

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

3. FÜZET.

1882. JUNIUS 1.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. A philosophálás akadályai. — Második közlemény. — *Dr. Horváth Cyrill.*
2. Péterfi Károly élete és munkái. — Második közlemény. — *Dr. Kiss Aron.*
3. Néhány újabb kutatás a kísérleti lélektan terén. — *Böhm Károly.*
4. A nyelvtudomány jelen állása. — *Bošnjár Zsigmond.*
5. Az amerikai költészet fejlődése. Walt Whitman. — Második közlemény.
6. Értesítő: Alexander Bernát. Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. — Vége. — *Dr. Nemes Imre.* — Les maladies de la mémoire. — *K.*
7. Gondolatok.
8. A philosophiai folyóiratokból.
9. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1882.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

<i>Dr. Alexander Bernát</i>	<i>Grünwald Béla</i>	<i>Péterfy Sándor</i>
<i>dr. Babics Kálmán</i>	<i>György Aladár</i>	<i>dr. Pulszky Agost</i>
<i>dr. Bánóczy József</i>	<i>Harrach József</i>	<i>Schmitt Jenő</i>
<i>dr. Bászeli Aurél</i>	<i>dr. Horváth Cyrill</i>	<i>Schneller István</i>
<i>dr. Bihari Péter</i>	<i>Hunfalvy Pál</i>	<i>dr. Schwarcz Gyula</i>
<i>Bodnár Zsigmond</i>	<i>dr. Kiss Áron</i>	<i>dr. Schwartzert Ottó</i>
<i>dr. Buday József</i>	<i>dr. Kovács Ödön</i>	<i>dr. Simon József</i>
<i>Dengi János</i>	<i>Kuncz Elek</i>	<i>dr. Széchy Károly</i>
<i>Domanovszki Enäre</i>	<i>dr. Lechner László</i>	<i>dr. Szentkláray Jenő</i>
<i>Dunai Ferenc</i>	<i>dr. Maczki Valér</i>	<i>Szlamka Elek</i>
<i>dr. Emerichy Géza</i>	<i>dr. Medveczky Frigyes</i>	<i>Szöcs Farkas</i>
<i>Fekete Endre</i>	<i>Meleg Gyula</i>	<i>dr. Tolnay Lajos</i>
<i>dr. Felméri Lajos</i>	<i>Nagy Gusztáv</i>	<i>dr. Tóth Sándor</i>
<i>dr. Fischer Lajos</i>	<i>dr. Nemes Imre</i>	<i>Vandrák Endre</i>
<i>Gombócz Mihály</i>	<i>dr. Öreg János</i>	<i>dr. Werner Rezső.</i>
<i>Greguss Ágost</i>	<i>dr. Pauer Imre</i>	

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

Figyelmeztetésül. Szemlének mostani száma soron kívül jelenik meg, hogy a jelen polgári év első felére (januárius—június) eső három füzet teljes legyen. Legközelebbi számunk július elején jelenik meg, a rendes időben, s a többi kéthavonként, a maga idején.

A PHILOSOPHÁLÁS AKADÁLYAI.

— Második közlemény. —

7. Gondolataink eddigi folyamata szerint ezentúl a tisztán vett philosophálás akadályaival lesz dolgunk. Ezen akadályok eltávolítandók; de korántsem így vagy úgy, itt vagy ott, hanem mindig a céltudatos pontosság fenntartása mellett. Arra nézve azonban, hogy az így megtörténhessék, minden más előtt az alapvetésről kell gondoskodnunk.

Az eltávolítandó akadályokat szellemi fonákságoknak neveztük; állítottuk azonfölül, hogy azok, főleg akkor, ha már megrögzöttek, a tisztán vett philosophálás rendeltetészerű haladását egyre háborgatják. Minek ígyléte mellett az alapvetést olynemű sajátsággal tartozunk ellátni, melynél fogva az nekünk, az iménti haladás ügyében, — a philosophiai belátáshoz útát nyisson.

Ezek után mintegy önként merülnek itt föl a következő kérdések: *a)* kik azok, kik amaz eltávolítandó akadályokat előhozzák? *b)* miféle ok kényteti őket arra, hogy azon akadályokat előhozzák? *c)* melyik ama főgondolat, mely az alapvetés megalkotását lehetővé teszi? *d)* melyek különösen és mily tulajdonságúak azok az eltávolítandó akadályok?

Legcsekélyebb okoskodásra sincs szükségünk, hogy e kérdések időszerűségéről meggyőződjunk. A közönséges tapasztalás is eléggé bizonykodik mellettük. Kétségbe nem hozható tény az, hogy voltak és napjainkban is vannak, kiket a tisztán vett philosophálás emberei, épen az így vett philosophálás iránti viselkedés miatt, ellenpártiaknak tartanak és kártékonykodó akaratról vádolnak. De másfelül azt sem lehet tagadni, hogy ilyféle vád a tisztán vett philosophálás embereit is szokta terhelni. — Számталanszor hallható az. Hallható pedig épen azok részéről,

kiket a jelzett philosophálás emberei ellenpártiaknak neveznek és kárhozzátanak.

Két felekezet áll tehát egymással szemközt: a tisztán vett philosopháláshoz szítóké tudniillik és az azt kárhozzátóké. Rövidség okáért hadd képviselje az elsőt az A., a másodikat a B. betű. Váddal lép föl mind a két fél, melyet azonban mind a kettő részéről nyomban szokott követni a védekezés.

Az érintettek hallása után azt kellene gondolnunk, hogy maga a tisztán vett philosophálás sem más, mint akadály a neki akadályul szolgáló dolgok útjában. Lehetséges az, hogy a tisztán vett philosophálás valaminek akadályul szolgáljon? E pont fölvilágosítandó.

Annyi áll, hogy az a vád, melyet az A. és B. felek egymás ellen felhoznak, közös és kölcsönös. Mint közös, a valamiben való megegyezésnek, mint kölcsönös, a valamiben való különbözésnek látszatával jár. Hogyan értendő ez? Mi az különösen, a mire nézve egymással megegyeznek? Mi az különösen, a mire nézve egymástól különböznek?

Az világlik azonfölül ki az egészből, mintha itt csakugyan rejlenék valami, a mire a közösségnek szüntűgy, mint a kölcsönösségnek támaszkodnia kell. Ha van, mi az és hol keresendő? Ha nincs, mi hozza azt elő, hogy az említett váddal élők, saját eljárásuk ügyében a számadásra is, ha pedig kell, az eljárás megigazolására is, mindenkor készek?

A philosophia dolgában kieszközleendő eligazodhatás végett, okvetlenül szükséges: hogy nálunk e vitapont mielőbb az öntudatosan meghaladott vitapontok közé sorozhatóvá váljék. Sok, igen sok létezési mozzanat kívántatja ezt velünk.

Ezek megérintése után járuljunk most már közelebb az előttünk lebegő feladat magvához.

8. Az is egy a tagadás alá nem eshető tényadatok közül, hogy mi, a belénk oltott határozottságok fejleményei között, az úgynevezett tökélyösztön titokteljes nyilvánulatait is megfigyelhetjük. Nem vergődnek ugyan azok föl mindenkor az öntudatosság világosan biztos köréig; az akarat sem gyakorol mindenkor fölöttük eldöntő hatalmat: bizonyos mindamellet, hogy mi a tökélyösztön nyilvánulatai nélkül sohasem szükölködünk. Magának az életnek határozott törvényekhez való kötöttsége hozza

már azt úgy magával. Azért oly nagy azok száma, kik ezen ösztön nyilvánulataira bármily alkalommal szeretnek hivatkozni. Különösen szeretnek pedig ezen ösztön nyilvánulataira hivatkozni azok, kik előtt az érzelmek tanúskodása többet nyom, mint akármily elvontan szövesztett okoskodás. Sőt azok felfogása sem gáncsolható, kik minden tétovázás nélkül állítják: hogy az, a min az emberi boldogság és boldogtalanság végsőleg alapszik, épen a tökélyösztön hatáskörén belül keresendő legyen.

Ezen ösztön az, melynek hatályoskodásánál fogva képes az ember, mind az elméleti, mind a gyakorlati élet határain belül, a föld bármily lakója fölé emelkedni. Ez hozza azt magával, hogy a közvetlen tapasztalás letartóztató korlátainak megerőtlenítése és az értelmi egyoldalúságok meghaladása után, az eszmények tiszta világába bejuthasson. A tökélyösztön az, melynek fokenkénti fejlődése mellett, arra is vállalkozhatik az ember, hogy az emberi méltóság mélyebb érzésének öntudatosan szabad megállandósítása által, magát erkölcsileg oly indok birtokába helyezze; melytől őt az élet semmiféle külső mostohasága sem foszthatja meg.

De másfelül az is bizonyos, hogy olykor épen a kérdéses tökélyösztön nyilvánulatai teszik állandókká a boldogtalansági állapotok gyötrődéseit. Példák tanúskodnak ezen állítás igazsága mellett. És ez nagyon természetes, az élet most már annyira zagyvált és annyira megfonákított viszonyai között. Mi az, a mi miatt most az ember a birtokába kerített állapotok egyik fokával sem tud megelégedni? A tökélyösztön. Mi az, a mi őt a bizonytalan jövő felé irányuló törekvésre szünet nélkül sarkalja? A tökélyösztön. Mi az, a mi vele az elméleti nemkülönben, mint a gyakorlati határoeltság nyomasztékainak, tehát a földi gyarlóság visszásságaival együtt, a csalódás szakadatlan kelepccéinek fanyarságát leginkább érezteti? A tökélyösztön.

De mi hát mégis, a maga valóságában, az a tökélyösztön? Magában véve, forrása minden szépnek, igaznak és jónak; de az emberre viszonyítva, lehet forrása minden rútnak, igaztalan-nak és rosznak. Világos, hogy ezen utóbbi csak bizonyos föltét alatt lehet így. Magában véve, a tökélyösztön is bir eredeti törvényekkel, melyek szerinti hatáskodásakor csakugyan forrása minden szépnek, igaznak és jónak; ámde mivel az életben a

tökélyösztön ilyen vagy olyan megértékesítése is az ember önkényének befolyásától függ: fordulhatnak elő viszonyok, melyek között az önkény befolyásának előhozványai a tökélyösztön hatáskodásának törvényszerű előhozványaival homlokegyenest ellenkeznek. — Az ily fajú esetek nyujtanak azután alkalmat arra: hogy olykor a rút a szépen, az igaztalan az igazon, a roszt a jón fölülkerekedjék.

E fölülkerekedést azonban nem lehet szükségképeninek mondani; mert nagyobb részint mégis csak az embertől függ, hogy rá nézve, a tökélyösztön ezen vagy azon eredménynek forrása legyen.

Az embertől? Így tudakozódhatnék az iméntiek hallása után valaki. Az embertől? Nem csalódottsági nézet ez? Csak imént hallók, hogy az ember az eszmények tiszta világába is juthat, és hogy ő az emberi méltóság mélyebb érzését, mint tőle el nem ragadható indokot, meg is állandósíthatja; de hallók azt is, hogy az ember, a tőle nem függő meghatározottság következtében, a csalódás szakadatlan kelepcéi között fanyalkodik. Hogyan férnek ezek így össze? Ugyan mi lehetne az bennünk, a mi még a tökélyösztön ilyen vagy olyan eredménye fölött is kénye-kedve szerint intézkedhetnék? Lehetséges ez?

Mi lehetne? Nem más bizonyára, mint az öntudattal járó szabadságnak észirányos megérvényesítése. Föltét azonban, hogy ez a megérvényesítés valódi legyen. Ha nem lenne valódi, sem a nyomasztó határozottság kelepcéitől annak rende szerint el nem vonatkozhatnék, sem az eszmények tiszta világába való eljuthatásban nem reménykedhetnék. Lesz pedig ama megérvényesítés valódi akkor, ha az ész egyedül az igazság eszméjének táraiban belül és csak annak megható erejénél fogva tevékenykedik. Mit akar ilyenkor az öntudatosan, a szabadon mozgó ész? Egyedül az igazságot. Egyedül ez után puhatólódik mindenütt és mindenben. Csak az igazság elégítheti őt ki mindenütt és mindenben.

Ha vizsgálódik, nem azt kérdi csupán a szépnél, vajon az, a mi szépnek mondatik, szép-e vagy nem; hanem arról akar bizonyossá lenni, a mi a szépnek mondottat igazi széppé teszi. Az igaznál sem elégszik meg egyedül annak hallásával, hogy ez igaznak tartatik; hanem arról akar bizonyossá lenni, a mi az

igaznak tartottat igazi igazzá teszi. A jóban sem találанд megnyugvást egyedül azért, mert jónak ítéltetik; hanem arról akar bizonyossá lenni, a mi a jónak ítéltet igazi jóvá teszi.

És mit művel akkor a jelzett ész, midőn az igazság eszméjét, az érvényesítettség különböző fokain keresztül mindenütt és mindenben így méltányolja? A saját tisztaságában vett philosophálást gyakorolja. Következésképp az igazság eszméje az, a mi a philosophián belül, annak valódi, vagyis azon székpontját teszi, mely a philosophia eszméjét minden más eszmétől megkülönbözteti.

Ez az ok, mely miatt a philosophálás a tökélyösztön határai között sem kereshet mást, mint azt, a mi az igaznak bizonyultat igazzá teszi. Hogyan értendő e folyomány?

9. Valahányszor a philosophia becsének vagy méltóságának meghatározására és behatóbb megismerésére kerül a sor, a már érintett A. és B. felek közül mindegyik előlép a maga nézetével. Itél és hathatósodik mind a két fél; de azzal, hogy csak ítéljen és hathatósokdjék, egyik sem elégszik meg. Fontoskodásukból lehet gyanítani, hogy valami más is lebeg előttük. Tulajdonképen ezen valami az, a mire ők az ítélkedés, meg a hathatósokodás egész súlyát fektetik. Azt akarják ugyanis minden áron elérni, hogy ítélkedésük és hathatósokodásuk jogosultnak ismertessék.

Az A. fél működése oda irányul, hogy a philosophiának bármily életkörbe való befolyása minél biztosabban megindítható és minél nagyobb mértékben kiterjeszhető legyen. E fél a philosophia minden életkörbe való befolyását oly szükségletnek találja, mely nélkül a szellemi munkálkodás egyetlenegy ágában sincs remény a kellő megállapitottsághoz; holott az ő meggyőződése szerint, ez azon sajátság, melytől ott az óhajtott eredmény valódisága leginkább függ. Határozottan követeli e fél a bölcsésztől, hogy minden ellen, a mi nem igazán valódi, síkra keljen.

De a B. félbeliek is elkövetnek mindent, hogy azt, a mi az előbbieket szerint tisztán philosophicum, a tényleges foglalkozás határai közül, ha lehet, mindenképen kiszorítsák. Nálunk sem új, sem nem szokatlan most már az ilyenmő kísérletezés. A többi között azt szokták e fél tagjai mondogatni: ha van valami, amit

a természettel dacoló akadémikuskodás miatt el kell távolítani, eltávolítandó bizonyára azon tényezkedés, mely a tiszta philosophálás nevét viseli. Eltávolítandó pedig azért, mert épen ő áll utjában amaz érdekek sokaságának, melyeknek alkalomhoz mért előállítását, háborítatlan birását és gyönyörködtető élvezését maga az emberi természet sajátos mivoltozottsága sürgeti. Korántsem esetleges, korántsem mulékony, hanem ösztönszerű, tehát igazán lényeges az oly érdekek utáni törekvés. Nem ez a törekvés sodorja az embert belé a természetlen állapotok fanyarító ridegségébe, hanem az a philosophálás, mely a helyett, hogy magát minden valódi tartalomtól üresnek vallaná, tisztának szokta nevezgetni.

10. Ilyen az A. és B. felek közötti viszonylás tényállása. Feszültség innen is, feszültség onnan is. Csak alkalom kell, hogy egymás ellen bármikor és bárhol kikeljenek. Az a makacskodás, melylyel ilyenkor mindenik fél a maga eljárásának jogosultsága mellett küzd, magát ezt a küzdést oly sajátosságává teszi, mely miatt azután az, az ismeretek elméleti osztályának irányában épen úgy hátrányos, a hogyan hátrányos a gyakorlati osztály tekintetéből.

Hátrányos az elméleti osztály irányában; mert azt a létezőknek tudatunkban való visszatükrözésekor több oldalról meghezagosítja. Olykor meg a helyett, hogy ismereteink rendét az ismeretek tárgyainak rendével összhangzásba hozná, az ellenkező állapotot teszi divatozóvá. Innen azután a csalódás különböző fajtái, melyek alapján az, a mi tárgyi, alanyi, ellenkezőleg az, a mi alanyi, tárgyinak tartatván, okúl szolgálанд arra, hogy az igazán megnyugtató bizonyosság időszaka meg se kezdődhessék.

De hátrányos a szóban forgó küzdés az ismeretek gyakorlati osztályának tekintetéből is; mert a különböző eszmények öntudatosan szabad megvalósításáért buzgó törekvést, az élet sokféleképen megzavart és kedélyháborító viszonyai miatt, hatástalanná teszi. Innen azután a meghasonlás olynemű állapota, melynek zabolátlankodásai között, az egyik fél tudományos működése pályatért vesz, a másiké ellenben egyoldalulag túlzás-kodik. Példák bizonyítják, hogy az ily állapotra jutott tudományoskodás minden egyéb, csak az nem, a minek lennie kellene.

De nem is lehet különben. Hisz a nemzetek igazinak állít-

ható jóléte és jólléte nem az egymással meghasonlott, hanem az egymást kölcsönösen föltétező, meghatározó és kiegészítő tényezők munkálkodásától függ. E szabály alól a nemzet tudományoskodási ügyköre sincs kivéve. Nem is lehet. Akár a philosophiai, akár a más ismeretszakokkal foglalkozó egyének kara vonuljon valahol a közművelődés pályakörétől egészen vissza: bizonyos, hogy ott, különböző alakban bár, de mégis előbb-utóbb be fog következni a szellemi buzgólkodásnak szegyenítő megrokkánása.

Legváratlanabb ilyenkor mégis a dologban az, hogy az ily módon egymással meghasonlott, egymást kártékonykodólag háborgató felek közül akármelyik vonassék kérdőre, azt fogja mindig állítani: hogy neki az általa követett eljáráshoz joga van. Van pedig, az ő nézete szerint azért, mivel azt, hogy ellenfelével szemközt, ilyféle bánásmóddhoz ragaszkodják, a természettől belé oltott tökélyösztön általában vett mivolta szintűgy, mint alkalomszerű sугarlása igényli.

Gondolható ez a tökélyösztön tisztán kezelt felfogása mellett? Ha igen, hol rejlik az alap, mely az ily felfogást lehetővé teszi? Ha nem, honnan, ily esetek előfordultakor, a tökélyösztönre való hivatkozás?

Feladatunk többoldalúságával együtt ugyanannak kényes volta sürgeti: hogy e tárgy körül a tartalmába való behatásnak a szokottnál egy kissé tágabb tért engedjünk.

11. Akár az átérzés, akár az átértés, akár az átélés folyamatán keresztül nyilatkozzék meg bennünk a fokonként fejlődő tökélyösztön, állapotokat létesít, melyek, sokirányúak lévén, a felfogásnak több módját veszik igénybe. Tudakolhatni ugyanis: minő ezen állapot egyetemleges oldalánál, minő egyedleges oldalánál, minő e két oldalt önmagában egyesítő egészleténél fogva? A mennyiben az ily állapotnak egyetemleges oldala van, összefüggésbe hozza az embert, mint a létezés általános törvényei alatt állót, a létezők valamennyi országával. A mennyiben az ily állapotnak egyedleges oldala van, elkülöníti az emberi egyént minden más létezőtől. A mennyiben pedig az ily állapot az előbbi oldalakat, mint egymást kölcsönösen kiegészítő létmozzanatokat, egyesíti és viszonylagos érvényre juttatja, öszhangzáshoz segíti a tökélyösztön birtokolóját mindennel, a mi magát az életfejlés útján teszi azzá, mivé, eredetileg megminősített hatáskodásánál

fogva, lennie kell. Ennyire fontos bennünk a tökélyöszton megnyilatkozásának így vagy amúgy megminősített, így vagy amúgy megmennyiesített foganatoskodása.

Ezen ösztön ingerlésének alapján törekszünk oly állapot birtokára, mely minket minden irányban és valamennyi oldalról kielégítsen, mely semmit se tartalmazzon, a mi vágyódásunkat egy más, idegenszerű elemtől egészen tiszta, állapotba való átmenésre belsőleg izgathatná. Nem titok azonban most már az élesebben gondolkodók előtt, hogy az a minden idegenszerűtől tiszta állapot csak eszmény, tehát olyas valami, a minék a tér, az idő, meg az okság viszonyai közé szorított ember sohasem lehet tényleges birtokolója.

Az ok, mely miatt ez így van, világos. Az ember ugyanis, mint véges és fejlődés útján létesülő lény, a rá nézve szükségképeni meghatározottsággal való küzdés nélkül életének egyetlenegy percében sem lehet el. Küzd, mert a küzdés saját eredeti hivatásának kelléke; küzd, de a nélkül, hogy őt a teljesen kielégítő végcélhoz való eljuthatás reménye valamikor csak kecsegtethetné.

Nem ellenmondás ez? mondhatná itt valaki. Mi szükségeli ott a küzdést, hol a küzdés végcéljához való eljuthatást a legkisebb alap sem biztosítja. A hivatás? Hogyan és miben működnek itt az összefüggés szálai? Hiszen ha csakugyan hivatásbeli a kérdésben forgó küzdés: akkor épen az ellenkezőnek kell állania; akkor a küzdés folyamatában meglétesített állapotok között egy sem fordulhat elő, melynek tartalmában a mindig szemmel tartott végcél valahogyan már benne nem hatáskodnék. De ha már benne hatáskodik. akkor az a tökélyöszton megnyilatkozása által előhozott állapotnak épen azon oldalát teendi, mely abban positiv, azaz igenleges. Nem tükrözendi ugyan az említett oldal a végcélt a maga teljességében vissza, fogja mindamellet azt némileg visszatükrözni. És ez, már így véve is, elégségesnek mutatkozik arra, hogy bennünk a felfogott állapotot a megnyugvás bizonyos neme kísérje. Vagy nincsen úgy?

Tájékozódjunk. A tökélyöszton tisztán vett megnyilatkozását a tökélyek előhozása bélyegzi. Értjük pedig a »tökély« szó alatt mindazt, a mi valamely lényt képesebbé tesz arra, hogy az, a rá nézve természetszerű hatáskörön belül, saját, de valódi összességében felfogott reudeltetésének minél inkább megfelelhessen.

sen. Ily tökélyek például az ember természetszerű világában a testi és szellemi készségek, az ismeret különféle fajtái, a kedély nemessége, az akaratbeli elhatározottság, a szándék tisztasága, az öntudatosság ébersége stb.

Nézetünk ez. Más a tökélyöszton, más a tökélyöszton alakjában önmagát felfogó és meghatályosító szellem. Amaz képesség; ez lételv. Tulajdonképen itt nem a tökélyöszton az a tényező, mely a tökélyeket előhozza; az előhozást maga az önmagát tulajdon tökélyösztonének alakjában felfogó, szabadon tevő és megérvényesítő emberi szellem hajtja végre. Midőn ez, mint ily tényező, működik, működésének folytatásán keresztül, magát oly állapotba helyezkedettnek találja, mely az ő tisztán vett mi-voltának megfelel, mely vele öszhangzik és ennek következtében őt igazán gyönyörködteti. Innen szellemünkben az oly állapothoz való ragaszkodás, melynek alapját az önmaga által előhozott tökélyben leli föl.

Ezek után itélve, az érintett állapothoz való ragaszkodás épen ama kedves érzelmet fejezi ki, mely a szellemet akkor szállja meg, midőn az, a maga által előfejlesztett tökélyen nyugvó állapotban saját önmagával való azonosságának nyomát veszi.

És ez a valódi tökélyen nyugvó állapotnak azon oldala, mely a szellem rendeltetésének igazán megfelel, mely becsének dolgában egyetemleges, mely mindig és mindenütt gyönyörködtetőleg hat. Akármikor és akárhol lelje tehát magát az emberi szellem a bizonyos, az igaz tökélyen nyugvó állapotban: lehetetlen, hogy akkor és ott némi jelét ne adja az önmagával való azonosság felfogásának. E jel a megvalósított tökélyhez és az azt feltüntető állapothoz való ragaszkodás, mely azonban nem mindig állandó, mert csupán ideiglenes is lehet.

Hogy-hogy? Hiszen ha az igaz tökélyen nyugvó állapot és a szellem önmagával való azonosságának birtokolása egymással öszhangzanak: nincs ok, mely miatt a tényleges ragaszkodást félbe kellene szakasztani. Honnan tehát annak a ragaszkodásnak ideiglenessége.

Igaz, de van még a dolognak másik oldala is. Erről sem szabad megfeledkeznünk. Ha megfeledkeznénk, akkor csakugyan belé sülyednénk az abstractiók tátongó világába. Ezen másik oldal nélkül az önmagával való azonosság sem lenne más, mint

puszta abstractió. Áttanulmányozandó ugyan az abstractiók világa is; de korántsem azért, hogy velőtlenítő hatásának meghódoljunk; hanem azért, hogy az ott letek szigorú átvizsgálása és megítélése után, oda emelkedhessünk: hol az igazság a maga özszerúségében, vagyis mint valódi életelv, önfeljesztőleg tesz önmagáról, a vele megbarátkozni akaró előtt, megnyugtató bizonytságot. Az elvontságok világa az egyoldalúságoknál veszteglő értelemnek, az özszerúségé ellenben a minden felfogottat az élet alakjában és tulajdon becsfokának erőhatásánál fogva méltányoló észnek pályaköre.

Helyén van itt annak fölemlítése is, hogy a philosophiának valódi organuma nem az értelem, hanem az ész. Tulajdonképen tehát itt is azt illeti meg a szó, nem az értelmet. Ez az ok, mely miatt a philosophián belül az értelem az észnek mindig alárendelendő. Az ész követeli e helyen is azt, hogy a kérdéses dolognak másik oldala iránt figyelemmel legyünk. Ha nem lennénk, a mulasztást nyomban követné a bonyodalmas tájékozatlanságnak megkábitó keserősége.

12. Soós Mihálynál ezeket olvassuk: »Az emberi tökély eszményies alakjai szétदारabolva s az egyének közt megosztva kerülnek elő, de mindenkor úgy, hogy a tökély mellett az árnyoldalak sem hiányzanak. A keresztény álláspontja a természetben. III. köt. 546. l. Budapest, 1882.

Más szóval, az ember, mint természeténél fogva véges, föltételes lény, még tökélyeiben sem tűnhetik föl bizonyos meghatározottság következményei nélkül. A már felhozottak szerint ugyanaz állítandó a tökélyen nyugvó állapotokról is. Még csak szó sem lehet arról, hogy állapottal találkozunk, melyet bizonyos határozottság nem jellegez. Mindegyiknek meg van a maga határozottsági oldala, mely őt a fokonkénti fejlődés folyamatában a többi fok állapotaitól mindig megkülönbözteti.

Jól megjegyzendő tehát az is, hogy szellemünk világában egészen más a lényegbeli, az eredeti, más a nem lényegbeli, a nem eredeti, vagyis azon határozottság eredménye, melyet benne a más lényekkel való, esetleges összefüggés idéz elő. A lényegbeli határozottság eredménye, a szellem fejlődésének határai között, sem annak az önmagával, sem annak a más lényekkel való azonoságát nem akadályozza meg, sem meg nem csorbítja. Sőt szükségképeni föltét arra, hogy az irányában közvetített megtudatolás biztosságot nyerjen.

Ily szempont érvényesítettsége mellett, a természeti törvények befolyása alól azon állapotok sincsenek kivéve, melyek a szabadon előhozott tökélyeken sarkallanak. Ezek körül nincs hely az ingatag módosításokban gyönyörködő önkénynek számára. A lényegbeli határoltóság fejlődésükön belül a szükségesség követelése uralkodnak. Ez okozza itt az általános összhangzás biztos folyamatát. Ezen, mint megmásíthatatlan alapon, sarkallik az egyéni megnyugvás után való törekvésnek fokkonkénti érvényesülhetése is.

Ámde mivel bennünk a kérdés alatti állapot csak azon föltét mellett válhatik valódi tényadattá, ha a szellem a maga öntevését a tér, az idő és az okság viszonyai között valósítja meg; továbbá mivel e viszonyok az önmagát tevő szellem tisztán vett mivoltával össze nem hangzóak is lehetnek: világos, hogy az állapot esetleges oldalához oly elem is csatlakozhatik, mely a szellem mivoltával össze nem fér. Ha összefér, az állapothoz való ragaszkodás nincs a félbeszakasztásnak kitéve; de, ha az összeférést az elem idegenszerűsége megakadályozza: akkor a félbeszakasztást magok az állapot egymással ellenkező oldalai fogják megindítani. És ebben rejlik az említett ragaszkodás félbeszakasztásának külső oka.

Hatáskodik azonban még itt egy másik, belsőnek nevezhető ok is. Ezen ok az önmagában vett tökély, meg az ezen nyugvó állapot oldalainak ellentétes voltával. Az egyik oldal egyetemleges, a másik egyedleges. Ez itt ama bökkenő, mely az összeférés vagy össze-nem-férés felfogásának ügyében haladni akaró megfigyelést számtalanszor megháborítja. Mivel az egyetemleges oldal az egyedlegesnek, ez meg amannak ellenkezője gyanánt jelenik meg a felfogó egyén előtt: úgy látszik, mintha ezen oldalak, sajátágaiknál fogva is már, kizárnák egymást. A mi egyetemleges, az nem lehet egyedleges is egyszersmind és viszontag.

Innen a felfogáskor mutatkozó tétovázás, mely mindaddig szokott tartani, valameddig a kölcsönös kizárásnak fanyalagató látszatát az ész működése szét nem oszlatja. E szétoszlást a saját korlátai közé szorítókozó értelem, miként tudjuk, nem képes végrehajtani. Ennek a képtelenségnek nyomasztó érzése hozza azt a nyugtalanságot elő, mely a felfogót az értelmi felfogás korlátai közül való kilépésre, vagyis a fejlődés egy új, tartalomban gaz-

dagabb és megnyugtatóbb fokára való átkelésre belsőleg kénytetendi.

És ha ez sikerül, elérjük-e valamikor a teljes, vagyis a minket végérvényesen kielégítő megnyugvást? Ezt lehetne itt, a mondottak után, kérdezni. Nincs mód benne. Sovárgunk utána, törekszünk is rá; de az eszmény megvalósíthatóságának teljes birtokolása, miként az már egyszer érintve volt, nem a mi osztályrészünk. Ultra posse, nemo. Nagyon lehangoló nézet ez, mondhatná itt is valaki.

Lehangoló; de azért mégsem kétségbeejtő. Azok itéletét sem fogadjuk el, kik az ily nézet hallása után, még ellenmondásról is beszélnek. Az élesebb, a szokottnál mélyebb belátás képes az ilyfélék iránt fogékony elmét arról biztosítani, hogy e nézet és az emberi rendeltetés mivolta között épen nem fordul elő ellenmondás. A lehangoltság, ha beállít, lankasztja csak a szellem erejét; de azt magától az erőtlől nem fosztja meg. A lehangoltságnak csak az egyoldalúskodó értelem korlátain belül van kelete. A minék pedig csak ott van kelete, az, létezését illetőleg, valamelyik, általunk el is távolítható föltét befolyása alatt áll. Tőlünk függ tehát a lehangoltság eltávolításának tettlegesítése is.

De minék erejénél fogva hajthatnók mi azt végre? Az öntudatos elhatározás erejénél fogva. Itt kezdődik sajátképen az öntudatosan szabad tevékenykedésnek világa, melynek szünet nélkül továbbítható határai között, nem az egyoldalúskodó értelem többé, hanem a minden ismereti tárgyat tulajdon öszszerűségében felfogó s átható ész viszi a főszerepet. Az pedig állítva volt már, hogy a philosophiának voltaképeni organuma az ész.

13. Ugy látszik, az eddig előadottak után, mintha most már egy oly állomáshoz értünk volna, mely tanácsosnak mutatja, hogy itt az eligazodhatás érdekében hozzunk föl néhány észrevételt. A feladat lehetőleg pontos megoldhatása többféleképpen megérintését szükségelte. Szükségelte különösen:

a) azt, hogy az általában vett philosophiának lényege, tárgya, organuma és előhozója helyszerüleg röviden, de mégis határozottan kiemeltessék. Az ezekre vonatkozó nézetek, a rájuk fordított felfogás különbözősége miatt, nagyon elágazók. Innen az, a mi miatt az ily nézetek befolyásából keletkezett akadályok eltávolítása sem juthat óhajtott sikerhez, ha azt, a felfogás

különböző voltának megítélésekor, a biztosan pártolható alap nem támogatja. Szükségelte

b) azt, hogy az A. és B. felek gondolkodási módjáról és szándékuk irányairól már előre is némi tudomással bírjunk. — Igen fontos az ok, mely ezt tanácsolta. Napjainkban sem irtózunk még a vitázkodás azon csselfogásaitól, melyek külsőleg színlük az igazságért való lelkesültséget: de bizonyos, hogy belsőleg soha sem szűkölködnek a legjogsértőbb célok és a legönzőbb indokok nélkül. Olvassuk csak bírálkodólag a hozzánk becsempészett materialisticus, socialisticus, communisticus, atheisticus és másféle felekezetek titkoskodó munkáit: s meg leszünk arról győződve, hogy most csakugyan nem mind arany az, a mi fénylik. Sem hirté sem hamva most már annak a férfias komolyságnak, mely egykor az igazság szent ügye mellett felszólalókat oly igen magasztosította. Nyomai sem látszanak most már annak a bármely hiúságtól, bármily mellékcéloktól tiszta objectivitásnak, melylyel egykor a vitatkozások tárgyai felfogattak és végig átvizsgáltattak. Helyette a nyíltan ledérkedő, a minden renellenes után mohósággal kapkodó és csak a fölületesben, csak a sikamlósban gyönyörködő subjectivitás ütötte föl a maga sátorát. Ezé most a világ. Innen az a tartózkodás, melylyel most a mélyebben gondolkodók a tudósok vitatkozása iránt viseltetnek. Mi föladatunk érdekében állónak itéltük, hogy jeleről gondoskodjunk, mely az illető felekezetnek értésére adja, hogy itt a kedély ünnepeles hangulatára lesz szükségünk. — Szükségelte továbbá

c) azt, hogy a tökélyöszton, mint a vitázkodó felek közös kiindulási pontja és szellemünkben a tisztán vett philosophálás meglétesíthetésének egyik nélkülözhetetlen föltéte, már e helyen is meg legyen különböztetve. Szükségelte végre a föladat lehetőleg pontos megoldhatása

d) azt, hogy ama kategoria se hagyassék érintetlenül, melyet a föladat megoldásának folyamításakor kiválóbb gondal kell kísérnünk. Kell pedig ezt tennünk azért, mert ennek mi voltából folyó irányadása nélkül a tisztán vett philosophálás akadályainak sem elősorolását, sem világos megkülönböztetését, sem tüzetes megbírállását nem lehetne célirányosan megesközölni.

Melyik legyen az a kategória, azt már az eddig felhozottakból is ki lehet nyomozni. Akármelyikét vegyük az idézett pontoknak szemügyre: csakhamar ki fog világlani, hogy mind-egyiknek határain belül oly tagokkal van dolgunk; melyek ellentétes viszonyban állanak egymáshoz. Nem az ellenmondásnak tehát, miként azt sokan pengetik, hanem az ellentétnek kategóriája az, mely itt, a feladat megoldásakor, kiválóbb gonddal kísérendő.

Azon kérdésre, hogy miért? ezt a választ adjuk. — Azért, mert azt, hogy eljárásunk az érintett kategória követelményeihez alkalmazkodjék, maga a feladat természete parancsolja. A tisztán vett philosophálás akadályait akarjuk eltávolítani; ezen akadályok az ellentét határai között mozognak: okvetlenül szükséges tehát, hogy a kívánt eltávolítás az ellentéti kategória követelményeivel öszhangzó legyen. Mivel pedig a tökélyösztön rejteményes világába is csak a kiemelt kategória segítkezése által juthatni be igazán; továbbá mivel a tudásösztön, melynek a philosophálás csak egyik kifolyása, nem egyéb, mint a tökélyösztön fejlődésének egyik fokköre: minden aggodás nélkül állíthatni, hogy az ész, a kérdéses akadályok eltávolításának ügyében valódilig csak úgy fog boldogulni; ha az ellentéti kategória követelményeit valamennyi lépésénél egyenlőképen méltányolandja.

14. De mi hát mégis az, a mit az a kategória, az itt értett akadályok eltávolításakor, elutasítatlanul követelhet? — Követelheti

a) azt, hogy a tényezkedő egyén, az eljárásnak támaszúl szolgáló alapról, az eljárás lefolyása alatt egy percig se feledkezzék meg;

ö) azt, hogy az ellentéti, mint egymást kölcsönösen kizáró tagok közül mindegyik tag különleg felfogandó, különleg átértendő és különleg megítélendő létmozzanatnak tekintessék;

c) azt, hogy a tagok között fennálló viszony átvizsgálásából határozottan kilássék az a szükségesség, mely az elfogadásnak sürgetésén csak akkor szokott tágitani, ha a hiányosaknak bizonyult tagok a kölcsönös kiegészítés útján egymással kiegyenlödtek. Azt, hogy ezt a kiegyenlödést azután oly állapot követi, mely bizonyos tekintetben kielégítő, emlitenünk sem kell. Követelheti továbbá az ellentét kategóriája

d) azt, hogy az eljárás mozzanatonkénti haladása a kellő világossággal, a kellő rendezettséggel és a kellő alapossággal is fölkészített legyen. Szükséges ez, különben még most sem tudnánk megmenekülni azon zavartságtól, mely miatt az ellentét az ellenmondással számtalanszor fölcseréltetik. Követelheti végre a szóban forgó kategoria

e) azt, hogy eljárásunk a kitűzött feladat megoldásán keresztül olyan legyen, hogy annak vivmányként felmutatható eredményéből sem a kellő tájékozottságnak, sem a kellő eligazodottságnak, sem a kellő otthonosságnak fokszerűleg megállapítható jelenségei ne hiányozzanak.

És miért mindez? Azért, mivel, csak az érintett követelményekhez való alkalmazkodás mellett, állíthatjuk fennakadás nélkül: hogy a philosophiai belátásnak módját ejtettük.

Dr. Horváth Cyrill.

PÉTERFI KÁROLY ÉLETE ÉS MUNKÁI.

MÁSODIK RÉSZ.

Péterfi Károly munkái.

I. »A philosophia históriája.«

Péterfi phil. művei ösmertetését nem ok nélkül kezdjük a philos. históriájával. Tanulmányoiban ő maga is történeti úton indult. A philosophia históriáját tartotta a legkönnyebb és legcélszerűbb kezdetnek s oly útnak, melyen az emberi okosság fejlődését szemlélve és kísérve a különböző idegen gondolkodásokat értelemmel lehet elsajátítani. Ezt tartotta oly themának, melynek tanulmányozása által maga a tanulmányozó is lassanként az öngondolkozásra erősebbé s képesebbé válhatik.

Magyar munkát alapul nem vehetett föl. Ruszek Józséfnek volt ugyan már phil. története. (A Filozófiának rövid históriája. Veszprém 1818, 8-r. 378 l.), hasonlóképen az Ercsey Dánielé (Phil. hist. Debreczen 1825., 8-r. 193 l.) is a közönség kezén forgott, de eltekintve az írók phil. álláspontjától, Ruszeké Erdélyben kevésbé volt ismeretes, Ercseyé pedig később jelent meg, mint hogy ő hasznát vehette volna. A vele egy állásponton álló Márton István és Köteles Sámuel hasonlóképen megírták a phil. históriáját is, de mindkettő munkája kéziratban maradt. Péterfi főképen német forrásokra volt utasítva; forrásait maga így számolja elő: Krug Phil. históriája, Lexiconja, Brucker, Buhle, Tennemann Phil. hist. Junke Schul-real lexiconja, Tiedemann, Biedermann, Reinhold stb. Dolgozott pedig a következőképen. Olvasta Krugot s a mint oly philosophusokhoz ért, a kiktől közönségen forgó művek maradtak fenn, a gazdag Teleki-könyvtár segítségével azokat szedte elő s olvasta ama philosophok műveit s

jegyzett, kombinált s a maga kombinációit a felsorolt philosphiai írók megjegyzéseivel összevetette s a maga munkáját aztán alkotta meg. E jegyzetek kézíratai ma is megvannak, de phil. históriája is tele van az illető írókból való eredeti szemelvényekkel. Az így készült munka természetesen nem tekinthető eredetinek, de nem is pusztá átdolgozás. Munkálkodási módját különben legjobban jellemzik az ő következő szavai: gyűjtögettem mint a szorgos méh, de minden csepp mézet, sőt azt is mit innen onnan bővebb mértékben átvettem, előbb öntudatom katalánában kifőztem, megsűrtem és így értelmileg elfoglalva egészen magamévá, jogilag tulajdonommá tettem. Melyik méh tudná megmondani, — folytatja tovább — melyik mezőről, melyik virágról és melyik élőfáról mennyi mézet vagy édességet vitt kosarába? Vajjon az állati vagy növényi organizáló erő megtudná-e mondani, hogy élő testének minden kidolgozott és elsajátított részei honnan, mikor és minő elemekből kerültek, melyek még is most mind övéi és nem másokéi. (Egyh. besz. Elősz.)

E megjegyzéssel azt hisszük túltehetjük magunkat Péterfi philos. munkái eredetisége vagy nem eredetisége kérdésén.

A mi a phil. história rendszerét illeti, — ez három nagy részre oszlik, jobbára a Krug-féle felosztással, az első rész Kr. e. 1250 évvel Orpheuson kezdődik, s Kr. u. 550 évvel Simpliussal végződik; a második rész a 17-ik század közepe tájáig tart; a harmadik rész a jelenkor philosophiájával foglalkozik.

A három rész közül csak az első jelenhetett meg nyomtatásban, de bár kéziratban maradtak, a másik kettőről is érdemes szólani. Phil. tanszéken nyilvános előadások alapjául szolgáltak azok s aztán az egész embert összes művei mutatják.

Péterfi szerint a phil. históriája azon sokféle iparkodásokat adja elő, melyek által az emberi lélek a természet és szabadság legelső és legutolsó vagy legfőbb okairól való tudománynak eszképét megvalósítani törekedett. — A tartalmat tekintve, azokat akarta csak fölvenni, kik a philos. tudomány művelésére szembetűnő befolyást gyakoroltak s ellenben mellőzni akart mindent, a mi a históriai összefüggést és átnézetet zavarná. Ez azonban neki nem sikerült, már az maga, hogy első szándéka ellenére nem Kr. e. 600 évvel, de 1250-el Orpheuson kezdte a históriát, mutatja mit hibázott. Inkább ismerettári pontossággal, mint his-

tóriai kritikával járt el. Apró duodec phil. írókat sem mellöz, a helyett, hogy csak a főbb képviselőkre szorítkoznék. Tárgyalási módja eleintén ethnographiai s a görög philos. világban, beleértve egész a jelenig, biographikus, a mi természetesen nem zárja ki, hogy a görögöktől kezdve a felmerült eszmék szerint ne csoportosítsa a philosophusokat. Plátót p. o. így tárgyalja. Kezdi vele az akadémiusokat, elmondja elég részletességgel Plátó életrajzát, a Cicerónál s Diogenes Laërtiusnál talált mythosokkal; áttér philosophiájára s ezt nagy részletességgel és szabattossággal jellemzi s végre közöl egy csomó anekdotát Plátóról való emlékezetességek cím alatt. A mint megy ez az első részen, ép úgy folyik a kézirati második részben, csak hogy ez a második rész már tárgyánál fogva — a dialectica és scholastica kora, mysticismus, átmenetiek — sem oly élvezetes, mint a görög és római philosophusokat tárgyaló első rész.

A harmadik részben három időszak foglaltatik. Az első időszak még mindig a scholastica s a régi rendszerek megdöntésére irányzott harcokkal foglalkozik, s megy a 17-ik század közepéig, a második szakasz a 18-ik század végeig Bacontól Cartesig tart s ebben a skepticismus és dogmatismus »új önmegállási próbáit« adja elő; a harmadik szakasz a criticismus által kezdett új philos. korról kezdődik.

E korról Péterfi többi philos. munkái s egész iránya ösmertetése végett érdemes egy kissé foglalkoznunk.

A königsbergi mester philosophiáját így jellemzi. Midőn Kant philosophálni kezdett, az ecleticismus, empirismus, dogmatismus uralkodott, mik mellett még a Hume skepticismusának is voltak hívei. Kant ez állapotnak akart véget vetni. E végre az egész emberi ismerő tehetséget megvizsgálta, hogy annak törvényeit, határait megismerje s azokat mintegy kimerje. — E megvizsgálást nevezte Kant a tiszta okosság kritikájának, »mivel úgy vélekedett, hogy az okosságnak (=ész) nemcsak magát kell úgy, mint tiszta, a tapasztalástól független tehetséget kritizálni, hanem minden annak alárendelt tehetségeket, érzékenységet és értelmet, minthogy amaz, az emberi léleknek legfőbb instantiája.« Böven fejtegeti aztán Péterfi a Kant tanait, hű és értelmes képét adva az egész iránynak. Végül pedig elmondja a criticismus felőli nézeteit is. Kant szerinte célját nem érte el,

a dogmatismus a Kant törekvései után sem szűnt meg s még jobban emeli a fejét mint valaha, a skepticismusnak meg egyenesen újabb utat nyitott stb. Ennek aztán abban találja okát, hogy Kant philosophiájának valami erős alapja nem is volt, sokat tett fel, a mit meg kellett volna mutatnia, vagy a mit meg sem mutathatott. De az időt sem látta Péterfi e philosophiára nézve kedvezőnek; az akkori politikai viszonyok nagyon félénkekké tették a positiv egyházi s állami alkotások híveit, ezért aztán az új tudomány is eretnek tudomány volt az ő szemökben. De nem is soká tartott a Kant iskolájának a győzelme; majd a sok érthetlenség, szokatlan műszavak stb. sok bajt szültek, s oly elmék is mint Fichte, Schelling, elhagyták a Kant útjait. Ugyanez történt Kruggal is.

Végre odaértünk, hová a magyar kritikai iskolát be kell soroznunk. Márton István is, ki kezdetben egészen Kant után indult, később Krugot fogadta mesterévé. Péterfi teljesen a Krug híve, minden ízében a most említett philosoph követője.

A phil. história ösmertetésére visszatérve megjegyezzük még, hogy minden phil. író életrajza s gondolkozásmódja ösmertetéséhez gazdag könyvészet van csatolva. A magyar phil. irodalomról Péterfinél még nincs szó... Általában elmondhatjuk, hogy csak sajnálnunk lehet, hogy e nagy munkának csupán első kötete jelent meg nyomtatásban. Teljességre még mai fordításainkkal sincs felülmúlva, bőven és értelmesen magyaráz s csak a műszavakkal való küzködés avit sokat értéken.

Könyvészet. Filozófusok és a filozófia históriája. I. Rész. Régi filozófusok és filozófia históriája; kezdődik Krisztus születése előtt mintegy 1250 esztendővel Orpheuson, végződik Kr. sz. u. 550 eszt. Simpliciuson és foglal magában 1880 esztendőket. Kiadta P. K. Marosvásárhely 1833. Ref. Koll. 8-r. 484 l.

Második Rész. Középkorifilozófusok és filozófia históriája. Kezdődik Krisztus sz. u. mintegy 800 esztendővel, — végződik Krisztus sz. u. a 17-ik század közepe táján és foglal magában 850 esztendőt. Kiadta P. K. Kézirat. 41 iv.

Harmadik Rész. Az új idői filozófia históriája, mely kezdődik Kr. u. 15. századdal és megyen a jelenvaló ideig. Kiadta P. K. Kézirat. 30 iv. (Marosvásárhely 1831. dec. 18.)

II. A transcendentalis synthetismus rendszere.

Krug a philosophiát az emberi lélek összes munkásságának eredeti törvényeiről vagy az Én-nek eredeti formájáról való tudománynak tartja. A philosophia e meghatározásából következett, hogy Krug az öntudásban s annak közvetlen tetteiben keresett alapot a maga rendszere számára. Rendszerét transcendentalis synthetismusnak nevezi. A transcendentalison érti az eredetit, azaz azt, a mi nemcsak a mi ösméletünkre, hanem a mi összes munkásságunkra nézve is a priori meghatározottat s e szerint a tapasztalásinak, vagy annak, a mi a posteriori határozottat meg, alapja. Ennyiben amaz ezen túlmegy ugyan, de az emberi ismeretkörön belől esik. mivel a transcendentalis ugyan a tapasztalatihoz, mint a feltétel a feltételeshez s mivel a feltételes mindig valamire, a mi az ő feltétele mutat vissza. E szerint Krug mind a realismust, mind az idealismust, mely két pont körül forognak, végre is a philos. rendszerek, nem tartja egyébnak, hanem valamely az öntudáson, azaz a létel és tudás, vagy a reale és ideale eredeti összeköttetésén túlrepülő, következésképen transcendens speculatio fajzatainak.

Krug szerint tehát sem az ideal a realból, sem megfordítva a real az idealból nem hozható le, mert a kettőnek eredeti s közvetlen összeköttetése teszi az öntudást. Ezen összeköttetésen kívül szerinte nincs öntudás. Ő tehát az öntudás határain belől philosophál, s e határokon belől igyekszik az öntudás eredeti tetteit felfogni, s az Én-nek eredeti határozmányait, tehetségeit, törvényeit s határait megvizsgálni s megismerni. — Ebben áll Krug szerint a philosophálás, melynek főcélja az emberi lélek minden vizsgálódó és cselekvő tehetségeinek s munkásságainak általános harmoniája, vagy az igazság és jóság. Kétféle principiumot veszen fel, idealist és realist. Real principium az Én, vagy az emberi lélek, a mennyiben ez minden emberi ismeretnek feltétlen oka s forrása. Az ideal-principium kétféle: anyagi, mely az öntudás tetteire vonatkozik s alaki, mely az öntudás tetteinek egymással való összeköttetési s főcéljaira való irányoztatási törvényeire vonatkozik. Mindezeket egy főtételeben így terjeszt-

hetni elő: En munkás vagyok, s minden munkásságomban tökéletes összhangra törekszem.

Ez tehát az a transcendentális synthetismus, mely Kant magyar követőit magához vonzotta, s melyben a Kant-féle criticismus minden hiányait pótolva s a criticismust tartós alapokra fektetve vélték feltalálni. Krug e rendszerét egy 8 kötetes művében fejtette ki. E munka Bécsben 1818. jelent meg. Péterfi e munkát vette munkálkodása alapjául s Krug gondolkozásmódját teljesen elsajátítván, az egész rendszert kidolgozta. Sajnos, hogy ide vonatkozó művei közül ismét csak egy kötet jelent meg nyomtatásban.

E rendszer rövid rajza a következő. Az egész philosophia két főrészből áll, alap-philosophiából s alapított philosophiából. Ez utóbbinak hat része van. Elméleti alaki phil. vagy gondolkodástan, (ez tiszta v. feltétlen; alkalmazott v. feltételes). Elméleti anyagi philosophia: Ismerettan (tiszta, alkalmazott). Izléstan tiszta, alkalmazott). Gyakorlati alaki phil. vagy jogtan (tiszta, alkalmazott). Gyakorlati anyagi philosophia: Erénytan (tiszta, alkalmazott). Vallástan (tiszta, alkalmazott).

A gondolkodástan elméleti alaki, a jogtan pedig gyakorlati alaki philosophiának azért neveztetik, mivel amabban a gondolatok, ebben pedig a cselekedetek alakjára vagyunk tekintettel.

A ismerettan és izléstan elméleti anyagi philosophiának azért neveztetnek, mivel ezekben a gondolkodást a tárgyakra nézve, tehát a meghatározott gondolkodást vagy ismeretet vizsgáljuk, még pedig amabban egyáltalában, emebben viszonylagosan, az anyagi érdek nélkül: kedvzésre nézve.

Az erénytan és vallástan pedig gyakorlati anyagi philosophiának azért neveztetnek, mivel ezekben a törekedések s cselekedeteknek nem csupán külső alakja vagy azoknak egymással s a törvény betűivel, hanem főleg annak lelkevel megegyezése és így belső anyaga, vagy természete vétetik fontolóra, melyet teszen az érzés, indulat, cél, lelkiismeret, erkölcsi jószág, főjő, Isten s halhatatlanság.

Ugy magát e rendszer ismertetését, mint e felosztást s az ezt magyarázó jegyzeteket Péterfi phil. históriájából s Alap-philosophiájából vettük. Maga az író mindig legjobban magyarázta önmagát.

A fentebb felhozott philos. rajz mindegyik ágát kidolgozta tehát Péterfi. A rendszer szerint első az *Alap-philosophia*. Ez tárgyalja a phil. fogalmát, a philosophálás eredményeit, fogalmát, a philosophia célját, a magában s magávali egységre jutás módjait, a philosophálásra megkívántató tulajdonságokat, annak akadályait stb. E bevezetés után magát az *Alap-philosophiát* következőkben mutathatjuk be. Először is az okfökről van szó, kifejtetik a dologi és észképi (ideal, real l. fent), okfö, vagy létel és tudás, és megmutattatik, hogy ezeknek, mint az emberi lélek legmagasb és semmi más fogalomból ki nem magyarázható fogalmainak eredeti összeköttetése (transc. synth.) teszi nemcsak a nagy világot, hanem a kis világot (makro-mikrokosmos) és magát az öntudást is, mely minden józan philosophálásnak egyedüli kútfeje, rendszere, eszköze.

Ez meglévn, meghatároztatik: meddig terjed a philosophia határa? E határvonal meghúzása után előterjesztetnek az ellentétes philos. rendszerek s kimutattatik a transcendentalis synthetismus egyedüli helyessége. Ki lesz mutatva az is: micsoda erők és tehetségek teszik a lélek valóságát, lényegét, eredeti alakját s alkottatását. Utoljára arra ad az *Alap-phil.* feleletet: **Mi az ember végcélja, főjava s rendeltetése.**

Ez alaprajz azonnal elárulja, hogy itt Krug »*Fundamentalphilosophie*« (Wien 1818. 8-r. 314 l.) című dolgozatának magyar átültetésével van dolgunk. — Sokhelyt, a mint nagyjából összehasonlítottam, egyezik az irány is egész az egyes kifejezésesekig. De vannak önálló cikkek is benne. Péterfi nem szolgálai utánzó. Követi az alapul vett munkát, de történeti vonatkozásokkal bővebben illusztrálja, egyes kevésbé lényeges dolgokat elhagy, ismét más fontosabb témákat bővebben fejteget. Irálya értelmes, műszavai azonban már nem mindig helyesek, a minek oka a fejlődő philosophiai irány természetében fekszik.

Az említett önálló cikkek közé tartozik az is, mely a *philosophálás akadályairól* szól. A ki a philosophálásra megkívántató tulajdonságokkal, t. i. elfogultságoktól ment elmével és szívvel, az igazságra való állhatatos törekvéssel, a föltalált igazság szeretetével, szerénységgel, bizodalommal, kitartással törekszik a philosophálásban az igazságra és szabad-

ságra, az annak akadályait és nehézségeit is könnyen meggyőzheti.

Ez akadályok Péterfi szerint először is az ember testiségében, érzékiségében állanak. Ebből származik az a belső tunyaság, mely az embert az anyagiságba vonja s a józan okossággal való megelegedésre bírja; innen van a gondolatok szétszórtsága s határozatlansága, melyeknek logikai rendezésében a kellő tunyaság akadályoz; innen van a külsőkön kapás, melyekhez a testi ember egyébiránt is sokkal inkább szeret ragaszkodni, mint a belső élet álláspontját kikeresni s megtartani.

Ezen érzéki tunyasággal, ha még az önzés is egyesül, — akkor az ember még inkább elhajlik a philosophálásban az igazságtól, félszegen ítél, sophista lesz. Ez az álbölcsesség pedig »a legfacsarosabb gátokat« vetheti a philosophálás elibe. Mert ez az ő önkényileg alakított fogalmaival, s ezekből mesterséggel szőtt, font itéletei s okoskodásai élével, szétvagdálja azt is, a mit csak meg kellene különböztetni, szörszált hasogat ott is, a hol semmi helyes különbséget nem lehet tenni, okokat feszeget ott is, hol minden nyilván van, a sima kákán is gücsöt keres és a helyett, hogy világítna, ámit. Ezáltal az ember belső ismerete lehetetlenné tétetik s oly fogalmak, rendszerek stb. származnak, melyek az életet kívülről akarják megkötni és bebojnyolítani. Innen származik aztán a formalismus, a scholasticus, a sectarius stb. gondolkozás.

Csekélyebbek azon akadályok, — mondja továbbá Péterfi, — melyek némely gyakran hallott szólásmódokban, vádakban szoktak nyilatkozni. Így p. o., hogy az ember előtt a természet belseje el van rejtve s a dolgokat a maguk lényege szerint megismerni lehetetlen. Erre az a felelet, hogy a mennyire meg lehet ismerni, annyira is csak a philosophálás által lehet mennünk. Másodszor, hogy a philos. csupa szörszálhasogatás, üres elmétekből áll, eredményei is üresek, — aztán, hogy a philosophia káros, az élet gyönyöreinek ellensége, veszélyes a vallásra, egyházra, államra stb. Ez ellenvetésekre aztán igazi eloquentiával megfelel s kimondja eredmény gyanánt, hogy a ki az efféle szemfényvesztő okok miatt a philosophiától idegenkedik és elfordul, az annak soha barátja s gyakorlója nem volt. A philos. rendszerek sokfélesége sem rettenthet el senkit, az élő igazság-

ban s igaz erkölcsiségben gyönyörködő lélek azokból még újabb ösztönt veszzen és azokat, mint az értelmi s erkölcsi tökéletesedés eszközeit, okos megfontolással használja. Azt azonban megengedi, hogy egyik idő a másiknál, egyik hely a másiknál alkalmasabb a philosophálásra. Művelt nép körében, a szabadság éltető levegőjében nagyobb előmenetelt tett a philosophia is.

Na, de elég ennyi az Alap-philosophiából s ideje átmenünk a rendszer többi ágát képező kéziratokra.

Az alapított philosophia első része az elméleti philosophia. Az elméleti philos. rendszer első darabja az alaki philosophia, vagy gondolkodástan. Ez rendszerünk értelmében a gondolatoknak az okosság törvényei szerint, csupán egymással megegyezését, az alaki gondolást vagyis a gondolkodásnak csupán alakját vizsgálja, anyagát pedig csak annyiban illeti, a mennyiben az, az alaktól elváthatlan, a honnan elméleti alaki philosophiának neveztetik. Ennek anyagi okfeje: *Én gondolok*, alaki okfeje: *Én minden gondolatomban tökéletes egyezést keresek, vagy keresem a gondolkodásban való helyességet, a logikai igazságot.*

E szavakkal csak jellemezni akarjuk rendszerünk logikáját. Péterfi kézírata különben kivonata ismét Krug ily című munkájának: »*Denklehre oder Logik*« (Wien 1818. 8. I. 251. I. II. 726. I.)

Az elméleti philos. rendszerének második darabja az elméleti alaki philos. vagy *Ismerettan* (metaphisika). Ez a gondolatnak a tárgyakkal az okosság törvényei szerint való megegyezését, az anyagi, meghatározott, összetevő és tárgyas gondolkodást vagy ismeretet vizsgálja, a honnan elméleti anyagi philosophiának is neveztetik. Anyagi okfeje: *Én ismerek*. Alaki okfeje: *Én minden ismeretemben tökéletes egyezést keresek, vagy keresem az ismeretbeli helyességet, bizonyosságot, a tárgyas, anyagi vagy metaphysikai igazságot.* Ennek megfelel Krug ily című dolgozata: »*Erkenntnisslehre oder Metaphysik.*« (Wien 1818. 8-r. 468 l.) A mint ennek s a Péterfi kéziratának a tartalomjegyzékét

összehasonlítottam, rögtön feltűnt előttem itt is a hasonlóság, a mit a szöveg összevetése még jobban bebizonyított. Kivonat ez is.

Az elméleti philos. harmadik darabja az *Izléstudomány*. Krug »*Geschmakslehre oder Aesthetik*« (Wien 1818. 8-r. I. 274 l. II. 546 l.) munkája után van készítve. A rendszer ösmertetése kedvéért mondjuk el, hogy ez is a gondolatok s a tárgyak egyezését vizsgálja, de nem általában, hanem azon anyagi érdek nélküli kedvérzéshez képest, melyet a szép és felséges tárgyak külső és belső szemlélése szerez bennünk, a honnan ez is méltán neveztetik elméleti anyagi philosophiának. Anyagi okfeje: Én anyagi érdek nélkül való kedvérzéssel ösmerek. Alaki okfeje: Én minden anyagi érdeknélküli kedvérzéssel való ismereteimben tökéletes egyezést keresek, vagy keresem az ismerettárgyak megítélésében szükséges izlést vagy érzéki azaz a *aestheticai igazságot*.

Az alapított philos. másik része a gyakorlati philosophia. A gyakorlati philosophia rendszerének szintén három darabja van. Első darab a jog vagy törvénytán, mely a cselekedeteknek az okosság törvényéveli külső vagy csupán egymással megegyezését azaz csupán alakját vagy jogosságát és törvényességét vizsgálja, a nélkül, hogy azoknak céljára és indító okaira tekintene, a honnan gyakorlati alaki philosophiának neveztetik. Fő anyagi okfeje: Én úgy törekszem, mint jogos vagy törvényes lény. Alaki okfeje: Én minden törekvéseim és cselekedeteimben tökéletes egyezést keresek, hogy senki jogát meg ne bántsam, vagy keresem a cselekedetbeli külső vagy kényszerítő igazságot vagy törvényes jószágot. (V. ö. *Dikäologie oder philos. Rechtslehre*. Krug. Wien 1818. 2 k.)

A második darab az erénytan, mely a cselekedeteknek az okosság törvényével való belső megegyezését és így azoknak belső anyagát, azaz célját és indító okait vagy erkölcsiségét általában vizsgálja, a honnan gyakorlati anyagi philosophiának neveztetik. Anyagi okfeje: Én törekedem mint erkölsilény. Alaki okfeje: Én minde törekvéseimben és cseleke-

detemben keresem a törvény lelkével való tökéletes belső egyezést, vagy az akarás és cselekedetbeli belső igazságot vagy erkölcsi jóságot. (V. ö. Aretologie oder phil. Tugendlehre. Krug. Wien 1818. 8-r. 312 l.

A harmadik darab a vallásban, mely hasonlólag a törekvések s cselekedeteknek az okosság törvényeivel való megegyezését vizsgálja, de már nem általában, hanem a főjő föltételeihez való különös viszonyában, a honnan ez is gyakorlati anyagi philosophiának neveztetik. Anyagi okfeje: Én törekedem, mint vallásos lény, vagy mint az isten országa polgára. Alaki okfeje: Én a főjő valósága fölől tökéletesen meglévén győződve, annak mulhatlanul szükséges feltételei, isten léte s a halhatatlanság fölől is bizonyos vagyok és igyekezem úgy élni, hogy ezen eszközökkel minden akarásom és cselekedetem teljes egyezésben vagy összhangzásban legyenek, vagy életem minden rendében félem az istent és gyakorlom a kegyességet vagy vallásos jóságot. (V. ö. Krug Ethicotheologie oder Religionslehre. Wien 1818.)

Ime itt az egész rendszer. Az Alaphilosophiával bővebben foglalkoztunk, mert nyomtatásban is megjelent, az Alapítot philosophia tagjait már csak jellemeztük, s hogy annál hívebbek legyünk magának, Péterfinék a szavaival (az Alaphil. 237—240. lapjairól,) magukat a jellemezett kézirati munkákat átlapoztuk, s Krug idézett műveivel összevetve, nyilvánvaló lett előttünk a köztük levő rokonság. Krug a mester s Péterfi a tanítvány mindenütt, de eszes, világos fejű, szép nyelvű tanítvány, kinek a philos. e rendszerének terjesztésében kétségtelen érdemei vannak.

K ö n y v é s z e t. A) Alapfilozófia. Kiadta Kibédi Péterfi Károly tordosi ev. ref. pap, magyar t. társ. l. tagja 1841. Nagyenyed. Coll. bet. 8-r. 256 l.

B) Alapított filozófia. a) Elméleti filozófia. b) Tiszta és alkalmazott gondolástan. K. ir.

2. Metafizika vagy Esméret tudománya. Marosvásárhely. 1830. K. ir.

3. Izléstudomány vagy Aesthetika. K. ir.

b) Gyakorlati filozófia. 1. Filozófiai törvénytudomány. Marosvásárhely 1829. Jun. 17. 2. Erkölstudomány M.-Vásárhely. K. ir. 3. Vallás vagy kegyesség tudománya. M.-Vásárhely. K. ir.

III. Egyéb philosophiai művek.

1. Péterfi bölcsészeti rendszerét vizsgálódó philosophiának nevezte. E rendszer szerint dolgozta ki fentebb felsorolt műveit, e rendszer szerint dolgozta ki »N é p s z e r ű F i l o z ó f i á j á t« is, mely, mint a fentebb elsorolt művek nagyobb része, szintén nem jutott sajtó alá. E népszerű bölcsészeti munka a bevezetésben tárgyalja a philosophia eredetét, kifejlődését, az első részben beszél az emberről és pedig mint természeti lényről, megkülönbözteti azt a többi állatoktól, beszél az emberi testről s lélekről, a vallásalakokról, a társadalmi alakokról, művelődési intézetekről, a második részben a földről, a harmadikban a testi világról, a negyedikben a lelki világról. Iránya, tárgyalási módja, nyelve ugyanaz mint az eddigi phil. műveké. A mit Péterfi addigi összes műveiben írt s tanulmányozása alatt tanult, azt írta le s beszélte el e művében röviden, összefogva a műveltebb társadalmi körök számára.

2. Van még Péterfinek egy másik phil. műve is, t. i. az *Anthropologia*. A criticismus az anthropológiát, mely addig a gyakorlati philos. tudományok közé számíttatott, nem számította többé oda, hanem az előkészítő tudományok közé sorozta. Vette pedig azt szélesebb és szűkebb értelemben; szélesebb értelemben aztán értette e név alatt mindazokat az ismereteket, melyek az embernek testi, értelmi és erkölcsi természetére vonatkoznak, vagyis az egész physiologiát, psychológiát és erkölcsi anthropológiát; szűkebb értelemben pedig értette alatta az ember testi és lelki természetének tapasztalati tudományát, vagyis az u. n. elméleti anthropológiát (somatológiát s psychológiát, ez utóbbit megkülönböztetve a metaphysikai psychológiától, mely a tapasztalás mezejéből kilépve, a lélek természetét és valóságát vizsgálja. Transcendentális psychologia a Metaphysikában). L. Köteles Phil. Enc. 130. l.

A philosophiának tárgya tehát a tiszta *Én*, az anthropológiának a tapasztalati *Én*. Az anthropologia témája ez: mi az ember? Még pedig 1. külsőjére azaz testére nézve. És ekkor neveztetik Physiologiának, 2. belsejére nézve, azaz lelkének milyenségét és munkáit véve. És ekkor neveztetik Psychologia

empiricának. 3. külsejére és belsejére nézve, azaz együttvéve a testet és lelket. És ekkor nevezetik phil. anthropológiának.

Magának a Psychológiának a tartalma következő. Az első rész tanít az emberi lélekről egészséges állapotában. Az emberi lélek Physiologiája. A második rész tanít a lélek beteges állapotáról. Pathologia. Mind a két rész az emberi lélek (ismerő, érző, kívánó) tehetségei szerint három főszakaszra oszlik. Minthogy pedig a lélekjelenségek gyakran magyaráztatnak a testi változásokból: szükséges tehát ösmerni a testet vagyis a Physiológiát. Ez azonban nem tartozik a psychológiához s csak elveket szolgáltat annak a magyarázatra.

3. Hasonlag ily mellék philos. studium gyanánt szerepel e rendszer szerint a P ä d a g o g i a is. Köteles a neveléstudományt az egész philosophia közös eredményének nevezni, mely a maga elveit a philosophiából kölcsönzi. (Encykl. 138. l.) Péterfi ily tárgyú kéziratot nem hagyott hátra, de nála is bebizonyult, hogy a philosoph kedély mindig örömet fordul a nevelés felé. Nem szükség a jelennel elégedetlennek lennünk, elég egyszerűen a tökélyesbülés hite s már ott vagyunk lelkünkben a gyermekek közt, kik a jövő társadalmi életét alkotni fogják Péterfi hosszú évek során főiskolai tanító volt. Később, mikor a nyugalmas philosophálás utáni vágy Tordosra vitte, a hol, mint életrajzából láttuk, épen a mit keresett, a nyugalmat nem találta fel, közelebbi érintkezésbe jött a köznép nevelésével is.

Tordoson nem volt iskola. Ez az egykori magyar nyelv-sziget is útban volt odajutni, a hova annyi erdélyi magyar helység. »A népek khémiai olvasztó tégelyében volt már, hogy nem zetünk kimondhatatlan kárára elveszzen ez is.« Előadtuk mint állított iskolát, s mit tett azért, láttuk törekvéseit mi követte. Dévára kerülve iskolai ünnepélyességek alkalmával beszédeket tartott, sürgetve, kérve, fenyegetve a népiskolák ügyében. A katasztrófa nem borította volna el — ugymond — Erdélyt, ha a népnevelés a durva nemzedékek erkölcsét, szivét jobbbá, értelmét világosabbá tette volna. Szerinte »az ő magzatjain Rakhellel síró magyar hazát« most is csak a népiskola mentheti meg. Előtte a népiskola mindenekfelett politikai tényező.

Beszédeiben merészen rója meg az államot, hogy annyi századok óta a népnevelésért semmit sem tett, hogy a teknősbéka

is jobban halad, mint a népnevelés ügye. Pedig itt első sorban az államé a kötelesség. »Az állam is — ugymond — a népé, a király is a népé és a jövedelem is a népé.« Keserűen panaszkodik a közjövödelmek elpocsékolása felett, a melyekből semmi sem kerül a népnevelésre stb.

A nevelés célja szerinte »az önszemélyteleneket önszemélyüekké tenni.« Erről ismét, Péterfi szerint, maga a természet gondoskodik, mint az ember első nevelője. A természet hajlja s ösztönzi a gyermeket, hogy minden testi s lelki tehetségét ki-művelje. A nevelőknek a neveléssel szemben kétféle teendőjük van. Egy tagadó s egy állítólagos. A tagadólagos az, hogy a gyermek természetes fejlődésmenetét ne gátolják. Az állítólagos, hogy a fejlődés menetét önmívelőleg előmozdítsák.

Péterfi Rousseau, Basedow, Kampe stb. törekvéseire vonatkozólag megjegyzi, hogy a természetes fejlődés-menetet minden áron meg kell óvni. A magasabb iskolák nevelési eszközeiről szólva a philanthropisták s a hasonszörű pädagogokkal szemben, a görög-római képző eszközöket pártolja.

Irodalmi munkássága ez ágban inkább az iskolai politikára vonatkozik s főkép egyes alkalmi beszédek és megjegyzésekben s egy-két nevelési-ifjusági iratokban áll.

K ö n y v é s z e t. I. N é p s z e r ű p h i l o s o p h i a i v i z s g á l ó d á s az emberről és emberi társaságról, annak lakhelyéről, a földről; a testi és lelki világról. 50 ív kézirat.

T a p a s z t a l á s i e m b e r t a n. Physiologia és Anthropologia psychica s psychologia.

2. Psychologia empirica vagy tapasztaláson épült lélektudomány. Egy az időnek rövid voltához alkalmaztatott kursusban foglalva. Marosvásárhely. Apr. 16. 1819. K. ir.

3. A P ä d a g o g i á h o z. Kampe: Erkölcsi könyvecskéje. Magyarra fordítva 1813. K. ir.

Kampe: Okos magaviselet tudománya. Magyarra fordítva 1813. K. ir.

Egyházi beszédekben: A népiskola érdeme, értéke, természete és céljai. — Népiskola állítása, fentartása és segedelmezése. — Népiskola vizsgálása alkalmával tartott beszéd. (Tartattak Déván 1853.) K. ir.

IV. Nyelv- és irodalom. Történelem. Egyházi szónoklat.

1. Péterfi összes munkáin meglátszik az ő kiváló klasszikai műveltsége. Természetesen a latin irodalom áll hozzá közelebb.

Iskolai élete ezek tanulmányozásában tölt el, s ha »Horác elveszett volna, ő a nélkül, hogy egy szót vétene, leírta volna a saját emlékezetéből.«

Több éven át philos. előadásainak a nyelve is latin volt s cursusai közül is sokat kidolgozott latinul is, de a latin nyelvészetet is tanította. Ezek az okok vitték rá, hogy tanítványai számára és maga kedve töltésére a régi görög-római archaeológiával s irodalommal is foglalkozzék. Ide vonatkozó művei ismét csak kéziratok s munkásságának inkább sokoldalúságát s tanári lelkiismeretességét mutatják egyéb jelentőség nélkül.

2. A történelmi tudományokra vonatkozó dolgozatok hasonlólag kevésbé jelentékenyek. Kéziratban maradtak ezek, s mint idejüket mult iratok a szerző koszorujának hulló leveleit képezik. Szerzőjük fejlődése és hatása érdekében felemeltük szükséges.

3. Egyházi szónoklat. Péterfi nem tartozhatott a közönséges predikátorok közé. Beszédei oratori szépségekkel, hévvel, tüzzel s csinnal vannak fogalmazva. E mellett van bennök gondolat és eszme. Nem lehet itt célunk az ő predikatori munkásságát vázolni, s annálfogva csak egyes megjegyzésekre fogunk szorítkozni. Beszédeiben első sorban a tartalom hívja fel figyelmünket. Önkéntelenül is az a kérdés tolul előnkbe, hogy a philosophiával oly kiválóan foglalkozó Péterfi mint bánt el a dogmatikai nehézségekkel? Átsiklott-e, kitért-e azok előtt, vagy érvényesítette phil. criticismusát ott is? — Ez utóbbit tette, de minthogy nagyon ösmerte a papi s tanári szószék közti különbséget, a józan tapintat sohasem hagyta el. Dogmatikai iránya jellemzésére álljon itt a következő idézés: »A csodák találgatása és szórszálhasogató fejtegetése nem tartozik a keresztyén vallás valóságára. Ugyanis a szentírásnak nem betűjét kell venni, mert a betű megöl, hanem a lelkét, mely elevenít. Mint a dió vagy gesztenye jóízű, édes és olajos bele a zöld és kemény héj alatt rejlik: így az igazság erkölcsi magvai a szentírásban sokszor mielőttünk szokatlan kifejezésekben, hasonlatok és példázatok köntösében s többnyire ismeretlen körülmények és napkeleti szólásmódok borítéka alatt rejlenek. A honnan e héjakat fel kell törni, bontani, mind itt, mind amott, hogy a magvakat vagy belet ki lehessen venni.« És ismét: »Még a tiszta búza is sok poly-

vával terem, de azért a polyvát még sem eszszük meg.« A dogmatikus szempont mellett feltűnik itt a politikai. Az »Én ember vagyok«, »A szabadságról« stb. című beszédek az emberi élet legszebb attributumainak nevezik az önelhatározást. A szabadságot — szerinte — nem adhatják s el nem vehetik, az az emberrel vele született; az önkény az ördögtől van. És e szellem átvonul mindegyik beszédjén. Kivált a forradalom utáni beszédei telvék keserű tanulsággal. Mint Izrael prófétái, hirdeti ő is, hogy bűnei miatt verte meg isten az ő népét, de más oldalról hirdeti a szabadulást, a szebb jövőt. Hangot ad reményeinek s természetadta jogainkhoz való ragaszkodásának a király előtt tartott beszédében is; bár e beszéd nem oly sikerült, mint ő hiszi.

A politikai tartalom legélesebben van kialakulva az »Egyes-ség állam- és egyházban« című munkájában, hol az örök béke eszméjét fejtegetvén, az agg philosophus az állam alakulásáról, a kiváltságos osztályok, papság s főnemességről stb. majdnem az 1793-iki francia forradalom szellemében beszél. Még halotti beszédekben sem fogta el a hizelgés, mint hajdan az egyiptomi halottbirák, úgy ő is ítéletet tartott s a rideg igazságot nyilvánította a koporsók felett. (Lásd a B. Naláczy feletti beszédet.)

Beszédei alaki oldalát tekintve: Rendszeres egyházi beszédekben szigorú logikai felosztás uralkodik, elmélkedéseiben a felosztásokat mellőzi. A görög mythológiát, az ókori irodalom termékeit, egyes philosophok mondásait gyakran szereti idézni. E célból sok szemelvényt szokott volt készíteni olvasmányaiból is. Iránya lendületteljes, emelkedett. Sehol sem ír oly szépen, mint egyházi beszédekben.

Ily élet s ennyi munkásság után elmondhatjuk, hogy Péterfi bölcsészeti rendszere harmoniáját saját egyéniségében valósította s ez, azt hisszük, a legnagyobb s legigazabb dicséret, a mi őt hosszas pályája után megilleti.

K ö n y v é s z e t. 1. Közönséges história. — Időszámhlási rövid történelem. — Politikai geographia. — Erdély statistikája. Országászattan. (Kéziratok M.-Vásárhelyen 1841 előtt.)

2. Régi Görögország. — Római birodalom históriája. — Római régiségek. — Horác Satyrái I. könyv 1. és 6. stb. Levelek I. k. 1—14, és 16—18. — Horác Ars poeticiájának fölbontolása. — Latin-magyar Szótár Scheller Kis lexicona szerint, de nagyobb lexicon s más nevezetes lexiconok használásával is kidolgozva 1813—1814. (100 irott ív. Felküldte Bécsbe nyomtatás végett, de elsikkadt. (Kéziratok. M.-Vásárhelyen 1841 előtt.)

3. Az emberi élet valósága és hiábavalósága. (B. Naláczy István feletti beszéd.) Kolozsvár. 1844. Ref. főisk.-ban. 4. r. 16 l. — Közönséges és alkalmi egyházi beszédek. Maros-Vásárhely. 1871. Főisk. 8-r. 485 l. — Egyesség állam és egyházban. Pest. Heckenast 8-r. 92. l. 1861. — Ünnepnapi, évszaki, közvasárnapi s egyéb alkalmi beszédek. (Kézirat.)

(Beköszöntő s búcsuzó beszédeit lásd az életrajz alatt.)

Dr. Kiss Áron.

NÉHANY UJABB KUTATÁS A KISÉRLETI LÉLEKTAN TERÉN. *

A lelki tünemények vizsgálásánál e század közepéig majd kizárólagos használatban volt a belső megfigyelés módszere. A »belső érzék« segítségével állították össze a lelki tüneményeket tapasztalati adatok alapján, a »belső érzéket« tartották hivatottnak arra nézve, hogy a képek lefolyásának formáit s törvényeit felkutassa, a »belső érzék« volt azon eszköz, melylyel a bonyolult tüneményeket boncolták. A magyarázatot pedig e tünemények számára szintén a »belső érzék« szolgáltatta valami metaphysikai tételből, minek következménye az lett, hogy a hány rendszer, annyiféle lélektani igazság, annyiféle kép volt a lélek természetéről, működéséről, törvényeiről. A physiologiai ismeretek emelkedésével mindinkább háttérbe szorult ezen irány; már e század elején kénytelenek voltak a lelki tüneményeket a test életével összefüggésbe hozni s ezen irány hatása alatt fejlett ki egyrészt a physiologiai, másrészt pedig az erre támaszkodó »kísérleti lélektan« (experimentelle Psychologie). Weber Ernő Henrik nevezetes cikke »Über Tastsinn und Gemeingefühl« korszakot alkot az utóbbira nézve; egyik főtörvényét (épen a »Weber-féle törvényt«), Fechner Tivadar állapította meg (Elemente

* Ezen cikk nem akar mást, mint olvasóinkat azon problémákról értesíteni, melyek a lélektan terén a mi időnkben feltűntek s rövid átnézetet nyújtani azon dolgozatok felett, melyek a Wundt V. által kiadott »Philosophische Studien« I-ter Band 1. 2. füzetében e tárgyra vonatkozólag megjelentek. E rovat időközökben bár, de állandóan fog megjelenni s kívánók, hogy a philos. egyéb ágaira vonatkozólag is azok, kik tehetik, időszakonként átnézetileg értesítőket írnanak.

der Psychophysik« 1860), mely szerint a kép ereje egyenlő az inger logaritmusával $\gamma = \log \beta$; s azóta számosan foglalkoznak ezen kutatásokkal, melyeknek célja: a lelki élet törvényeit számokkal kifejezett alakban felkutatni. Ezen férfiak közt az első hely bizonyára Wundt Vilmost illeti, ki nemcsak maga tett meg számos szükséges mérést, hanem találékony elmével azon új kérdéseket is fogalmazta, melyeket mérések útján megoldani növényedékei, az ő felügyelete alatt, iparkodnak.

2. Lelki tüneményeket mérni! még pedig mérni cáfolhatatlan kísérletek alapján, biztos módszerrel! Oly vakmerő gondolatnak látszik, hogy még a mi időnkben is gyanusan nézik számosan. Nem rég Zeller Eduárd, a görög philosophia nagy történetírója, szükségesnek találta, e dolgról nyilatkozni s tagadta egyenesen annak lehetőségét. (Über die Messung psychischer Vorgänge. 1881. márc. 3-án a berlini Tud. Akadémiában tartott előadás.) Szerinte mérni csak térbeli mozgásokat lehet s azért a lélek tevékenységét, mely ettől tökéletesen különbözik, mérésnek alávetni — ellenmondás. Ezen ellenvetés nyilván csak annak nem ismeréséből ered, — hogy mit akar mérni a kísérleti lélektan? Nem akar az abszolút számokat nyerni minden téren; az örömmel abszolút erejét soha nem leszünk képesek megmérni. De azon törvényt, mely szerint növekedik az öröm, azon időt, mely alatt valamely tünemény keletkezik, azon viszonyt, mely van az inger gyarapodása és az érzéklet növekedése között, — ezek mérhető dolgok s épen ezekre fordul a kísérleti lélektan igyekezete első sorban. Ha Zeller második érvül azt hozza fel, hogy minden eddigi mérés meghiúsult, úgy nyilván nincsen kellően tájékozva az eredmények iránt, melyeket ezen tudomány máris tud felmutatni s így jogosan mondhatja Wundt (Philos. Stud. I. 260), hogy kifogásai a mai tudományos eredmények nem ismeréséből származnak. A ki ezeket ismeri, az kifogásolhat egyes eredményeket, de ezt is egyedül kísérletek alapján; az elvnek jogosultságát tagadni nem fogja.

A kísérleti lélektan elvonatkozik minden metafizikai feltevéstől s nem bízik a belső szemléletnek sokszor csalékony adataiban. Csak tényeket akar megállapítani; azoknak magyarázata, az elmélet, mely azokat magasabb eszmesorokkal összefűzi, benne nem található. Azt egy új gondolkodási munka teszi

hozzá. A kísérleti lélektan három kérdésre kíván exacte megfelelni: 1. minőségi és mennyiségi tekintetben milyen elemekből állanak azon tények, melyek tudatunknak jelentkeznek? 2. milyen törvények szerint alakulnak ez elemekből az egységes, összetett képek? 3. milyen viszonyokat mutatnak a tudatban egyszerre fellépő vagy abban egymást felváltó képek? Ezen kérdések teszik egyelőre a kísérleti lélektan körét.

3. Ezen problémákkal szemben a lélektan eddigi módszerei tehetetleneknek bizonyultak. Exact módon a lélektan még azt sem bírta kimutatni, milyen elemek képeznek bizonyos egységes képeket? Azoknak erejét hozzávetőleg sem tudta megítélni s azon idő hosszát megmérni, melynek le kell folynia, hogy bizonyos lelki tevékenység eljátszsa szerepét, — erre a »belső érzék« absolute képtelen. Ennek az oka a módszernek, nem gyengeségében, hanem tökéletes hiányában rejlik. A belső állapotok megérzése sem meg nem érteti velünk azokat, sem nem adhat tudomást azok erejére vonatkozólag. A k. lélektan azért új módszerekről volt kénytelen gondoskodni.*

Az első kérdés (v. ö. §. 2.) megfejtésére alakították az ugynevezett psychophysikai módszereket. A psychophysikai tünetemények, melyekre ezen módszereket alkalmazzák, az ugynevezett »érzékletek« (Empfindung), tehát: látás, hallás, tapintás, alvás is stb. Ezeknek (egyelőre kivált mennyiségi tekintetben történt) megvizsgálására 3 módszer van használatban. A feladat az: megállapítani, milyen erőfoknál hat az inger annyira az idegszálra, hogy a hatást épen érezni kezdjük? Wundt legjobbnak tartja az 1-sőt: az éppen érezhető különbségek módszerét. (Meth. der eben merkl. Unterschiede.) Egy ingert (pl. súlyt) előbb annyira fokozunk, míg éppen érezhetővé válik; erre egy túlérezhető (übermerklich) ingert annyira csökkentünk, míg épen azon határt éri el, a hol nem tudatosá (unbewusst) kezd válni. A túlérezhető és nem-érezhető inger határának középértékét ingerküszöbnék (Reizschwelle), vagy különbségi küszöbnék (Unterschiedsschw.) nevezzük. E módszer közvetlenül vezet célhoz, és sok vizsgálati tárgynál, pl. hangerőnél a többi módszer vagy

* Wundt. Über psychol. Methoden. (Philos. St. I. 1—38. ll.)

nem alkalmazható, vagy megbizhatatlan. — A 2-dik vagy a helyes és helytelen esetek módszere (M. der richtigen u. falschen Fälle) abban áll, hogy egy ingert (R pl. hangot), összehasonlítunk annak valamely gyarapodásával (R + D vagy R + D₁), mely alkalommal 3 eset fordul elő: a) vagy helyesen ítéljük meg a két inger nagyságát, vagy b) helytelenül, vagy c) kétségben maradunk az iránt, melyik az erősebb? Ez esetekből kell az inger igazi erejét kiszámítani. — Erre támaszkodik a 3-dik vagy a középhibák módszere (M. der mittleren Fehler).

4. Az érzékek erejének meghatározása után következik a második kérdés: milyen elemekből állanak képeink? s mely törvény szerint fűződnek egybe ez alkotó elemek? Nyilvánvaló, hogy itt boncolni kell az egyes képeket s azért e módszerek az érzékek felbontásának módszerei. Az eljárás ennél: a) vagy *synthetikus*, mikor az elemeket (pl. egyes hangokat) ismerjük s ezekből szerkesztjük az összetett képet (pl. hangszerkesztés), s ez az összetétel módszer (M. der Zus. setzung); vagy b) *indirect* úton keressük az elemeket s ennél használjuk a) a felbontás módszert (Zerlegungsmeth.), melynek segítségével mesterséges úton elválasztjuk az egyik elemet a többitől, pl. resonátorral megerősítünk valamely részhangot; vagy pedig b) használjuk a változtatás módszert (Variations-meth.), a mely azon feltételeket módosítja, melyek alatt valamely érzéklet keletkezik. Tehát pl. a tapintás és meleg ingereit a felbőr különböző helyein alkalmazzuk (azaz változtatjuk az alanyi feltételeket), vagy pedig a látásnál a tárgy távolságát változtatjuk (tehát tárgyi feltételeket), vagy pedig mindkét nemű feltételt módosítunk.

5. Azon idő megmérése, mely alatt bizonyos lelki tünetnyek keletkeznek, a régi lélektan előtt tökéletesen ismeretlen problema, a kísérleti lélektannak pedig ez 3-dik legnevezetesebb feladata. Az emberi leleményességnek sikerült itt is módot találni, melylyel az idő hosszát, fátvolszerű természete dacára, szabatosan megmérheti. A 3. módszer, melyet itt használtak: a) a visszahatás módszerei (Reactionsmethoden), melyekről alább lesz szó (7-ik pont), b) az összehasonlításimék (Vergleichungsm.), melyek a kapcsolati m.

(Complicationsm.) és β feléledési m. (Reprod.-M.). (Az utóbbiról l. 6. p.) Az időmérés módszerei oly szerencsés logikai természetű elvre épültek, hogy bizonyos egyszerű toldásokkal a legváltozatosabb körülményekre alkalmazhatók, a mint azt a 7. és 8. pont alatt közölt mérések tanúsítják.

6. A megoldandó feladatok köre, ha a módszereket tekintjük, nem nagy még most, nem terjed tovább a lelki élet primitív alakzatainál, de az alapok megvetése után szinte beláthatlan messzeségre fog kiterjedni. Wundt V. lipcei »psychophysikai laboratoriumában« folytonosan munkálkodnak fiatal erők a feladatok megoldásán s eredményeiket egyes értekezésekben közlik. Az egyik »Az időérzékről« szól, Kollert Gyulától (Philos. St. I. 78—89. ll.). Időmérő (Metronom) segítségével meghatároztak egy időt (a szabályozó időt, Normalzeit) τ ; bizonyos szünet után egy másik időmérővel a hasonló időt (Vergleichszeit), δ hozták létre s a feladat az volt: megállapítani, mely időnagyságnál van a legkevesebb tévedés az ítélemben? Az eredmény azt mutatta, hogy ezen idő 0,7 mp.; hosszabb idő rövidebbnek vétetett, rövidebb — hosszabbnak. Vierordt kutatásai ettől eltérőleg e pontot 1,5—3,5 mp. közé teszik. A módszer az éppen érezhető különbségek módszere, melyre ezen feléledési módszer önkényt vezet (v. ö. 3. p.).

7. Az időérzéknek állandó csalódása tehát abban áll, hogy hosszabb időt rövidebbnek, rövidebbet hosszabbnak fog fel. — Emlékezetünk ezen oknál fogva annál rövidebbnek mutatja multunkat, minél hosszabb volt az valóságban; a mi az emberi élet felfogására nézve figyelemre méltó körülmény. Sokkal nehezebbnek látszik egy másik problema, a felismerési idő hossza, melyet Friedrich Miksa kísérletek útján igyekezett megoldani (»Über die Apperceptionsdauer bei einfachen u. zusammengesetzten Vorstellungen.« Phil. Stud. I. 38—78 l.). Ha t. i. a kísérletező azonnal jelt ad, mihelyest az érzéki hatás megtörtént, a nélkül, hogy a ráható ingert felismerte volna, akkor ezen időt tudatolási időnek (Perceptionsdauer, vagy einfache Reactionsdauer) nevezik. Ha pedig meg kell előbb ismernie ezen ingert s csak aztán ad jelt, akkor az idő hosszabb, mint az első esetben; mert a felismerés

munkája (Apperception) járult még hozzá. Ezen időnek hosszát, mely alatt az ingert felismerjük, kellett meghatározni. A módszer az egyszerű visszahatás módszere (5-dik p.). Megállapítják először a tudatolási időt (R), azután a felfogási időt (R_u); $R_u - R = U$, azaz a két-
tőnek különbsége azon idő, mely alatt az ingert felismertük. Az ingert fehér, vagy más színű papirdarab képezte, melyet egy Geissler-féle cső megvilágított. Mihelyest a néző a tárgyat megpillantotta, egy nyomással elzárta a Geissler-csőbe vezető inductív folyamat s ezzel egy időben megállította a Hipp-féle chronometert, melyről az ezalatt lefolyt időt le lehetett olvasni. Az ennél használt készülék kissé nehézkes, de hasznavehető (Phil. Stud. I. 45. ábra). — Az egyszerű visszahatás ideje 0.098 és 0.223 mp. közt ingadozott. A felfogás ideje 0.116 és 0.361 határaiban mozog. Azonban, ha a jeladásnál a bal és jobb kéz közt kellett választani, az idő meg nőtt 0.479-től 0.514 mp.-ig. Ebből levonva az elsőben nyert időt a felismerési idő hossza (fehér és fekete színekre vonatkozólag) átlag: 0.086, 0.047 és 0.050 mp. a kísérletezők szerint. — Ha négy színes képet kellett megkülönböztetni, akkor az idő: 0.086, 0.102 és 0.110 mp. volt.

Ugyanezen módszer szerint megfeleltek azon kérdésre is: mennyi ideig tart az összes ezt a képek felfogása. A felfogási tárgyat számjegyek képezték, melyek közül a leghosszabb (6 jegyű) 23 mm. hosszú volt. A szükséges felfogási idő:

	1 jegyű sz.	2 j.	3 j.	4 j.	5 j.	6 j.
Wundtnál:	344	361	354	459	573	817
Fridrichnél:	320	346	344	481	670	1043

A számok mp. ezredrészei. Határozott törvény az idő és a számjegyek növekedési arányára nézve nem vehető észre.

8. A legérdekesebb az eddig közlött kutatások közt az, melyet dr. Trautscholdt Márton végzett a képzetek kapcsolódására vonatkozólag (Experimentelle Untersuchungen über die Association der Vorstellungen. Phil. St. I. 212—250 l.) E kérdést a lélektan eddigelé mindig a »belső érzékkel« vizsgálta és tudvalevő, hogy a legfőbb kérdésekre nézve semmire sem jutotunk. Azért szükségesnek tartjuk ezen több irányban keresztülvitt kutatásról bővebben szólni, minthogy a lélektani könyvek

e tárgynál a lehető leghatározatlanabb általánosságokban mozognak majd kivétel nélkül.

A kérdés az volt: mennyi idő telik bele, míg egy tetszés szerinti kép egy emlékezeti képet feléleszt tudatunkban? — Ezen kérdés azonban sok más kérdéssel függ össze, a melyeket Trautscholdt egyenként kénytelen volt megvizsgálni. Képeink között kettős kapcsolat vehető észre 1. a külső, melynél a képek jelentése tekintetbe nem jő és 2. a belső, mely a képek rokonságától függ. Ama külső lehet *a*) egyidejű (pl. rész és egész), vagy *b*) egymásutáni (hangok, alakok). A belső viszont *a*) alárendelt, *b*) mellérendelt és *c*) egymástól logikailag függő képek között áll elő (pl. ok, cél stb.). A kutatás közben mindezen kapcsolási módokat tartotta szem előtt.

A külső és belső kapcsolatok számaránya ugyilátszik attól függ, hogy az érzéki vagy értelmi erő van-e jobban kifejlődve; mert Wundtnál külső 48, belső 52 kapcsolat volt 100 közt, ellenben Trautscholdtnál külső 73, belső csak 27. A kísérlet úgy ment végbe, hogy egy egytagú szót kiáltottak hangosan, mire a másik, a mikor az új kép felébredt benne, ezt jelezte s feljegyezte.

Általánosságban 3 egyéni körülmény hatott a képek feléledésére. 1. a szókás (Liebmann szerint »Princip der identischen Reihenfolge«), melynek folytán, mint már James Mill megfigyelte, a képek ugyanazon sorban élednek fel, a melyben kapcsolódtak; azért összetett szavaknál 53 esetben a szó végén állott elő a megtoldás (pl. kiáltották ezen szót: Schluss és a hallgató hozzá tette — Figur, tehát Schluss-Figur); 12 esetben elől (pl. Stift — Bleistift) és csak 2 esetben elől-hátul (Drang — Sturm u. Drang-Periode). 2. a »psychikai tétlenség ereje«, mint Steinthal nevezi, melynélfogva a lélek azt a képet idézi fel, a melyben nyugatomra térhet, pl. köhöz az épületet, az eszközökhöz a célt. 3. a képek ereje. Ennek tulajdonítható az, hogy legtöbb esetben gyermekkori képeink élednek fel, melyek legélénkebb nyomokat hagytak hátra lelkünkben. Francis Galton kísérletek alapján tapasztalta, hogy 124 kapcsolat közül 39% a gyermekorból, 46% a férfikorból és 15% a legközelebb lefolyt korból való. Ezek közül 289 kapcsolatnál 4-szer éledt fel 10% gyermekkori

kép, 3-szor 9% , 2-szer 7% és 1-szer 13% . Férfi korbeli kép: 4-szer 8% , 3-szor 7% , 2-szer 5% és 1-szer 26% éledt fel újra. Wundtnál 44 kapcsolat közül: 25 esik 1 — 17 éves korára, 14 esik 17—26 éves korára és csak 5 az azóta lefolyt időre. Ha ezen számok nem is igényelhetik azt, hogy ilyen alakban előfordulnak minden egyes embernél, a fiatal kapcsolódás rendkívüli élénkségéről mindenestre tesznek bizonyosságot; a miből a nevelésre nézve igen fontos tanulság vonható.

A kutatás másik fele az időmérésre vonatkozik. E tekintetben Fr. Galton volt az első, aki kísérleteket tett, melyeket 1879-ben tett közzé. (Brain. A journal of neurology, July, 1879, 149 s. k. l.). A tőle talált idő átlag 1·3 nap, a mi igen sok, a mennyiben Trautscholdt pontosabb mérései a felére redukálják. Tr. kísérleteiben a visszahatási módszert alkalmazta (5. és 7. p.). Megállapították egy egyszerű készülékkel (ábrája Phil. St. I. p. 231.):

1. az egyszerű visszahatás idejét (R), a mely átlag 0·141 mp.
2. azon időt, mely a szó megértését követő jeladásig kellett (Wr = Wortreaction); ez Wundtnál átlag véve 0·303 mp.
3. a szó megkülönböztetéséhez szükséges idő: Wr—R, átlag véve Wundtnál 0·107, Tr.-nál 0·057 mp.
4. azon idő, mely szükséges volt, míg egy más kép feléledt, Wundtnál: 1·009 mp.

Lefolyt tehát a szó kiejtésétől fogva egész a kapcsolás bekövetkezéseig: 1·009 mp. (Ar = Assoc. reaction), a szó megértését követő jelzésig: 0·303 mp. Ebből világos, hogy a kapcsolt kép feléledéseig lefolyt Ar—Wr, azaz 1·009—0·303 mp., vagyis 0·703 mp. Azon idő tehát, mely szükséges, hogy egy kép egy másikat feléleszzen, átlag véve 0·727 mp. (Philos. St. I. 239 l.). Ezen pedig a gyakorlat sem változtat.

A kapcsolatok különbözősége szerint ezen idő is módosulást szenved. Ha a kapcsolat csak szóbeli (pl. kard és lant), akkor az idő: 0·623 mp; külső kapcsolásnál 0·864 mp., belsónél 0·687 telik bele. Leghosszabb időt vesznek igénybe a sokértelmű szavak, mennyiben sok képpel lévén összekapcsolva, hatást különböző irányban gyakorolnak. Ugy pl. Schnitt — Bier = 1·041 mp., velő — csont = 1·028 mp. Pol — ruhender Pol in der Erscheinungen Flucht = 1·715 mp. Legrövidebb idő kell a szóbeli kapcsolatoknál: 0·360, pl. Köln — Dom.

A természetes és megszokott irányban gyorsabb a feléledés (pl. 5–6: = 0·488 mp.); ép ugy: részről egészre (pl. nyelv — kés 0·572 mp. ág — fa = 0·579); ellenben egészről részre (Steinthal fentebbi törvénye szerint) lassabban megyünk át (pl. Schweiz — hegy 0·736, Kiel — kikötő 1·007 mp.) Az alsó fogalomhoz a felsőbb könnyebben járul (pl. mopsz — kutya 0·960 mp.), mint megfordítva (pl. sugár — fénysugár 0·892, csillag, — sarkcsillag 1·185 mp.).

Záradékol kísérletek vannak közölve, melyek azon időre vonatkoznak, mely alatt alárendelési ítéletet hozunk, pl. pete — sejt vagy sugár — fénymozgás formája. A legnagyobb időként találtatott 2·023 mp. (dicsőség — magasztalás formája), legkisebb volt 0·391 (árboz — hajórész); az átlag szükséges idő: 0·766". Különbözik a kísérletek csekély száma miatt ezen utóbbi időmérésekre nagy súlyt fektetni nem szabad.

»A gondolat gyorsasága«, melyet köznyelven magasztalva szoktunk emlegetni, legalább *t i s z t a* és *v i l á g o s* gondolkodásnál, ezen kísérletek alapján, nagyon szerénynek tekinthető. Ha közönségesen a gondolatok gyorsasága nagyobbnak látszik, a mint az alkalmasint úgy van is a merengés, ábrándozás, opium-részegség stb. alkalmával, akkor e gyorsaság a gondolat tisztaságának rovására van nyerve.

Végül egy szerény kérelem! Örömmel közöljük ezen adatokat, melyeket messze földön, idegen »psychophysikai laboratoriumokban« nyertek türelmes megfigyelők. Nekünk is van egyetemünk, kettő is; physikai és orvosi laboratoriumokban folyton dolgoznak nálunk is. De ezen foglalkozás, úgy látszik, csak a legszükségesebb dolgokra szorítkozik; ellenben a közvetlen gyakorlati haszontól távoleső kutatások, a mennyire nekünk van róla tudomásunk, a mi egyetemünkön nem divatoznak. Pedig több hasznuk volna, mint pl. a koponyaméréseknek. Nem volna szabad reményleni, hogy a mi egyetemünkön is akad nemsokára férfiú, a ki ezen nagyfontosságú exact kutatásoknak szentelné munkásságát, hogy ha majd ilyen eredményekről újra kell megemlékeznünk, örömmel hozhassuk »magunk termését« is a piacra?

Böhm Károly.

A NYELVTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA.*

Lipsében a Breitkopf és Härtel cég kiadásában az egyes indoeurópai nyelvek grammatikái jelennek meg és mintegy bevezetésül hozzájuk Delbrück egy külön könyvben az összehasonlító nyelvtudomány múltjáról és jelen állásáról értekezik. Talán nálunk sem lesz érdektelen e tudomány jelen állásáról egyetmást elmondani, mert míg másutt az igazságok úgyszólván az akadémiai fejtegetés becsével bírnak, hazánkban éles és elkeseredett harcok lecsillapítására szolgálnak. Talán sehol sem emlegetik annyiszor a nyelvtudományt, mint nálunk, de alighanem mindenütt tájékozottabbak alapelveiről, mint a mi legkitűnőbb nyelvészeink. Nem mintha nagy érdemeik nem volnának, nem mintha becses munkát nem végeztek volna az ural-altaji nyelvek vizsgálása körül; hanem mivel a nyelvtudomány nevében egész háborút indítottak a mostani irodalmi magyar nyelv ellen, mire e tudomány senkit sem jogosít s oly tanokat hirdettek, melyek homlokegyenest ellenkeznek a józan nyelvtudománnyal.

Külföldön az utóbbi tíz év alatt tetemes hódítást tőn a helyes felfogás, bár még most is igaz Whitney azon állítása, hogy igen sok szorgalmas nyelvész a legnagyobb tévedéseket követi el, mikor tudománya alapelveiről kérdezősködnek náluk. Zum Belege, dass es sich so verhält, liessen sich leicht aus der jetzigen Generation merkwürdige Beispiele von Männern anführen, die als vergleichende Grammatiker hohes Ansehen geniessen und sobald sie versuchen, die allgemeinen Wahrheiten der Sprachwissenschaft zu behandeln, in Widersprüche und Unge-

* Einleitung in das Sprachstudium. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung von B. Delbrück. Leipzig, Breitkopf und Härtel.

reimtheiten verfallen, oder bei weniger eingreifenden Dingen den Mangel einer gesunden und haltbaren theoretischen Grundlage verrathen. (Whitney: *Leben und Wachstum der Sprache*, XV. Kap.) »Nagy ideje, mondja ugyanazon amerikai nyelvész, hogy ezen állapot, mely csak a tudomány törekvése és alakulása alatt engedhető meg, végre szűnjék meg és mint más tapasztalati tudományokban, pl. a vegy-, állat- és földtanban nem csupán egyes tények, hanem bizonyos igazságok összege is fogadtassék el oly szilárdan bebizonyítotttnak, hogy a ki tagadná, joga se legyen a tudomány emberének hivatni.« Pedig míg külföldön Schleicher, Steinthal, Geiger, Müller Miksa, Bleek és más jelesek téves vagy zavaros nézetei naponkint vesztik híveiket, addig nálunk még mindig nagy köd uralkodik nyelvészeink jó részének fejében; bár nem tagadhatni, hogy mutatkoznak a pirkadás jelei; a józan ész győzelmet kezd aratni a tudományt negélyező hóborton, és talán a külföldi tudomány nyomása alatt remélhetni, hogy rohamos lesz a tévedések ködének elenyészte.

Az író, kinek munkáját ismertetni akarjuk, a helyes nyelvtudomány ösvényén halad, nagyon óvatosan fejezi ki magát, visszariad minden szeles vagy phantasticus föltevéstől, csupán azt fogadja el, azt teszi magáévá, a mi világos igazság vagy a valószínűség jelzőivel dicsekedhetik. Német létére sem hanyortogtja minduntalan az olvasó fülébe az úgynevezett »szszehasonlító« nyelvtudomány német eredetét s tudni látszik, hogy német földie sok téves nézetet hirdettek a nyelvtudomány alapigazságaira nézve, bár elég gyöngéd vagy tartózkodó ezt nem emlegetni. Eléggé dicséretre méltó, hogy pl. Humboldt Vilmos csodált és határtalanul magasztalt nyelvtudományi befolyását majdnem a nullára szállítja le. Ezt ugyan már előbb megtevők mások, de legalább elfogadja. Egyetlen igazságot sem tud bemutatni, melyet Humboldt állapított volna meg, de általános és sok szóval is keveset mondó dicsérettel halmozza el: Seine hohe und uninteressante Liebe zur Wahrheit, sein Streben über dem Einzelnen das Ganze, und über dem Ganzen das Einzelne nicht aus dem Auge zu verlieren, und sich damit sowohl von den Gefahren des Specialistenthums, wie der bisherigen allgemeinen Grammatik fern zu halten, die abwägende Gerechtigkeit seines Urtheils, sein allseitig gebildeter Geist und seine edle Hu-

manitát — alle diese Eigenschaften wirken stärkend und läuternd auf eine fremde wissenschaftliche Persönlichkeit, die Wilhelm von Humboldt nahe tritt und diese Art der Einwirkung wird, wie ich glaube, Humboldt noch lange behalten und selbst auf diejenigen auszuüben fortfahren, welche den Humboldt'schen Theorien rathlos gegenüberstehen. A németnek megbocsáthatjuk e gyöngédséget, pedig Humboldt szerepe csak káros hatással volt a józan nyelvtudomány igazságainak megállapítására. Mint genialis és néha mély, de homályos, ködös és mysticus gondolkozó megzavarta a grammatikusok fejét és társadalmi tekintélyével imponált a tudomány terén, hol csupán a rideg igazságnak kellett volna győznie.

Delbrück másrészt visszaállítja Schlegel Ágost Vilmos idők folytán megcsorbitott tekintélyét. A romanticismus e hőse sokat veszített tekintélyéből irodalmi és aetheticai irányának hanyatlásával; pedig ő volt a modern nyelvészet első megalapítója. Természetesen mégis Bopp a legnagyobb mestere, kinek e tudomány legtöbbet köszönhet. Delbrück munkája kiválóan vele foglalkozik, majd Grimm Jakab, Pott, Schleicher, Benfey és más jelesek érdemeit méltányolja. Minket főleg munkájának azon része érdekel, mely a tudomány mai állását vázolja. Mig Bopp leginkább a nyelvtani alakok eredetének megfejtésével szeretett foglalkozni, addig ujabban az alapnyelv kérdése vonzotta a tudósokat. Szerintök a nyelvtani alakokat sem lehet az egyes indogermán nyelvekből megfejtetni, hanem az alapnyelvig kell feljutni a vizsgálatnak, mert a nyelvek már hihetőleg készen kapták tőle az egyes nyelvtani alakokat. Ez a vizsgálódás és kutatás tömérdék föltevésnek lőn forrása, de egyúttal helyesb irányt adott a nyelvészetnek, mert főleg azon kérdést vetették föl: Hogyan támadtak tehát az egyes nyelvekben az új képzések? A felelet alig lehetett más mint az, hogy analogia útján. Whitney, Scherer, Leskien és mindazok, kik már előbb is az analogiát hangoztatták, most kiváló tekintélyre jutottak. Mivel egy kész nyelvben az új képzések már nem az alkotó elemek összefűzése által történnek, kivéve az összetett szóknál, de ott az elemek kész szók, minden új képzés csak analogia útján jöhet létre. Az újabb nyelvtani alakok analogia útján támadnak s azért egyes nyelvtani alakokat, mint például a latin félmultat és jövőt stb. az eddigőtől eltérőleg kelle magyarázni.

E vizsgálódásnak másik eredménye a modern nyelvekre és hangtani törvényeikre való figyelem lön.

A mi az analogiát illeti, ennek az uralmát alig merte valaki kétségbe vonni; de legalább bizonyos határt akartak neki szabni. De hol van ez a határ? Némelyek azt mondták ki alapelvül, hogy minél kevesebb analogicus esetet kell föltételezni. Ez azonban semmi bizonyosságot sem nyújtott. Mások azt mondták, hogy az analogiát szülő alakoknak számosabbaknak kell lenniök a vonzottaknál. De később azt találták, hogy a nyelvben mutatkozott, feltűnt valamely forma, ez egy másikat, egy harmadikat vont maga után s végre ezerekre ment a hasonló füzések száma. Például vegyük a magyarban mutatkozott a *les hely* stb. szókban oly alak, melyben igető és főnév kapcsolatott össze. Nagyon lehet, hogy a *les* szó egyuttal főnév is; de az utánczókat lát-tak benne és száz meg száz példában utánozták s csináltak e mintára *lát-határt*, *véd-falat* stb., vagy például négy ószláv ige (*jesmĭ, vĕmĭ, dumĭ, jamĭ*) mintájára az *uj-szlovenben* és az *uj-szerbben* minden igeahajlítás egyes számú első személyét *-m* hanggal végezték. Érdekes esete az analogiának a kettős ragozású magyar neveké, melyek mind a tőhöz (*darv-, gyapj-*), mind a nevezőhöz (*daru, gyapju*) fölveszik a tőhöz járuló ragoakat, minő a többes-, a tárgy-, a 12 személyrag stb. Ekként mondhatni: *darum, darvam; daruk, darvak, fenyőt, fenyvet* stb. A *darum, daruk, fenyőt* stb. alak újabb, analogia útján képzett alak. Nálunk Simonyi Zsigmond nagy gondnal kereste össze az ugynevezett hamis analogia alkotásait, melyeknek száma azonban végtelen. Ugy hogy az analogia határaitól szólni sem lehet. Megpróbálták legalább az analogiai képzések különféle formáit osztályozni. De ez is alig lehetséges. Majd egy csekélyebb fontosságú distincitiót alkalmaztak. midőn az analogiai képzéseket anyagiak és alakiakra osztották.* Természetes, hogy mindezek távolról sem jelölik meg az analogia határát és a tudományra nézve semmi gyakorlati jelentőségük sincs. Annyi tény, hogy összes képzéseink az analogia útján szülemlettek. Analogia szülte a mostani formákat, analogiával találkozunk a nyelvek legrégebb korszakában, és majdnem abszolút bizonyossággal mondhatni, hogy analogia útján jött létre az ős-

* Simonyi Zsigmond a belső és külső elnevezést ajánlotta.

nyelvek számos formája is. In der Sprache geschieht alles durch Analogie, mondja Whitney (158. l.).

Másik nagyon érdekes nyelvi tünemény azon hangbeli szabályosság, melyet hangtörvényeknek neveznek a nyelvben. Rendesen ez a jelenség volt egyik fő oka a tudósok tömérdek tévedésének a nyelvet illetőleg, másrészt épen ez volt az, a mi a nyelvészetnek megszerezte a tudomány nevét. Igaz, hogy megszűnt az ábránd, mely természettudománynak declarálta a nyelvtudományt, de elismertetett, hogy biztosan megilleti a méltóság, a rang, melyet az erkölcsi, vagy jobban mondva, a történeti tudományok sorában foglal el.

Ujabb időben Curtius fordított kiváló gondot a hangváltozás szabályosságára és ezzel biztosabb alapra kívánta állítani a szófejtést, az etymológiát. Azóta mások még nagyobb szabályosságot kerestek a hangváltozás törvényeiben s mint Leskien, Osthoff stb. állítják, e törvények kivétel nélküliek.

Tehát vannak a nyelvnek feltétlen hangtörvényei, kérdezi az olvasó. A grammatikusok egy része azt feleli rá, hogy igen. A másik rész azt is kétségbe vonja, hogy e változásokat szabad-e törvényeknek mondanunk. Delbrück nagyon helyesen tiltakozik az ellen, hogy e törvényeket, ha már úgy tetszik nevezni, természeti törvényeknek tekintsék. »A vegy- és természettani törvények nyilván nem hasonlítanak e történeti szabályosságokhoz«, mondja Delbrück. »A nyelv emberi cselekvés által rakódik össze, tehát a hangtörvények nem a természeti szabályosságok, hanem a látszólag önkényes emberi cselekvés szabályosságainak tanába tartoznak.« Mint a történelem, az ízlés, a politika szabályai, úgy a nyelvtudomány szabályai sem merev természeti törvények, hanem olyanok, melyek jó részben az ember keblébe rejtve és az emberi lélekben vannak megírva. E szabályok felkutatása, felismerése az erkölcsi tudományok főkötelessége, tulajdonkép ez teszi őket tudományyá.

És hol keressük ezeket a törvényeket? Vajjon az egész nyelvben, a nép, vagy az irodalom nyelvében?

Az irodalom nyelvében sokszor nem találunk meg őket. Miért? Mert az irodalom meg van tömve a legtágabb értelemben vett idegen és a régi irodalomból kölcsönzött szókkal. De még a nép nyelvében sem találni meg mindenütt e törvényeket, több-

szőr utjokban állanak az analogia alkotásai. Tehát csak egy tájnyelvet vehetünk föl. Csupán egy tájnyelvben találni meg e törvényeket.

Pedig szigorúan véve, még itt sem. Miért? Mert nincs oly nyelvközösség, melyben mindnyájan egyenlően beszélnek. Sőt tovább megyünk s azt mondjuk, hogy nincs oly egyén, a ki mindig egyenlően beszélne. Az egyes is folyton változtat, akár tudatosan, akár öntudatlanul, mindig alakít nyelvén. Tehát tisztán az, a mit egy individuum az élet bizonyos pillanatában mondana, ha organumával az összes szókincset kiejtené, lenne oly beszéd, melyen ugyanazon hangtörvények mutatkoznának.

Már ezekből látni, hogy a hangtörvények nem lehetnek föltétlenek. A külső látszat dacára a nyelv folyékonyabb és örökké változóbb tömeg, mint a tenger, mely jóformán sohasem nyugodhatik, majd az ár és apály háborgatja és egészében sohasem pihen. Évek óta roppant szorgalommal dolgoznak az indogerman nyelvek hangtörvényeinek felkutatásán, »de még nagyon sok homályos, mondja Delbrück, és habár remélhetni, hogy még számos nehézség eltávolítása sikerül, senki sem engedheti át magát ama csalódásnak, hogy valaha sikerül a »Lautwandel an sich«-t tisztán és tökéletesen (herauszuschälen) feltüntetni és minden részében és fejlődésében áttekinteni. Tehát be kell vallani, hogy inductiv uton-módon sohasem lehet bebizonyítani a hangtörvények kivételnélküliségét.«

De legjobban kiviláglik e tan téves volta, ha azon okokat vizsgáljuk, melyek a nyelvek változásait, a szójárásokat idézik elő.

Egykor divatban volt a nyelv változásait az emberi beszélő szervek különféleségének és az ország égaljának tulajdonítani. Ma Osthoff újra fölelevenítette e nézetet. És első tekintetre valószínűnek látszik; de közelebről vizsgálva a dolgot, mindjárt látni, hogy üres feltevéssel gyűlt meg a bajunk. Például az nem érv, a mit Osthoff felhoz, hogy a Kaukaszban épen nem rokon népek, egyrészt indo-európai örmények és iranok, másrészt idegen fajú georgiabeliek és egyéb nemzetek majdnem ugyanazon hangrendszerrel élnek, mert ezt nem az éghajlatnak, hanem a sok százados együttlakásnak köszönhetik; míg ellenkezőleg igen sok tény szól a mellett, hogy sem az égalj csekély, olykor semmi befolyással sincs az emberi nyelv változásaira.

Számtalan városban laknak együtt eltérő szójárások, mint például Szegeden, hol az alsóváros egészen más szójárást és hangtörvényeket ismer, mint a felsőváros. Ugyanazon klíma uralkodik mindkettőben, s ha egy felső-városi család az alsóba költözik, kis gyermekeinek nyelvén csakhamar észreveheti az alsóváros nyelvének behatását, mert az odaváló gyermekekkel érintkezésük útján mintegy rájuk ragad az alsó-város nyelvének egy része úgy, hogy egy ideig vegyes nyelvet beszélnek. A szülők és a nagyobb gyermekek azonban megtartják a felsővárosi szójárást. A népek vándorlásaikban századokon, ezredeken keresztül megóvják nyelvük keménységét vagy lágyágát, pedig épen ellenkező tájakra kerültek. Az égaljnak érvényesítenie kellene magát és keménynyé tenni a lágy nyelvet a magas északon, pedig az nem, vagy csak igen kis részben történik. Az éghajlat oly csekély változásokat idézhet elő a nyelven, és oly hosszú idő alatt, hogy jóformán számba is alig jöhet.

Hol rejlenek tehát a nyelvváltozások okai, ha nem a külső természetben? Talán magában a nyelvben? Volt idő, mikor ilyet is tanítottak és nagyon lehet, hogy valaha akadnak tudós fejek, melyek újra tanítják; mert nincs oly ferde, oktalan állítás, melyhez időnkint nem szegődnék egy-egy tudós és melynek nem lépne föl apostolául. A történeti tudományoknak az a szerencsésük és szerencsétlenségük, hogy nem deríthetik föl annyira az igazságot, mint a természettudományok, melyeknél azonnal örültnek kellene az olyan tudóst neveznünk, a ki alapigazságait tagadni merné. Itt a történeti tudományokban a legbádatöbb nézetnek, a legdörébb tannak és a legbárgyúbb felfogásnak sem hiányzik egy-két híve, a ki él-hal érte. Most azonban levéttetett a napirendről az a felfogás, mintha a nyelv önálló organismus volna, melynek létoka önmagában és a nagy természetben keresendő, melynek változását önmaguktól és a természeti tényezők befolyásával jönnek létre. Most majdnem általános a nézet, hogy a nyelv változásainak oka a beszélő alanyban keresendő. A nyelvet használó emberi természet oka a nyelv változásainak.

Legáltalánosabb az a nézet, hogy az ember kényelem szeretete idézi elő a változásokat. Whitney több nyelvtudományi művében hangoztatja ezt. A szók kimondása szerveink némi

megerötetésével járván, ezen az ember lustaságánál és takarékosságánál fogva könnyebbíteni akar és így az egyes nemzedékek mindig változtatnak, alakítanak a nyelven. E régibb eredetű nézetét Whitney pár év előtt egy beható értekezésével védelmezte és bővebben kifejtette. Az ő nyelvbölcsészetével azonban épen nem ellenkezik, ha azt mondjuk, hogy a kényelem, a lustaság, a szeszély, az izlés, a tudatlanság szüli a nyelvbeli változásokat. Az embert ugyanis, mint maga Whitney másutt nagyon helyesen mondja, sokszor önmagának érvényesítése, saját egyéniségének feltüntetése is vezeti tetteiben. Ő individualisál, azaz nem csupán kényelmét, hanem egyéni izlését, tetszését, mondjuk szeszélyét is érvényre szereti juttatni. Szeretjük az ujat, a szokatlant, a mindennapitól eltérőt s a mint ezt erkölcsünkben felmutatjuk, teszszük nyelvünkben is. Innét magyarázható egy-egy új szónak, szólásmódnak oly gyors elterjedése, felkaroltatása. Ebből magyarázhatni meg a szójárások, a dialectusok támadását. Másképp nem is képzelhetni. Az egyik beszélőtől sokszor öntudatlanul kezdett változtatás övéi közt terjed, divattossá, uralkodóvá lesz, nem egyszer analogia útján számos hasonlót von maga után, míg más vidéken, kivált ha nagyobb hegyek, folyók akadályozzák a közlekedést, s a forgalom iránya nem hozza ezt amazzal érintkezésbe, a nyelvi változtatás ismeretlen marad. E változások a geographiai helyzet segélyével mind nagyobbak lesznek, sokszor történeti okok segélyével idegen szóalakok, szók és szólások tolakodnak be a nép nyelvébe, úgy hogy a változott nyelv beszélői már nem ismernek rokon-nyelveikre, hanem idegen nemzetek nyelveinek tartják azokat. Így támadt a francia, a spanyol, az olasz stb. nyelv, melyek mind az egykori latinból erednek. Ha azonban a geographiai helyzet nem támogatja e változásokat, minden átalakulás dacára a dialectus nem lesz külön nemzet nyelve, hanem csak tájszólás marad.

Megjegyzendő, hogy egy-egy hangbeli változásnál igen csekély öntudatos szerepe van az egyes individuumnak. Rendesen kezdőnél mutatkozhatik ez az öntudatos, célzatos működés és azoknál a kik analog esetekben közvetlenül utána mennek; később a mint a változás némileg elterjedt, erőszakosan maga után vonja a beszélőt, a ki hacsak ki nem akar nevetetni, szintén használja, alkalmazza beszédében. Mindamelllett jó ideig

eltarthat egy-egy hangbeli változás uralomra jutása. Például nyelvünkben a hangzók illeszkedése még nem volt általános a XII. században, mint a Halotti Beszéd mutatja, pedig sok századdal előbb kellett kezdődnie. És a göcseji tájszólásbun maig sem uralkodik föltétlenül.

Érdekesen állítja össze Delbrück a nyelvtudomány egy újabb kérdéséről, az agglutinatio és adaptatio elméletéről szóló nézeteket, de mivel ez nincs oly szoros a nyelv philosophiájával, véget vetek rövid ismertetésemnek.

Bodnár Zsigmond.

AZ AMERIKAI KÖLTÉSNET FEJLŐDÉSE.

WALT WHITMAN.

(«Leaves off Grass.» »Passage to India.« »Democratic Vistas.« Washington.
D. C. 1871.)

— Második közlemény. * —

Mindezen részletekben a demokratikus kor művészete egészen ellenkező vonásokat mutat fel amazéval. A hagyományos példák szerint alakított forma és irány nem sokra becsültetnek. Semminemű szabályozó törvények a művészi teremtésre nézve nem hozatnak és nem tartatnak meg. Semmiféle kritikai diktátor nem hoz törvényeket, a melyek vitatkozás nélkül elfogadtatnának, s tekintélyben maradnának éveken keresztül. Mindenik új nemzedék, új életpezgésével, sokszerű energiájival, eszméivel és szenvedélyeivel törvény magára nézve. A közvéleményen kívül nincs semmiféle tekintély a földön az ember saját lekének tekintélye fölött, és a közvélemény erősen az individualismus felé hajolván, az író kísértésnek van kitéve, hogy túlságosan is lenézze a rendnek, illemnek s az akadémiai szabályszerűségnek értékét; felbátoríttatik, hogy új irodalmi experimentumokat csináljon, mint a hogy mások új experimentumokat csinálnak a vallásban; meg van neki engedve, hogy igaz legyen saját ösztöneihez, akár szépek azok, akár annak az ellenkezői. A művészetnek bármely terméke az egész nemzethez szól és nem egy osztályhoz, s ebből folyólag a stilban nagy különbözőségek engedhetők meg. Minden stil jogosult, kivéve a petyhüdt élettelen, s minden kész elfogadásra talál, feltéve, hogy az értelmet vagy a szenvedélyeket izgatólag érinti.

Whitmant kezünkbe véve, egyszerre észreveszszük, hogy az ő műve összhangzik ezen követelésekkel. Ha Angliában írt

* Az első közleményt l. a M. Ph. Sz. 1. sz. a hol a cikk végén egy értelemzavaró sajtóhiba csúszott be; nev. 65. l. alulról a 10-ik sorban: »kereskedő szellem« h. o. »kétkedő szellem«.

volna Anna királyné alatt, vagy Franciaországban a g r a n d m o n a r q u e idejében, vagy elismerte volna a tekintély uralmát az irodalomban és hódolt volna neki, vagy pedig fellázadt volna ellene. Úgy a hogy van, ment a tekintélytől, és se nem hódol neki, se elleue nem támad. Nevezzük azt a mit írt, akár versnek, akár prózának, annyit bizvást mondhatunk, hogy az nem másolás, hogy az valami, a mit semmi minta vagy törvény nem szabályozott; valami, a mely akárminő formában jelenjék meg, azt egyenesen teremtőjének lelkében nyeré. A bibliával, Homér-ral és Shakespeare-rel, mint a melyeket jól ismer, Whitman nagy példányok jelenlétében ír, s némi befolyással kétségkívül mindenik volt lelkére; de hogy azoknak nagyobb tekintélyök legyen fölötte, mint a mennyi neki lehet azok fölött; ez nem látszik előtte lehetőknek. A demokrácia viszonya a múlthoz itt igen világosan előtűnik. Teljesen biztos levén saját jogáról a jelenhez, kész elismerni egész teljességében a múlt nemzedékekét a múlthoz. Nem ellensége a múltnak, sőt inkább rokonságot tart vele, de egyenlőséget is követel, mint egy felnőtt fiú az apával:

Kutattam az elmúlt idöket; *

Tanulva ültem lábainál a nagy mestereknek:

S most, ha kérhetem ezt, oh vajha a nagy mesterek meg visszatérve engem tanulmányoznának!

Nevében Ezen Államoknak, gunyoljam-e a régit én?

Hisz gyermeki Ezek a réginek, s mellette szölanak.

Meghalt költök, bölcsészek és papok,

Művészek, vértanúk, felfedezők, kórmányok ti, régen letűnve,

Nyelvalkotók más partokon,

Egykor hatalmas népek, most megfogyva, elfelejtve, elpusztulva;

Tovább haladni nem merek, bizonyosságot tisztelve míg nem tészek,
arról mit szélyelosztva ránk hagyátok:

* Whitman művei egy részét egyenesen prózában, a mászt sorokra szakgatva a vers formájában írja. Azonban verseiben sem rím, sem határozott mérték nincs; hiányzik még a sorok egyformasága is. A gondolat tömörségén és verses szökeklésén, s a szaggatottságon kívül bizonyos rhythmus érezhető — de különböző zengésű — a különböző sorokban. Ezen formában igyekeztünk a verseket lehetőleg híven nyelvünkön visszaadni. Ha a rhythmus nem érzik ki mindenütt tisztán; még azt is a hűség födözheti.

Elovasám, megvallom bámulandó (mert a közt éltem egy időn át);
És mondom, nagyobbat nem lát a világ, és érdem nem nagyobb, mint
annak érdeme;

Es nézve azt sokáig, át meg át, aztán letéve,
Itt állok ím helyemen, saját időmmel tartva.

Ez ugyanaz a gondolat, a mely kifejezést nyer Whitman-nak prózai essayjében, a »Demokrata nézetek«-ben, hol, miután előszámlálja az emberi léleknek jóltevőit, azokat elbocsátja s felhívást intéz modern utódaikhoz, hogy jelenjenek meg: —

»Ott állanak mi érettünk az időnek nagy országútjain azok az emlékek, a méltóság és szépség azon alakjai. Mi érettünk égnek azok a világitó tornyok, az éjszakákon át. Ismeretlen egyiptomiak, metszvé a hieroglyphokat; hinduk, a himnuszokkal és apothegmákkal, és végtelen elbeszéléseitekkel; héber proféta, a te spiritualismusoddal, mely, mint a villám fénye ragyog, lelkiismerettel mint az izzó vas, panaszkodó dalaiddal és bosszúkiáltásoddal a zsarnokok és a rabszolgaság ellen; Krisztus, lehajtott fővel, szeretetet és békét lehelve mint egy galamb; görög, teremtve örök mintáit a fizikai és aesthetikai széparányoknak; római, ura a satirának, a kardnak és a törvénykönyvnek; az alakok nehánya távolabb és elfátyolozva, mások közelebb és jobban láthatók; Dante, lassan lépdelve elaszott alakjával, csupa izom az ember, rajt' nincs egy szemernyi fölösleges hús; Angelo és a nagy festők, építészek, zenészek; gazdag Shakespeare. fényűző mint a nap, művésze és dalnoka a feudalismusnak, hanyatlásakor; tulajdonosa mindazon csodás, ragyogó színeknek s tetszés szerint használva azokat; és ők a német Kant és Hegel, kik, bár közel hozzánk, keresztül lépve a korokon, ott ülnek mind, szenvedélytelenül, zavartalanul, mint az egyiptomi istenek. Ezekről és az ezekhez hasonlótól, valóban sok lenne-e visszatérni a mi kedvencz alakunkhoz, s szemlélni azokat mint világokat és világ-rendszereket, melyek szabadon mozognak ama másik ég téreiben, a világ-értelemében, a lélekében?

Ti hatalmasok és tündöklők! ti saját légkörötökben éltetek, nem Amerika számára születve, sőt inkább ellenségei a feudális és a vén világ számára, míg a mi vezér-szemlemünk demokratikus és modern. Mégis, vajha belehelhetnétek a ti élet-lehelleteteket a mi Uj Világunk orrlyukaiba — nem, hogy rabszolgává tegye-

tek bennünket, de hogy a mi szükségainkhez képest nemzzetek olyan szellemet mint a tietek — talán, (merjük-e mondani?), hogy uralkodjék a fölött, vagy épen elrombolja azt, a mit ti magatok hagyatok ránk! A ti tervrajzotokon, és nem kisebbben, de sőt magasabban és tágasabban. fogok én mérni és alkotni a mi szükségainkre ma és itt. Világköltők faját kívánom, nem feltételezett, nem határolt uralommal. Keljetek fel, nyugotnak édes, demokrata kényurai!»

Mint minden egyébben, úgy a formára nézve is, a melyben ír, Walt Whitman nem ismer nálánál magasabb tekintélyt, vagyis inkább azon tárgy jogainál magasabbat, mely épen elfoglalja. »Van bizonyos hatalmas és méltóságos rhythmicus érzék, — mint Mr. Rosetti megjegyzé — minden művében, prózában és versben egyaránt (ha ugyan a *v e r s* nevet hajlandók vagyunk bármelyikre is alkalmazni), és ezen rhythmicus érzék, mint minden nagy költőnél, eredeti és vele született. Lehet, hogy egy műve sincs átlátszó, tiszta művészi formájú, de minden műve egy-egy kiforrott egész, melyet a forma áthatott a forrás közben. Fél, hogy elveszti azt a mi ösztönszerű, a kidolgozás folyamában, azt a mi élő, a gépiesnek látszóban. Nem ír a teremtés folyamatának teljes öntudatával, a mint egyetlen igazi költő sem. Lelkében megcsendülnek bizonyos összefüggő hangok, s képzelő ereje azok által felizgatva, azok felé tör a reflexiv cselekvés bizonyos nemével önkéntelenül. Az ő *ars poeticája* azon szabályban összpontosul, hogy a költő tartsa magát szenvedőlegesen a tárgyias mindenség jelenlétében, a társadalom jelenlétében, saját lelkének jelenlétében, és legyen a vak de mégis tévedhetlenül vezetett erő, a mely által ezek művészi kifejezésre törnek. Semmi utánagondolás, az okoskodásnak semmi beavatkozása, semmi hatásra való számolás, semmi megállás, hogy saját művét szemlélje, nincsenek megengedve. A művésznek teremtenie kell művét ép oly kevés habozással, ép oly kevés vizsgálásával az eredménynek, mint a hogy a hód építi az ő házát. Igen szépen nyilatkozik maga Whitman erről a tárgyról »Fűlevelek« előszavában :

»A művészetek művészete, a kifejezés dicsősége s a tudományok világának napfénye az egyszerűség. Mi sem ér többet mint az egyszerűség, és mi sem hozhatja helyre a túlcspingást vagy a határozottság hiányát. Tovább vinni az impulsus

lökését, s áthatni értelmi mélységeket s megadni minden tárgynak a maga érthető hangját: olyan tehetség, a mely se nem közönséges se nem nagyon ritka. De szólan irodalomban az állatok mozgásának teljes hibátlanságával és önkéntelenségével, vagy az erdő fái s az út melletti füvek érzelmeinek kifogástalanságával: ez folt nélküli diadala a művészetnek. Ha láttatok egyet, ki ezt elérte, egyik mesterét láttatok minden idők és nemzetek művészeinek. A szürke sirály repülését az öböl felett, vagy a telivér paripa tüzes ficzkándozását, vagy a magas napraforgónak biztos pihenését száraikon, vagy a nap megjelenését, hogy az égen keresztül utazzék, vagy feljöttét a holdnak azután: nem szemlélhetitek nagyobb megalégedéssel, mint a minő megalégedéssel fogjátok szemlélni őt. A legnagyobb költőnek kevésbé egy szabású stílja van, s ő inkább csatornája a gondolatoknak és dolgoknak megnövelés vagy kicsinyítés nélkül, és szabad csatornája önmagának. Saját művészetére esküszik... A mit mondok, egészen csak azt mondom vele a mi. Ám tegye a ki elragadni, vagy megdöbbsenteni, vagy ellüvölni vagy elringatni akar; nekem céljaim vannak mint az egészségnek, vagy a melegnek, vagy a hónap, s ép oly tekintet nélkül mint azok az observatoria.«

Bár sok mély igazságot látunk ezen felfogásban, mégis azt hozzá kell tennünk, hogy midőn a költő belemélyedve munka alá veszi félig elkészített művét, s alakítja azt teremtő ügyességgel, s megadja neki a részletek simaságát és tökélyét s a bevégezett készítmény hibátlanságát: nem hagyja el sugalmát, sőt inkább annak engedelmeskedik; nem vonul el a természettől a művészet dolgozó termébe, sőt szoros társaságban marad a természettel. A tehetségeknek élő önkéntes mozgása nem hogy megszűnnék, hanem egyre folyamatban van, mint a »szürke sirály repkedése az öböl felett«, a míg a költő a rendet, arányosságot, csint, dallamosságot, egy szóval a szépséget keresi; vagy inkább a mint Whitman maga szereti mondani, nem keresi, hanem kerestetik általa — a forgalomban meglevő de a kifejezésben el nem ért tökélyes forma vonván maga felé a művészt legyőzhetetlen vonzerővel. Az a művész, a ki nem enged a vágyának a forma tökélyes rendje és szépsége után, a helyett, hogy közelebb jőne a természethez, tulajdonkép megtagadja a termé-

szetet, s erőszakot tesz a benső művészi ösztönön. Walt Whitman mindazáltal ezeket valószínűleg elég jól tudja, s nincs szüksége rá, hogy mi tanítsuk művészetét titkaira. Mi nem fogjuk mondani, hogy költeményei, a mi azok formáját illeti, utoljára is nem jutnak ki dülőre, vagy hogy a tárgyhoz, a melyről ír, bánásmódja a lejobban hozzá ne illenék. Az ember érzi, — jól mondá valaki, — hogy bár semmiféle szótagok számlálása nem fogja kitárni a zene mechanizmusát, mégis a zene ott van, és hogy »semmiért fület nem cserélnénk azokkal, a kik azt nem hallják.« Whitman maga, az irodalmi alkotásnak egy új elméletét anticipálja, a képzelet műveire, és különösen a legmagasabbra a költészetre vonatkozólag, s a nyelvben levő új erők elismerését követeli, s egy új szólásmód megteremtését, mely kevesebbet törődik azzal, a mit tényleg, határozott formában felmutat, mint inkább »a felindítással és hatással, a melyet szül, s azzal a mit tenyészt és nővésnek indít.«

Az egyenlőség elve, melyen a társadalom demokratikus formája nyugszik, világos ellentétben van az aristokratikus elv kizárólagos szellemével. A lényeges dolog, mely mindenkinek megadja e világ szabadságát, nem az, hogy valaki ennek vagy amannak a rangnak, osztálynak, kasztnak a tagjával született, hanem egyszerűen, hogy embernek született. A különbség az államok elnöke és az út-töltő vagy a favágó között jelentéktelen — a foglalkozásnak esetleges más volta; a mi mindkettővel közös, az a rendkívül fontos dolog: elidegeníthetetlen ember voltuk. Gazdag és szegény, magas és alacsony, hatalmas és gyenge, egészséges és beteg, rút és szép, öreg és ifjú, férfi és nő, ezt mindannyian közösen bírják, s ennek bírása által egyenlők az egy lényeges dologban és egymásnak testvérei. Még az erényes és a bűnös ember között is nagyobb az egyezés mint a különbözőség. Különböznek emberiségük minőségében, de megegyeznek annak lényegében. Az ember minden emberben, akár mennyire el legyen is homályosítva az élet kegyetlen rázkodásai és küzdelme által, melyek torzítanak, hosszas természetellenes szokások által, melyek éktelenítenek, a tudatlanság által, másoknak jóakarató ostobasága által vagy az ember saját bolondsága által, a tisztátalan életmód, vagy a tiszta, nehéz világi életmód által: bizonyára valahol fölfödhető. Hogy lehet egyetlen emberi lényt

is elvetni, vagy gúnyolni, vagy kinevetni? Az olyan satirának és az olyan comoediának, a minők az aristokratikus társadalomban megjelennek, a demokrácia geniusa ellene van. Igaz, hogy az elkülönítés szelleme mindig fog találni anyagot a maga támogatására, s alacsonyabb büszkeség helyettesítheti a születési méltóság nyugodt, conservatív, de nem kihívó büszkeségét. Mindamellett az is igaz marad, hogy egy a képzelet előtt lebegő nagy demokráciának képe, s egy az értelem és szív által elfogadott demokráciának természete: csak olyan büszkeséget kegyelnek és fejlesztenek, mely a természetten alapul, vagyis a szerzett vagy öröklött személyes tulajdonok, személyes hatalom, erények és képzettségek birtokán.

Ha ez igaz képét adja azon művészet főbb vonásainak, mely akkor áll elő, ha egy teremtő képzelettel megáldott ember szemtől-szemben találja magát egy nagy demokráciával: úgy Walt Whitman ezen részletekben is az, a minék követeli, hogy tartsák, képviselője a demokráciának a művészetben. Ő nem vet meg egyetlen emberi lényt sem, nem kicsinyel egyet is, ítéletet sem mond egy fölött sem, kivéven a hogy »egy öntelen tárgyra eső világosság« megítéli azt. Eleget hallottunk már, gondolja, »a keresztre feszítésről és a megkövetésről.« A költő nem tanulmányoz senkit bizonyos magasabb szempontból. Gyönyörködik az emberekben, és sem tiszteletteljesen nem közeledik azokhoz, a kik fölötté vannak, sem leereszkedőleg nem tekint azokra, kik alatta állanak. Ő társa minden embernek, magas vagy alacsony sorsú légyen az. Csodálja az erős, egészséges és szép testet, vagy az erős, egészséges és szép lelket, ha azt egy államférfiában vagy egy tudósban látja; de csodálata semmivel sem kisebb, ha a szántóvetőben vagy a kézművesben találja is. A faj és nemzetek minden változatát, minden állást a társadalomban, a míveltség minden fokát, az emberi élet mindenik időszakát úgy tekinti Whitman, mint csodálatra méltót és legjobbat, mindeniket a maga helyén. Mindennemű munkások — azok mind, kik a szántóföldön dolgoznak, valamint azok is, kik fáradnak a tengereken; a városi kézműves, az erdőkön vadászó és a lovasz, gyönyörrel töltik el őt jelenlétük által; s hogy ezek őt nem csupán valami általános elmélet vagy tan alakjában érdeklik (egy tétele az elvont demokratikus hitvallásnak), hanem

közvetlen, élő, emberi sympathiát érez irántok: kitetszik abból a költői erőből, a melylyel sajátos szabatossággal, élénkséggel és közelséggel elibünk állítja, néhány határozott vonásban mindenikjök életmódjának lényeges jellemvonásait. Ha az erős, vállas-izmos munkásnak szüksége van egy szeretőre és pajtásra: úgy fogja találni, hogy Walt Whitman kiválólag ő érte van teremtve. Ha a fiatal embernek van szüksége rá, kiválóan a fiatal emberek költőjének találja őt. S mégis, az ifjúság vidám életkedvénél vagy a férfikor szabályos tevékenységénél ritkább és finomabb varázst gyakorol a költőre az öreg kor gyönyörű nyugalma és szabadon működő energiája. Ő »gyönyörködve magasztalója az életnek, akárhol találja azt.« Nem kutat a multban hős férfiak és szép asszonyok után; saját gazdag életképessége az egész életet, mely őt körülveszi, a legteljesebb gyönyör forrásává teszi; »az, a mi legközönségesebb, legolcsóbb, legközelebbi, legkönnyebb, az az Én . . . nem kérvén az égboltot, hogy jőjjön le az én kedvemért; szórván azt szabadon, szét, mindörökké.« Hadd világosítsa néhány idézet Whitman örvendő sympathiáját az emberek iránt:

»Tapasztalám, hogy velök lenni, kiket szeretek, elég nekem.

Az estvét együtt töltni a többiekkel, nagyon elég;

Szép, vidám, lehelő, nevető testektől lenni körülvéve: elég nekem;

Közöttök járnai, érintni ezt vagy azt, pihentetni karomat a nő vagy a férfi vállán, ha gyöngén, ha pillanatra: mindez minő csekélység?

S én nem kívánok több gyönyört. Úszom benne mint tenger vizében.«

»A széna-pajta nagy ajtai kinyitva vannak;

Előtte állt meg a lassan vont szekér, sarjával tetőzve;

A napsugár ott játszik a friss szénának zöldes barna színén;

Villával, kézzel hányják a takarmányt.

Ott termek és segítetek, fel a széna hegyébe ugom;

Érzem ruganyos süppedését, inognak lábaim;

Ugrálok a gerendáról le, bükköny s lóher közé,

És hányom a bukfenczet, míg tele lesz hajam bógáncscsal és muharral.«

»Erősen tartja gyepelőjét négy lovának a szerecsen kocsis;

Szilárdan, magasan, nyugodtan ott áll, egyik lábát a főrhécznek vetve;

Kék inge kitarja pompás nyakát és mellét, s derék-övénel ránczokat vet.

Alakja magas, parancsoló; kalapja szélét fellöki homlokán;

Nap süti göndör haját és bajszát, s művészi, teljes, fekete tagjait.

Én nézem a festői óriást, és szeretem őt.«

A következő idézet sokat veszít szépségéből az által, hogy ki van szakítva igazi helyéről, a hol az »Arczok« című cyclust igen szépen végzi be, csendes, szelid, dallamos hangjaival:

»Nézd ott, idős arca sok gyermek anyjának!

Csitt! hadd gyönyörködöm!

Láttam a gazdag, fényes úrnőket az estélyeken;

Hallottam a mit rég idő óta költők megénekeltek,

Hallottam arról, ki felmerüle, piros ifjú vérrel, a kék vizeknek fehér tajtékjából.

S im nézd ezt az asszonyt!

A mint néz egyszerű főkötője alól, arca tisztább és szebb mint az égboltozat.

Karszékben ül ott a majorháznak árnyas folyosóján,

Féher, öreg fejére rásüt a nap.

Felső ruhája tej-tiszta vászomból vagon;

Fi-unokái termeszték a kendert, s unoka-lyányai fonták meg azt, orsóval, a rokkán.

Nyugodt, szép, tiszta, mint az anyaföld;

Tökély, melyen túl bölcsesség nem ér,

Istentől áldott anyja embereknek.

De a költő szeretete nemcsak azoké, kik szépek, egészségesek és jók. Mindazok felé, »a kik alant vergődnek«, Whitman keze segítőleg van kinyújtva, s általa elhat hozzánk szavok a nyomorultak és kétségbeesőknek: a rabszolgáké, a prostituáltaké, a tolvajoké, a nyomorékoké, a részegeseké. Előtte minden ember egy isteni csoda, s egy-egy megváltót lát, — kit Krisztus bizonyára nem vonakodik társul fogadni el, — mindenkiben, a ki valamely szerető önfeláldozás művét követi el: —

A foghijas lovász, veres hajával, a ki megváltott elmúlt s jövőendő bűnöket,

Eladva mindenét, utazva gyalog, hogy bátyjáért fizessen a törvénytudóknak,

S ott üljön mellette, midőn csalásért emez vallattaték.

Nincs-e tehát semmi korlátja a költő emberszeretetének? Kiállja-e azt a próbát is, a mely nehezebb a bűnösök és nyomorékokénál? Tud-e rokonszenvezni a tudomány emberével? — Igen, habár azt anyja sírján találná is, turkálva és botanizálva. A tudomány és demokrácia Whitman előtt ikertestvérekül tűn-

nek fel, melyek egymás kezét fogva terjeszkednek ki az új világ fölé, jótékonyan, fenségesen. A demokrácia szerinte az a formája a társadalomnak, a mely egyedül igazolható tudományosan, alapulva a természet tényeinek elismerésén, s határozott tagadásán a társadalmi meséknek, előítéleteknek s homályos tradícióknak. Azonkívül a tudománytól fontos elemeket vár, melyek az emberi természetnek s azok egymáshoz való viszonyának új felfogására vezetnek; de sőt maga a tudomány lesz eszményi alapja az új költészet és művészetnek: »a vegyész, geologus és ethnologus után jön végre a költő, méltó erre a névre; istennek igazi fia jöni fog, énekelvén a maga dalait.«

S így minden osztálybeli emberek érdekesek Whitman előtt, de egyetlen ember sem kiválóan érdekes. Egyéni rajzai, nőkről vagy férfiakról, bár csodálatosan élénkek és szabatosak, sohasem töltenek be többet egy lapnál, minden egyes alak gyorsan eltűnik szem elől, s a férfi- és nőalakok egész áramlata jön utána. Még »Lincoln temetési hymnusában« is, alig, hogy egy szót szól »a nagy nemes lélekről, a mely eltávozott«; s gyász-dalának tört hangjai, összeolvadó háromszoros édességével az illatnak, hangnak és fénynek. miután így az ő érzéseinek medrébe tértek, nem Lincolnról szólanak, hanem a halálról. Peabody Györgyöt főként azért dicsőíti, mivel általa »egy korlátlan bőkezű adakozó osztogatván a földnek javait«, az emberi lények egész sokasága lőn megáldva, s a gazdaság igazi haszna kitündöklék. Semmiféle egyes személy nem lehet Whitman dalának tárgya; az egyén egy csoportot hoz előtérbe, a csoport egész sokaságot, a melynek minden egyes egyedje ép oly érdekes, mint a többi, s egyenlő igénye van a méltánylásra. Innen költeményeinek az a folyvást előjövő tendenciája, hogy azok a személyek és dolgok sorozatává váljanak. Neki a kiválasztás lehetetlennek látszik; ha említi az emberi nem valamelyik fáját, a többi fajok is mind papírára tolakosznak; ha megemlékszik valamely üzletről, vagy foglalkozásról, valamennyi üzlet és foglalkozás utána megy. — Az élő alakok hosszú menete vonul el előtte; mindenik alakot élesen szemügyre vévén egy pillanatra, azután elbocsátja. A férfiak és nők tömegben jelennek meg, s e tömeget nem bizonyos távolságból szemléljük, hanem a közvetlen közelből, a hol az az egyének csoportosulásának látszik.

Whitman költeményeiben a nép nem képviselői vagy választottjai által szerepel, hanem saját maga, meg nem kevesbített egészében vonul azokon végig, éreztetvén nagyságát és változatoságát.

Egyszerre látni lehet, hogy műveinek ezen jellemvonásai egyenesen azon érzés és gondolat-világnak demokratikus irányzatából folynak, a melyben ő él és mozog. — S érdekes, hogy Tocqueville, mielőtt létezett volna egy tulajdonképeni amerikai irodalom, a philosoph jóslásával előre megírta azt, a mit most Whitman »Füleveleiben« valósulva találunk. »Az a ki egy demokratikus országban él, maga körül mindenütt olyan embereket lát, a kik nem sokban különböznek egymástól; nem írnyozhatja lelkét az emberi nem egy részére a nélkül, — hogy gondolatait tovább ne terjeszsze mindaddig, mígnem azok az egész világot beölelik. A demokrata korok költői soha sem választhatnak ki egy-egy embert különösen, mint költeményük hőst, miután egy ily csekély fontosságú tárgy, a melyet át meg át lehet látni minden oldalról, nem alkalmas az eszményi felfogásra. Miután azon polgárok, a kik egy demokratikus államot alkotnak, csaknem mindnyájan egyenlők és egyformák: a költő nem foglalkozhatik egyikökkel sem különösen, hanem tehetségét maga a nemzet hívja föl mintegy, hogy vele, mint tárggyal, megbírkózzék.

Az egyének általános hasonlósága, mely külön véve mind-egyiket alkalmatlanná teszi a költői feldolgozásra: képesíti a költőt arra, hogy valamennyit befoglalja egy képbe, s általános áttekintést alkosson magáról a népről. A demokrata nemzeteknek élesebb érzékük van, mint bármely más nemzetnek, saját együttes milyenségük iránt; s egy annyira imponáló kinézés kiválóan alkalmas az eszmény megteremtésére.

A demokrata költő nem dicsőit egyéni hőst, de nem magát sem. »Dicsőitem magamat« — énekli Whitman, s a »Füvelelek« egyik leghosszabb költeménye az ő nevét viseli címül; de ez öndicsőítés az egész költeményen át nem más, mint dicsőítése önmagának, mint embernek és amerikainak. A mi közös benne is a többiekkel, azt érzi dicsőségesnek és méltónak a dalra, s nem azt, a mi elválasztja őt a többi embertől. Férfiaság, s közelebbről az amerikai férfiaság tulajdonképeni tárgya

a »Walt Whitman« című költeménynek. A demokrata költőnek valódi hőse a nemzet, a melynek ő egy tagja; vagy az egész emberfaj, a melyhez az a nemzet tartozik. — A tüzes, büszke, erőszakos, bátor, önérzetes fiatal Achilles, a nők és pajtások szeretője, Whitman epószában nem lehet más, mint az amerikai nép; s Ullyssese, a ravasz, éles eszű, a természet erőivel küzdő, a ki a tenger-nagyságú réteken, elhagyatott mocsárokon s a vad erdőségek közt kóborol: Jonathán testvér. S ez az amerikai nép ő nála egyszersmind vezére az emberi fajnak; eszmékben, a jellem típusában, s ha bírásban nem is, legalább törekvésben birtokosa mindannak, a mi leghatalmasabb és legtöbbet ígérő az emberiség előhaladására nézve.

É R T E S I T Ő .

Kant. Élete, fejlődése és philosophiája. Irta Alexander Bernát. Budapest. 1881. (Vége.)*

IV. Fejezetben szerző »Kant philosophiai fejlődése«-t adja elő. Kant philosophiai fejlődése, melyet szerző az áttekintésben feladata legnehezebb pontjának tart, az újkori philosopháló szellem következő sarkalatos kérdéseinek fejtegetése után tárgyalatik. a) »Először kérdezzük, milyen ez a világ s csak azután merül föl az a kérdés, b) vajjon milyen az elme, mely e világ megismerésére vállalkozik. Az első kérdés főképviselői: Descartes, Spinoza, Leibnitz; a másodikéi: Locke, Hume, Kant.«

Az első kérdésre való felelet, szerző szerint. létrehozta a metaphysicát, mely a világ lényegének megismerését tűzte ki czélul; a második kérdésre való felelet »az elme megismerő tehetségének ismertetése, a tehetség határainak megjelölése = ismerettan, . . . tehát az újkori philosophiai fejlődés menete az, hogy a metaphysicát fölváltja az ismerettan.«

Helyesen fejtegeti továbbá szerző, hogy az újkori philosopháló szellem sem nem egyedül objectiv vagyis metaphysicai, sem nem egyedül subjectiv, vagyis ismerettani irányban fejlődött: hanem úgy objectiv, mint subjectiv, vagyis a kettő concret irányában. Csakhogy szerző a concret irányt, melylyel az első szakasz határai között mindegyre találkozik, sem lényegileg, sem alakilag nem tudta a maga igazságában előtűntetni. Pedig a concret irány a philosopháló szellem fejlődésének valamennyi irányai között a legfontosabb, mivel ily irányban fejlődtek kisebb, nagyobb mértékben az újkori philosophusok mind. Ilyen irányban fejlődött Kant is. Szerző Kant philosophiai fejlődésének és philosophiájának előadásában ezen irányra sehol sem reflectál történeti módszere miatt, melyet követ. Módszerénél fogva a fejlődés irányait és mozzanatait csak külsőleg méltatja, de nem a philosophia eszméjének fejlődése alapján.

2-dik Szakasz. Kant metaphysicai philosophusnak mutatja magát 1755. és 1756. megjelent két rendbeli egyetemi értekezésében, továbbá »Ueber den Optimismus« című művében. Szerző

* Az ismertetés ezen részét hely szűke miatt csak bizonyos, lényegben nem változó, elhagyásokkal közölhetjük. Sz.

ezeket szabatos rövidséggel ismertetvén, áttér Kant ismerettani művére (*Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio. 1755.*), melyben Kantot »első sorban nem metaphysicai, hanem ismerettani kérdés foglalkoztatja.«

Ime a concret oldal, melyet szerző itt sem ismert föl. Kant ugyanis kiindul először az ismeret subjectiv elveiből, hogy az ismeret tartalmát ismereti igazságban fogja fel. Az ismereti igazság concret igazság. Következésképp Kantnak szóban levő műve logikai és metaphysicai mű egyszersmind.

Szerző ismerteti először a logikai részt: az ellenmondás és elégséges ok törvényét. Az első logikai elv ismertetésében szerző annyira azonosítja a saját gondolatait Kant gondolataival, hogy az olvasó nem fogja tudni, mit tartson Kant és mit szerző gondolatának. Kant művéből egy idézetet sem találunk. Ha azonban az olvasó összehasonlítja szerző előadását Kant művének »sectio I. Prop. II.« című szakaszával, úgy észreveszi a két előadás közötti különbséget és a felületesebb ismertetést.

Az elégséges ok törvényének előadásában szerző helyesen ismerteti az antecedens és consequens ok közti különbséget. Helyesen jegyzi meg, hogy Kant az oknak metaphysicai fejtegetésével elhagyja az ismerettani kört — szorosán véve a logikai kört — és az ok ontologiai fejtegetésébe bocsátkozik. Ismerteti tehát Kant művét metaphysicai oldalról, t. i. miképen lehetne az okság elvét az Istenre, világra és emberre alkalmazni.

Az Isten létének az okság álláspontjáról való ismertetésében szerző ismét annyira összevegyítette gondolatait Kant gondolataival, hogy itt csak az összehasonlítás nyújthat az olvasónak tájékozást. Ily összevegyítés többi között az, mit az okságnak az isteneszmére való vonatkoztatásáról mond, mely összefüggőbb Kantnál — Sectio II. Prop. VI. — mint szerzőnél, kinek előadásában az összefüggést a gondolatok logikai menetéből való kitérés és reflexiók közbeszúrása mindegyre megszakítja. Ily összevegyítésre mutat az Isten léte bebizonyításának ismertetésében az is, midőn szerző így szól: »E körülmény magyarázza a bizonyítás menetét. Isten olyan lény, melynek léte magának s minden másnak a lehetőségét is megelőzi.« Kant művében ezen tétel több tekintetben különbözőleg fordul elő: »Datur ens, cuius existentia praeventit ipsam et ipsius et omnium rerum possibilitatem, quod ideo absolute necessario existere dicitur. Vocatur Deus« — Sectio II. Prop. VII. — Ezen idézetet szerző művében nem találjuk, hanem találunk lényeges kihagyásokat, a meghagyottakban pedig szerző gondolatainak Kant gondolataival való azonosítását.

Áttér ezután szerző az okság törvényének a világra és az emberre való vonatkoztatására, melyet lehetőleg röviden ismerteti:

S különösen az emberi szabadság viszonyát az okság törvényével csak fölületesen érinti.

3-dik Szakasz. Szerző ebben Kant kisebb ismerettani, nézetem szerint, logikai műveit ismerteti, mivel Kant mindegyikben túlnyomólag logikai tanmózesakat tárgyal.

Kant itt ismertetett művei értekezések »a syllogismusról, a tagadó mennyiségekről, Isten bizonyításáról, a természetes theologia és erkölcsan elveinek világosságáról és a szellemlátó álmaidról.«

Azonban szerző az ismertetést nem ily sorrendben kezdi, hanem a természetes theologia és erkölcs elveinek világosságáról szóló értekezés tárgyalásával, mivel szerző szerint e mű »Kant fejlődésének ismerettani fordulatóát legjobban jellemzi.«

4-dik Szakasz. Kant utolsó kritika előtti nagyobb metaphisical művének címe, melyet szerző ismertet: »Egy szellemlátó álmai a metaphisica álmai által magyarázva. 1766.«

Szerző szerint e »műben új gondolatot nem találunk, de Kant eddigi fejlődésének eredménye kristályos tisztaságban mutatkozik előttünk.«

Különös eljárás, hogy szerző ennek ismertetésében is csak az egyes fejezetek feliratait emeli ki. A feliratokat addig idézi, míg Kant műve második főszakaszához ér, melynek címe: »Egy rajongónak ekstatikus utazása a szellemvágón át.« Ennek következtében áttér egy rajongónak, Swedenborg, csudatetteinek előadására.

Szerző a csudatettek előadásában is Fischer Kuno bölcsészettörténelmét követi majdnem szóról-szóra. Például a stockholmi tűzvészre nézve, melyet Swedenborg Gothenburgból látott, szerző a 277. lapon így szól: »Két nappal később hír érkezik Stockholmból, mely egészen megegyezik Swedenborg előadásával.« Fischer K. bölcsészettörténelme 228—229. lapján is ugyanez áll: »Két nap múlva a tűzvész híre érkezik Stockholmból, mely egészen megegyezik Swedenborg előadásával.« Azonban az átvétel forrásának megnevezését szerző művében sehol sem találjuk.

Erdekes Kant metaphisicájának ismertetésében azon eredmény, melyre Kant a szellemlátók és metaphisicusok világaról való párhuzamos elmélkedés következtében jut. A metaphisica képtelen a dolgok titkos tulajdonságainak kérdéseit megoldani. Azonban az értelmet és tapasztalati fogalmait meg tudja magyarázni. »S ennyiben a metaphisica az emberi ész határainak tudománya.«

V. Fejezet. Minthogy Kant szerint a metaphisica az emberi ész határainak tudománya, ennél fogva szerző pszichologiai álláspontra helyezkedik, s erről tárgyalja mind ezen fejezet tartalmát. »Az érzékiség új elméleté«-t, mind a VI. fejezetét »Az értelem új elméleté«-t.

1-ső Szakasz élén ez áll: »A Leibnitz-Wolff-féle ismeret-
tanban nincsen fontosabb tétel annál, hogy értelem s érzékiség kö-
zött csak fokozati, nem fajbéli különbség van.« Kant is kezdet-
ben, mondja szerző, ». . . a forrásokot még nem tartja fajilag
különbözőknek. Az érzékiség még mindig az értelemnek csak
alsóbb fok.« Azonban »a különböző ismeretforrásoknak, az ér-
telemnek és érzékiségnek productumait élesen megkülönbözteti
egymástól.«

Szerző most már veszi az érzékiség productumainak eredeti
formái közül a térnek fejtegetését. Ismerteti tehát Kantnak
idevonatkozó munkáit.

Ilyen mindenekelőtt a »Monadologia physica« című munka.
Leibnitz nézetét osztja Kant a következő értekezésében is: »A
térben levő tájékok különbségének főokáról.« Szerző ezen kis
értekezés ismertetésében különösen kiemeli Kantnak a tér- és
időtanban tett új fölfedezését. E szerint a tér nem függ az
anyagtól, hanem önálló valósággal bír, s az anyag
összetételének lehetsége ő tőle függ. Őt nem vehetjük észre,
minthogy »a tiszta tér oly alapfogalom, mely a külső nézeteket
lehetőségessé teszi.«

Csakhogy szerző nem reflectált Kantnak idevonatkozó lényeges
kifejezésére: »az abszolút tér független a materia minden
létetől« stb. Kant abszolút tért mond ott, hol szerző csak tért
mond. Pedig a tér általánossága lényeges alaptulajdonsága a tér-
nek Kantnál. E nélkül a tér metaphysicai fogalma érthetetlen.

Kant a tér önállóságát fölfedezvén, fejtegeti most már a
tér önmagában való létét. Az ezt tartalmazó művét szerző a kö-
vetkező szakaszban ismerteti.

2-dik szakasz. Kant művének címe: »Az érzéki és értelmi
világ formájáról és elveiről.« Szerző ezen fontos iratnak a »Tiszta
ész bírálata«-val való viszonyát csak külsőleg tekinti. Az ily
felfogás csak a történeti módszer követéséből származott. Ha el-
lenben a dialecticai módszert követi vala, úgy kifejtette volna a
tér és idő nagy problémájának belső fejlődési mozzanatait, melyek
Kant legelső művét ezen művel és a transcendentalis aestheticá-
val lényeges viszonyba hozzák.

»Mindjárt az értekezés elején találjuk, hogy . . . az érzéki
és értelmi megismerés között egészen más a különbség, mint a
milyennek eddig gondolták.« E különbség kiderítése végett elő-
adja szerző az érzékiség és értelem meghatározását.

Mi az érzékiség? »Az érzékiség az elmének azon fogékony-
sága, melynél fogva valamely tárgy a maga jelenléte által bizo-
nyos változást idézhet benne elő.«

Mi az értelem? »Az értelem az elmének azon tehetsége,
melylyel azt foghatja fel, a mi mivoltánál fogva az érzékek által
nem fogható fel.

Következőleg az »értelem és érzékiség két egészen különböző, egymástól független forrása az ismereteknek « Ennél fogva »a metaphysicai fogalom« és »a tapasztalati ismeret« különböző eredetű.

3-dik Szakasz. Mi a tér és idő? Erre szerző Kant fennebb említett műve 15. §-a szerint előadja, hogy az érzékiség »a külső tárgyak jelenléte folytán bizonyos változásokra szenved; ezek a változások az érzéki képzetek. Ezen érzéki képzetek mind térben és időben vannak . . . Tér és idő az érzéki képzeteknek, az érzékiségnek a legáltalánosabb formái . . . De magát a tért nem tapasztalom . . . Nem érzem az időt, csak az időben történő változásokat. Nem látom a tért, csak a térben levő testeket.«

Azonban a tér- és időnek teljes függetlenítése az objectiv világtól nagy nehézségekbe ütközik. A nehézségek Kantot »további gondolkodásra« ösztönözték. Egy igazság azonban meg lett állapítva: »Térbeli ismeretek érzéki ismeretek, mégis egészen világosak, . . . az értelem föl sem foghatja őket. Ebből következik: az érzékiség fajilag különbözik az értelemtől. Külön ismeretforrás.«

Mintbogy az értelem nem foghatja fel a tért, hanem csak szemléli, »ennél fogva a tér nem lehet fogalom, hanem minden bizonynyal szemlélet. Tehát az érzékiséghez tartozik.«

Jóllehet, hogy a tér és idő szemlélet, mindamelllett »nem a szemlélet tárgya«, hanem »saját elmémnek, illetőleg érzékiségemnek formája.«

4-dik Szakasz. A tér és időre vonatkozó gondolatokat szerző e szakaszban még jobban kifejti.

A szemléletnek Kant által való meghatározását a transcendentalis aesthetica 1. §-a szerint adja elő.

»De mundi sensibilis etc.« című munka harmadik szakaszának 15. és a transcendentalis aesthetica 2. §-a szerint ismereti szerző a szemlélet subjectiv formáit, a tért és időt: »1. a tér nem a tapasztalat útján származik; 2. a tér nem értelmi fogalom, hanem szemlélet; 3. a tér nem tárgyi valami, nem realitás, nem önálló valami.«

Es az ismertetés nem felel meg egészen Kant tanának. Kant az említett két munkán belül négy pontban fejtegeti a tér fogalmát: 1. A tér nem tapasztalati fogalom; 2. a tér a priori való szükségképeni képzelet; 3. a tér nem discursiv fogalom; 4. a tér, mint végtelen adott mennyiség képzeltek.«

De eltekintve a hiányos ismertetéstől, szerző figyelemre méltóan fejtegeti ama újra fölmerülő nehézségeket, melyekbe objectiv oldalról a tér és idő felfogása ütközik. »Kant ezekkel . . . nem törődik.«

Milyen a subjectiv térben és időben felfogott világ? Ezen

kérdés fejtegetésével szerző végzi e szakaszt s átmegy a következőre.

5-ik Szakasz. A subjectiv térben és időben felfogott világ »az érzékiség világa«, mely »csak tünemény. E világkép nem magának a világnak hű képe, hanem olyan kép, mely mutatja, milyen a világ az érzékiség tükrében. E világképen inkább az érzékiség mivolta, az érzékiség törvényei jutnak kifejezésre, mint a világéi.«

De ha az érzékiség a világot tüneményében ismeri meg, úgy kérdés, mi ismeri meg a világot lényegében. Az értelem. — Ennek rendeltetése az, hogy a világot »a maga valóságában ismerje meg.« A valóság metaphysikai fogalom. S így a metaphysika Kantnál ismét érvényre jut. Kant a »metaphysica számára nemcsak új fontos föladatot talált, hanem az érzékiség új elméletének alapján nevezetes hibákat is födőzött fel a maga eddigi bírálatában.«

VI. Fejezet. Címe »Az értelem új elmélete.« Szerző ezt is rövid áttekintés mellett hét szakaszban tárgyalja.

Az áttekintésben szerző a következő metaphysikai problémát állítja fel: »Hogyan történhetik, hogy valamely fogalom, mely tisztán az értelemről származik, a világ hű megismerésére szolgál? ... Igazán a valódi világ képét mutatja-e az értelem? Ha pedig nem azt mutatja, akkor mi a föladata?«

Az értelem elméletét részint »De mundi sensibilis« etc., részint a »Kritik der reinen Vernunft« című munka alapján tárgyalja.

1-ső Szakasz. Hogy miképen fogta fel Kant az értelmet önmagában véve; hogy milyen tudományt alapított egyfelől az értelemre, másfelől az érzékiségre: e végből ismerteti szerző Kantnak Herzhez, volt tanítványához, intézett levelét, melyben Kant a Tiszta ész bírálatáról és részeiről tudósítja. Szerző az ismeretében kiválólag azon részeket emeli ki, melyek a főproblemára vonatkoznak. Ennek egyik kérdése ez: »honnét származik elémnek a tárgyakkal való megegyezése?«

Ime itt is az ismereti igazságban fölmerülő concret oldal, mely szerint miképen egyezik meg α) az érzéki, β) az értelmi és γ) az észbeli ismeret tárgyaival.

Szerző mielőtt az értelem elméletének tüzetes fejtegetéséhez kezdene: szól egyelőre a következő szakaszban a módszerről és fajairól.

2-ik szakasz. Helyesen elmélkedik szerző a deductiv és genetical módszerről, de azért egyiket sem nevezi el valódi néven. »A philosophia történetirői rendszeren az első módszerrel élnek. Összefoglalják a rendszerek gondolatmenetét...« Szerző azonban a második módszert követi, mivel a »philosophia törté-

netirójának föl kell tüntetnie a rendszerek keletkezését... E genetikus módszer szellemében iparkodtunk eljárni eddigi előadásunkban is.« 349. l.

Ha már most e nyilatkozatot összehasonlítjuk szerző műve 7. lapján mondottakkal: »Útmutatóul az igazi történeti módszert választottuk, mely az egészet felbontja részeire, mely az eredmény egyes tényezőinek természetét s erejét külön iparkodik megvizsgálni« stb.: úgy ezen két különböző nyilatkozat ellenmondásra mutat, mely szerint szerző műve első fejezetében történeti, határozottabban analyticai vagyis inductiv, szóval tapasztalati módszert tűzött ki »útmutatóul«; műve hatodik fejezetében pedig az ellenkezőt állítja, hogy t. i. »eddigi előadásaiban« a rendszernek saját philosophiai eszméjéből való szükségképeni fejlődési módját követte, más szóval a metaphysicai egység genetical, azaz tapasztalás fölötti módszere szerint járt el.

Ime az előadási módszer választása és követése tekintetében uralkodó tájékozatlanság és ingadozás szerzőnél!

A módszerről való elmélkedés után szerző az értelem új elméletének tárgyalását újra fölveszi. Kiindul Kantnak fennebb említett levele következő helyeiből: »Honnét van az, hogy az értelem fogalmai megegyeznek a valósággal, holott nem származnak belőle, nem is idézik elő, egyáltalában semminemű kapcsolatban nincsenek vele?«

E kérdés az ismereti igazságban fölmerülő concret oldalra vonatkozik. Szerző az ismereti igazságot egy »új problémá«-nak nevezi, melyet így körvonaloz: »Az értelem tiszta fogalmai nem származnak a tapasztalatból, tárgyakból, s állítólag mégis tárgyakra vonatkoznak, még pedig nem a tárgyak tüneményeire, hanem magokra a tárgyakra.« Ennélfogva »az értelem elmélete részben az érzékiség elméletének mintájára alakul... Az érzéki ismeretekben — szemléletekben — meg kell különböztetni az anyagot a formától. A szemléletek anyagát szolgáltatják az érzetek, ezen érzeteket egybekapcsolják az érzékiség formái, a tér és idő... Nem mondhatnók-e, hogy az értelem is csak formáló, kapcsoló erő, hogy ő is az anyagot készen kapja...?«

De mit kapcsol egybe az értelem? »Minden további kerülgetés és habozgatás nélkül... kimondhatjuk: az értelem nem ismerheti meg a valódi világot. Tehát működése nem vonatkozik másra, mint a tünemények világára.«

Habár az értelmi fogalmak által a valódi világ alkotáról semmit meg nem ismerhetünk, mégis a tünemények, a tapasztalati világa általok lehetséges. »Kant... segítségükkel a tapasztalat egészen új elméletét fejt ki.«

A tapasztalat új elméletének megfejtése képezi a tiszta ész bírálatának főproblemáját.

3-ik Szakas. Szerző a Tiszta ész bírálatát, mivel »az ismeretek forrásával, az ismeretek lehetőségével, az ismereterővel foglalkozik«, ismeretnek nevezi.

Okát adja, hogy miért nevezte Kant e tudományt Tiszta ész bírálatának — Kritik der reinen Vernunft, — s hogy mik a tárgyi mozzanatai. Ilyenek: a tiszta ész és a tiszta fogalmak, melyeknek forrása a tiszta ész. Ezeket a tiszta eszből kell megismernünk minden tapasztalást megelőzőleg. »Igy egészen új neme az ismereteknek származik, melyeket transcendentalisoknak fogunk nevezni.«

Szerzőnek előadása e mozzanatok kifejtésében világos. Ilyen a Tiszta ész bírálata és transcendentalis philosophia közti különbség feltüntetése is. Kiemeli, hogy »a Tiszta ész bírálata a tr. philosophiának inkább csak alaprajza.«

»A Tiszta ész bírálatának két főrésze lesz, állító és tagadó.« A tagadó rész a lélek, isten és világ fogalmakra alapított psychologia, theologia és kosmologia lehetetlenségét mutatja ki. »A Tiszta ész bírálatának e része a tr. dialectica.«

»De a tagadó részt meg fogja előzni az állító, mely a tiszta fogalmak helyes használatát állapítja meg.« A tiszta fogalmak két-félék: 1. érzéki és 2. értelmi fogalmak, következőleg e rész két főszakaszból áll. »Az első az érzékiség tiszta forrásairól, a térről és időről szól, . . . neve tr. aethetica . . . Az értelmi fogalmakkal foglalkozó rész tr. logica.«

A Tiszta ész bírálata részeinek ismertetésében egy fontos kérdésre tér át szerző: » . . . hogyan alkalmazom a tiszta fogalmakat tüneményekre, melyek ezen alkalmazás módozatai, föltételei? « A szabályok alkalmazása »az itéleterő feladata, azért e rész az itéleterő tr. tana.« De ha az értelem fogalmaival túllép a maga körén — tünemény — »akkor a tr. látszat csalfa játékának esik áldozatul; e csalódás földerítésére szolgál a tr. dialectica.«

A tr. dialectica szerint »az emberi ismeret ott végződik, hol a tünemények világa véget ér, magát a világot nem ismerjük meg.« Szerző szerint »maga a világ, egyedileg kifejezve, maga a dolog, a magánvaló, das Ding an sich.« *

* A »magánvaló«, mint philosophiai műszó, mely metaphysicai fogalmat akar kifejezni, helytelen, mivel az a valóságnak, mint metaphysicai fogalomnak önmagára vonatkoztatott külső viszonyát más valóságoktól abstrahálva fejezi ki: de nem önmagában való létét. Ezt egyedül az »önmiség« fogalmi szó fejezi ki határozottan, mivel ezen fogalom abstractiója a valóság állandó és változatlan alaphatározottságának vagyis lényegszerű létének, mely nélkül a valóság nem gondolható annak, a mi. Ez az, mely, minthogy nem tüneményszerű, mive a tünemény határain kívül van, Kant szerint Ding an sich, s mint ilyen nem ismerhető meg.

4-ik Szakasz. Szerző ismerteti a tapasztalati és nemtapasztalati ismereteket, mely utóbbiakat a matematikával való viszonyuk körén belül tárgyalja. Szerző szerint a tér fogalma, továbbá az ok és okozat közötti kapcsolat nemtapasztalati — apriorikus ismeretek. Ezek nem származnak a tapasztalásból, de »tényleg vannak.« »Ez az első fogalom pár, melyre a Tiszta ész bírálata épül.«

»A második fogalom pár, melyen a kritika alapszik« az analyticai és syntheticai ítélet.

Ezután áttér szerző ezen kérdésre: »Min alapszik ítéleteink igazsága?« E kérdésre könnyű feleletet adni a tapasztalati és analyticai ítéletek szempontjából: »De min alapszik az apriorikus összetételes ítéletek igazsága? ... ez megfoghatatlan kérdésnek, megfejthetetlen rejtélynek látszik! Ime a nagy alapkérdés!«

Szerző helyettesíti a második kérdést a Tiszta ész bírálójának ezen alapkérdésével: »Hogyan lehetségesek az összetételes apriorikus ítéletek? Wie sind synthetische Urtheile a priori möglich?«

5-ik Szakasz. Ebben szerző a kitűzött kérdések megfejtését egyelőre érintetlenül hagyja, hanem ismerteti a tr. aethetika főpontjait.

A tér- és időtan ismertetésében igen fontos az, mit szerző a tér és idő transcendentális deductiójáról mond. Kant felfogásában ugyanis egy igen nevezetes mozzanatot ismertet, t. i. a tér és idő összerű — concret — felfogását. »A tér és idő reálisak, ha magáról a világról van szó. Ama realitas empirikus, ez az idealitas transcendentális.« Igaz, hogy ezt Kant tr. aetheticája 3. §-ából vette át kevés módosítással, de mégis tapintata helyeslésre méltó, hogy az ismereti igazság concret oldálát a tér- és időtanban fel tudta fedezni.

A concret igazság ki van fejezve szerzőnek az időre vonatkozó megjegyzésében is, »... az idő minden tüneménynek, a külsőnek ép úgy, mint a belsőnek a formája.« — 390. l. — Az időnek concret felfogását világosabban és terjedelmesebben megtaláljuk a tr. aethetica 6. §-a c) pontjában, honnan szerző is merítette megjegyzését.

6. Szakasz. A tr. logicára vonatkozók nincsenek helyesen előadva, a mennyiben Kant szerint a tr. logica »csupán az értelem és ész törvényeivel foglalkozik, melyek a priori a tárgyakra vonatkoznak«; ellenben szerző ezt így adja vissza: »Ez a tudomány volna a tr. logika, mert oly fogalmakkal foglalkoznék, melyek a priori vonatkoznak tárgyakra...« Törvény és fogalom között azonban logicialag lényeges különbség van.

Szerző a logicának és fajainak ismertetéséről átmegegy e kérdésre: »Vannak-e tiszta tárgyakra vonatkozó fogalmaink s melyek azok?«

Az itéleti formák functiója az egybekapcsolás, összetevés — *synthesis*. — Kant ezt tiszta összetevésnek — *reine Synthesis* — nevezi. Szerző erről így szól: »Megvallom, hogy eddigelő nem tudok határozott gondolatot kötni e szóhoz: tiszta összetétel.« Ez alatt, nézetem szerint, érti Kant a tiszta fogalmi összetevést, mely eredményezi az alapfogalmat. Ennélfogva ez tiszta gondolási alapforma.

Átmegegy tehát szerző a tiszta értelmi fogalmakra, melyeket Kant szerint ez itéletek formái alapján logikai táblázatban tüntet elő. Tizenkét itéleti forma szerint tizenkét értelmi fogalom van. Ezeket Kant Aristoteles szerint kategoriáknak nevezte, »melyek a priori tárgyakra vonatkoznak.« És így szerző azon kérdést: »Vannak-e tiszta tárgyakra vonatkozó fogalmak? ...« megfejtette.

Az utolsó feladat, melyet szerző megfejtteni törekszik, »a kategoriák jogosultságának, érvényességének lezármaztása, a *transcendentalis deductio*.« Szerző ezt műve utolsó szakaszában tárgyalja.

7. Szakasz. A *tr. deductio*nak *objectiv* és *subjectiv* oldala van. Szerző az *objectiv deductio* elejére e kérdést teszi: »hogyan vonatkozhatnak tiszta fogalmak tárgyakra?«

Az *objectiv deductio* útján előadja szerző, hogy a kategoriák megegyeztetése a tárgyakkal a tárgy fogalmának szükségképeni megváltoztatását hozta magával. »A tárgy... képzeink törvényszerű, egységes kapcsolata.« Ebből kiindulva keresi az egységes kapcsolat okait. S ezeket a kategoriákban találja. Ezekből levezeti azután 1. az összetevő a priori itéletek lehetőségét és *objectiv* érvényességét, 2. a tapasztalat létrehozását, melynek az értelem kategoriáival lényeges és szükségképeni tényezője.

Érdekesen ismerteti ezután szerző a kategoriák tárgyát, mely Kant szerint nem a dolog önmisége — *Ding an sich* —, hanem a tüneményt közvetlenül visszatükröző képzelet, vagyis szemlélet. A szemléleteknek is van tárgyük, mely nem szemlélhető, »nem tapasztalható«, hanem »*tr. tárgy = x.*« Szerző ennek kizárólag *subjectiv* felfogását részletesen ismerteti és megkülönbözteti »az ismeretnek magánvaló tárgyától.«

A kategoriák tárgyaról való elmélkedésében *reflectál* szerző a szemléleti tárgyakra = tüneményre — *phaenomen* — és a dolog önmiségére — *noumenon*. — Mindkettőt Kant *tr. doctrinájának* »*Phaenomena und Noumena*« című szakasza szerint csaknem szóról-szóra ismerteti.

Szerző itt is folyvást reflectál a kategóriák tárgyára, mely kizárólag a phaenomen, de nem a noumenon. Erre a kategóriák nem alkalmazhatók. Ennélfogva ismeretlen valami.

A subjectiv deduction belül a kapcsolat és faj fogalmai a főtényezők. Mindezeket ismerteti szerző a tr. analytica második könyvének 15. §-a szerint.

Szerző a kapcsolat fogalmát alaposan fejtegeti »Hol, miben találok azt az egységet, mely minden kapcsolatnak, tehát a kategóriáknak és magának az értelemnek is alapföltétele?« »A tiszta öntudatban.« Ismerteti tehát a tiszta öntudat, vagyis »én« identitását. Az öntudat és tudat egysége szerzőnél ugyanazt jelenti, holott Kant az előbbi alatt a tiszta tr. apperceptio egységét, az »én« identitását, az utóbbi alatt pedig a tárgyra vonatkozó képzeleteknek a tr. apperceptio alapján való syntheticus egységét érti. Azért nevezi Kant ezt objectiv egységnek is. S így Kant a concret oldalt a subjectiv deductióban is érinti, miként fennebb.

Egy pont azonban, melyet szerző a kategóriák alkalmazásának bírálatában kifejt — 446—7. l. — figyelemre méltó. S ez az, hogy ha a kategóriákat csak tüneményekre lehet alkalmazni, »... azért létem nem tünemény — mein eigenes Dasein ist nicht Erscheinung.« — Az »én« létén belül tehát előtérbe lép a Ding an sich valóságos léte és létének megismerése. A deductio tehát a tünemény világán túl visz és a lényeg megismerésére vezet, bármennyire is a kategóriák alkalmazása ettől elvonatik. Következésképpen ezen ismeret Kant empirismusának rendszerét áttöri, de mivel nem illik e rendszer keretébe, azért Kant ettől óvatosan tartózkodik.

Ezen érdekes pont kiemelésével szerző műve végéhez jutotunk. Örömet végig követtük előadását Kant munkáinak ismertetésében. S midőn ezt tettük, találkoztunk művében hiányokkal, de találkoztunk annál több tökélyvel is. Mind a kettőt érteke szerint méltattuk. Azonban a mű egy vonásáról eddig nem szoltunk. S ez a mű könnyű, sima és helyenkint folyékony nyelvezete, mely Kant bölcsészetének magyar nyelven való olvasását nagyon megkönnyíti. Mindamellet a nyelvezet a költői és szónoki dagályosságtól nem mindenütt ment. Inkább szeret a cicomázott alak által az érzésre és képzelő erőre hatni, mint a tartalom által a gondolkodás és értelem öntudatos működtetésére. Pedig a valódi philosophiai nyelvben az alakot a tartalom határozza meg. S ezen állásponttól tekintve a mű nyelvezetét, még sok kívánni valót hagy hátra.

Dr. Nemes Imre.

Les maladies de la mémoire. Par Th. Ribot, directeur de la Revue philosophique. Paris. Germer Baillière. 1881. 2 Fr. 50 Cent. (165 l.)

Az emlékezet felfogásában két igen eltérő nézet uralkodik. Az egyik azt a lélek különös tehetségének, a másik az organikus anyag általános tulajdonságának tekinti. Az újabb időben sok téren nyert tapasztalatok az utóbbi felfogás javára szólnak s azért az emlékezettrőli szólni, mai nap annyit tesz, mint annak organikus feltételeit az idegrendszerben felkeresni s a tünetményeket ezzel kapcsolatba hozni.

Ribot úr ez utóbbi iránynak híve. Szerinte az emlékezet, lényegét illetőleg »biológiai tény« és csak esetleg »pszichológiai tünetmény.« Lényeges vonásai az emlékezetnek bizonyos állapotok megtartása (conservation), azoknak újra felidézése (reproduction) s elhelyezése a múltban (localisation dans le passé). A két első vonás lényeges és állandó, az utóbbi esetleges és változó. Ama kettőt találhatni Heringgel már az izomnál is mint a mely gyakorlottságának nyomait megtartja, melynek kiváló fokon előfordulnak az idegállományban. Tipikus képét ennek mutatják a Hartley által oly szerencsésen »másodrendű önkényteleneknek« nevezett (secondarily automatic) mozgások, melyek, mint a helyváltoztatás, különböző testgyakorlatok, ügyességek, a mindennapi élet alapját képezik. Valamint pedig az idegállomány megtartja ezen mozgásokat, úgy megtart minden egyéb változást is; még pedig Bain-nel majd teljesen biztosnak tekinthető, hogy az újra feléledt kép ugyanazt a helyet foglalja el, melyet az első alkalommal. Az emlékezetnek annál fogva nincsen különös székhelye, hanem az egész idegrendszernek általános tulajdonsága.

Az emlékezet keletkezéséhez már most kétféle physiologiai feltételek kívántatnak. Ezek 1. egy különös változás, mely az idegzet elemeiben előidéztek, tehát az idegsejtek állapotának módosulása, 2. bizonyos kapcsolat, mely ezen sejtek bizonyos száma között az idegszálak mentében keletkezik. Ezeket Ribot úr »associations dynamiques«-nak nevezi. Hogy miben áll ama változás a sejtekben, azt, a mint Ribot úr is őszintén hevallja, nem tudjuk (14 l.) Azon alakra vonatkozólag, a melyben a sejtek e módosítást megtartják, elfogadja egyszerűen Maudsley tanát, hogy a tömecsek az elszenvedett hatás alatt megváltoztatják első helyüket s az egymáshozoi helyet többé vissza nem nyerik. Annál alkalmasabbak lesznek arra, hogy adandó alkalommal ezen új helyzetben könnyebben rezegjenek, azaz, nyernek bizonyos rezgésre való hajlandóságot (disposition a mint azt Ribot úr Wundt-tal nevezi).

Az emlékezet ennek alapján mintegy különböző rétegeket

Les maladies de la mémoire. Par Th. Ribot, directeur de la Revue philosophique. Paris. Germer Baillière. 1881. 2 Fr. 50 Cent. (165 l.)

Az emlékezet felfogásában két igen eltérő nézet uralkodik. Az egyik azt a lélek különös tehetségének, a másik az organikus anyag általános tulajdonságának tekinti. Az újabb időben sok téren nyert tapasztalatok az utóbbi felfogás javára szólnak s azért az emlékezettrőli szólni, mai nap annyit tesz, mint annak organikus feltételeit az idegrendszerben felkeresni s a tünetenyeket ezzel kapcsolatba hozni.

Ribot úr ez utóbbi iránynak híve. Szerinte az emlékezet, lényegét illetőleg »biológiai tény« és csak esetleg »pszichológiai tünetény.« Lényeges vonásai az emlékezetnek bizonyos állapotok megtartása (conservation), azoknak újra felidézése (reproduction) s elhelyezése a múltban (localisation dans le passé). A két első vonás lényeges és állandó, az utóbbi esetleges és változó. Ama kettőt találhatni Heringgel már az izomnál is mint a mely gyakorlottságának nyomait megtartja, melynek kiváló fokon előfordulnak az idegállományban. Tipikus képét ennek mutatják a Hartley által oly szerencsésen »másodrendű önkényteleneknek« nevezett (secondarily automatic) mozgások, melyek, mint a helyváltoztatás, különböző testgyakorlatok, ügyességek, a mindennapi élet alapját képezik. Valamint pedig az idegállomány megtartja ezen mozgásokat, úgy megtart minden egyéb változást is; még pedig Bain-nel majd teljesen biztosnak tekinthető, hogy az újra feléledt kép ugyanazt a helyet foglalja el, melyet az első alkalommal. Az emlékezetnek annál fogva nincsen különös székhelye, hanem az egész idegrendszernek általános tulajdonsága.

Az emlékezet keletkezéséhez már most kétféle physiologiai feltételek kívántatnak. Ezek 1. egy különös változás, mely az idegzet elemeiben előidéztek, tehát az idegsejtek állapotának módosulása, 2. bizonyos kapcsolat, mely ezen sejtek bizonyos száma között az idegszálak mentében keletkezik. Ezeket Ribot úr »associations dynamiques«-nak nevezi. Hogy miben áll ama változás a sejtekben, azt, a mint Ribot úr is őszintén hevallja, nem tudjuk (14 l.) Azon alakra vonatkozólag, a melyben a sejtek e módosítást megtartják, elfogadja egyszerűen Maudsley tanát, hogy a tömecsek az elszenvedett hatás alatt megváltoztatják első helyüket s az egymáshoz helyet többé vissza nem nyerik. Annál alkalmasabbak lesznek arra, hogy adandó alkalommal ezen új helyzetben könnyebben rezegjenek, azaz, nyernek bizonyos rezgésre való hajlandóságot (disposition a mint azt Ribot úr Wundt-tal nevezi).

Az emlékezet ennek alapján mintegy különböző rétegeket

mutat. A legelső réteget képezik az öröklött egyszerű reflexmozdulatok; e felett vannak az összetett reflexmozdulatok, melyeket az egyén maga szerzett, pl. látás, tapintás, járás; a 3. dik rétegben találjuk a majd egészen »organizált« emlékezetet, pl. az egyes táncosnők mozdulataiban; felette a nyelvek ismeretére akadunk pl. anyanyelvé, a mely az öntudatos és a nemtudatos között áll, s legfelül találjuk a teljesen öntudatos (et non organisés) emlékezeteket, pl. egy nyelv, a melyet tanulni készülünk. Az emlékezet tehát arra törekszik, hogy az esetleges, változó, öntudatos állapotokat állandó nemtudatos alakba változtassa, vagyis organizálja.

E sorok írója az emlékezet eme felfogásában teljesen osztozik, s néhány év előtt egy értekezésben kifejezést is adott ebbeli nézetének. Kifogása alá csak a residuumok vagyis dispositiók fogalma esik, a melyről már akkor is kimutatta, hogy magyarázó elv nem lehet, a mennyiben ezen szóhoz semmi világos gondolatot kapcsolni nem lehet. A többi a mit Ribot úr felhoz, eltagadhatatlan tény.

Ribot úr ezen elméletét az emlékezet betegségein fejtegeti, s a kóros eseteket ezen előzményekből többnyire szerencsésen fejti meg. Az emlékezet betegségei általánosak (amnésies générales) és részlegesek (amn. partielles). Az általánosak 1. ideiglenesek (temporaires), mikor az ember elveszti öntudatát bizonyos minimumig s emlékezete is csak igen gyengén tartja meg a betegség alatt történeteket (amnésie epileptique), 2. korszakosak (périodiques), a melynél 3. eset fordul elő: a) hogy kettős öntudat képződik, mely független egymástól; az egyikben a beteg elfelejti azt, a mi a másikban történt vele; b) hogy az öntudat azonossága mellett az egyik állapotban az ember pl. szelid, másikban vad természetű; c) a somnambulikus állapotoknak új, mintegy elősdi emlékezete.

Az ideiglenes és ezen korszakos feledések egyformán azt mutatják, hogy legelső sorban azon ismeretek és ügyességek vesznek el, melyek újabb keletűek, tehát az egészen öntudatunk által szabályozott ügyességek. Az emlékezet destructiója »a nem állandótól az állandóhoz halad« (descend progressivement de l'instable au stable). A romlás menete tehát következő: 1. elvész a legújabb események emlékezete, 2. a múlt képek; a gyermeki kor képei legtovább maradnak. 3. éri a sor az érzelmeket; érzelmeink mi magunk vagyunk, ha ezeket elfelejtjük, elfelejtjük minmagunkat. 4. legtovább megmarad a mozdulatok ügyessége pl. felkelni, feküdni, kézimunkákkal foglalkozni, kártyajáték, stb. Ezen törvényt Ribot úr »lois de régression ou de réversion«-nak nevezi (95) s azt találja, hogy az kitünően bizonyítja az emlékezetnek általa adott felfogását. Mert ha az amnésie bi-

zonyos módon megállítható, akkor az emlékezet visszaszerzése a fent jelzett sorral megfordított rendben történik, a miben azon biológiai törvény egy esete látható, hogy a legújban alakult szövetek legelsőbb degenerálnak.

Ribot ur a 3-ik fejezetben a részleges emlékezetvesztésekről szól (amnésies partielles). Ennek csak egy esete van, melyet tanulmányozhatnánk, a jegyek emlékezete (signes parlés et écrits, interjections, gests). Elfelejtjük pl. a görög nyelvet, vagy a zenét; rá nem ismerünk nőnkre s gyermekeinkre; elfelejtjük a tulajdonneveket, vagy a számokat, személyek külső alakját stb. Mindezek egyszerű magyarázatukat abból nyerik, a mit Longet óta sokan feltettek, Ribot ur is,* hogy a különböző érzéki adatok az agyban különböző szék-helyekkel bírnak.

Nevezetes bizonyosságot tesz Ribot úr elmélete mellett az aphasie (beszédre való képtelenség). Némely beteg egyáltalában semmit sem bír kifejezni; mások tudnak beszélni, de nem írni; ismét mások beszélnek és irnak, de mindent helytelenül (paraphasie és paraphrasie). Néha hallanak és látnak jól, de nem értenek semmit (szósiketség és szóvakság, Wortblindheit und Worttaubheit). Ennek magyarázatát abban leli Ribot úr, hogy az ily jegyekhez szükséges mozdulatok emlékezete (mémoire motrice) elvész; a kép és jegye tehát ezen betegségben különválnak, holott egészséges állapotban egybeforrtak.

A nyelvfeljítés határozott fokozatot mutat. Először a tulajdonnevek, 2. a főnevek, 3. a mellénevek. (A nyelvtudomány is támogatja e feltevést, a mennyiben a nyelvfeljítés épen ellenkező uton halad.) 4. igék, 5. indulatszók, 6. taglejtések. Ha az aphasie gyógyulása sikerül, akkor dr. Grasset szerint a menetet az elvesztéssel megfordított sorban halad.

Ribot ur végre az »exaltations de la mémoire« című IV. fejezetben a feltűnően gyorsan feleledő képeket, továbbá elfelejtett nyelvek feleledését veszi figyelmé alá s egy »Conclusion«-ban az egész kutatást összefoglalja.

Nagyon sajnálom, hogy a hely szűke nem engedte e kitűnő dolgozat részletesebb ismertetését. Eltekintve azon elkerülhetetlen homálytól, a mely az idegsejteknek feltett »módosulását« és az »assoc. dynamiques« gondolatát mindig kísérni fogja; eltekintve a disposition nem elég magyarázó fogalmától; eltekintve némely, Ribot ur álláspontjával összefüggő nézettől, milyen pl. az én (moi) fogalmára vonatkozó tana. a melynél más felfogás egyszerűbb, — annyit biztosnak mondhatni, hogy az emlékezet »rétegei«, a feledés sorja (a loi de régression) igen hasznavehető gondolatok, melyeket az emlékezet további kutatásainál figyelmen kívül hagyni nem szabad. A kis könyvecske (165 lap) számos

* Hasonló magyarázat az enyém is. (Philos. Monatshefte.) 1877. 481–515 ll.

példával illusztrálja a nyert tételeket, s szép, mondhatni elegáns előadásával nemcsak a szakembernek, hanem a mívelt közönségnek általában tanulságos és gyönyörködtető olvasmányul szolgálhat. Kívánunk neki sok olvasót, a lélektannak pedig sok hasonló, gondos monographiát!

k.

G O N D O L A T O K.

Az uralkodás nem egyéb, mint a szabadságnak azon legfőbb foka, melyen nemcsak önerőnkkel élhetünk, de másokét is magunkévá tehetjük; s Caesárhoz nem áll közelebb senki, mint Brutus, ki őt legyilkolá.

E ö t v ö s.

*

Nagy szerencsétlenségünk új erély forrása lehet, ha küzdve buktunk, s a porból kezünkkel mutathatunk ellenünkre, ki a viadal gögjét élvezi. De hol vegyünk reményt, ha dúlt szívünkért senkit sem okolgatunk? Tetterőnk legkönnyebben széttörik, ha veszteségeinket nem kíséri joga a bossúnak, emlékezete a csalatásnak.

K e m é n y.

*

Az ember, az ép, az egész ember, bizonyos pontig, ha nem is mindenre, legalább igen sokra alkalmas. Igazi köre azonban, melyben ugyszólván csodákat mívelhet, mindig s mindig csak az, melyre születve van. — — — S vajjon az uraságnak és uralkodásnak philosophiája nem abban áll-e, hogy a mennyire csak lehet, mindenki azon helyre állíttassék, melyben legtöbb jót és hasznost művelhet, és egy nemzetnek valódi súlyát és becsét nem az határozza-e el legfőképp, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan, igazi sphaeráján kívül, de mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír.

S z é c h e n y i.

*

A kormányformát illetőleg úgy találtam, hogy szegény ember legjobban élhet egyeduralom alatt, a gazdag pedig köztársaságban. Ugy találtam, hogy általában minden országban g a z d a g s á g csak más név e helyett s z a b a d s á g; s egy ember sem szerelmes maga olyannyira a szabadságba, hogy ne óhajtana a társadalomban legalább néhány egyént önakarata alá szegni.

G o l d s m i t h O.

*

Elmondhatjuk, hogy soha egyetlen jellemet sem értettek meg valódilag, ha előbb azt nemcsak az elnézésnek, hanem éppen a rokonszenvnek bizonyos érzésével nem vizsgálták. Mert itt erősebben igaz, mint bármely más esetben, hogy a szív messzebb lát, mint a fő. Legyünk róla biztosak, hogy ellenségünk n e m az a gyűlöletes lény, a minőnek mi magunk előtt lefestjük. Az ő bűnei és aljasságai saját lelke előtt bizonyosan egészen más színben tűnnek fel, mint a mienk előtt, olyan színben, a mely azokat nemcsak rútakul nem, hanem néha erényekül mutatja.

C a r l y l e T.

példával illusztrálja a nyert tételeket, s szép, mondhatni elegáns előadásával nemcsak a szakembernek, hanem a mívelt közönségnek általában tanulságos és gyönyörködtető olvasmányul szolgálhat. Kívánunk neki sok olvasót, a lélektannak pedig sok hasonló, gondos monographiát!

k.

G O N D O L A T O K.

Az uralkodás nem egyéb, mint a szabadságnak azon legfőbb foka, melyen nemcsak önerőnkkel élhetünk, de másokét is magunkévá tehetjük; s Caesárhoz nem áll közelebb senki, mint Brutus, ki őt legyilkolá.

E ö t v ö s.

*

Nagy szerencsétlenségünk új erély forrása lehet, ha küzdve buktunk, s a porból kezünkkel mutathatunk ellenünkre, ki a viadal gögjét élvezi. De hol vegyünk reményt, ha dúlt szívünkért senkit sem okolgatunk? Tetterőnk legkönnyebben széttörik, ha veszteségeinket nem kíséri joga a bosszúnak, emlékezete a csalatásnak.

K e m é n y.

*

Az ember, az ép, az egész ember, bizonyos pontig, ha nem is mindenre, legalább igen sokra alkalmas. Igazi köre azonban, melyben ugyszólván csodákat mívelhet, mindig s mindig csak az, melyre születve van. — — — S vajjon az uraságnak és uralkodásnak philosophiája nem abban áll-e, hogy a mennyire csak lehet, mindenki azon helyre állíttassék, melyben legtöbb jót és hasznost művelhet, és egy nemzetnek valódi súlyát és becsét nem az határozza-e el legfőképp, hogy egy tagja se kalandozzon hasztalan, sőt károsan, igazi sphaeráján kívül, de mindegyik azon körben működjék, melynek talpraesett kitöltésében ő legtöbb isteni szikrával bír.

S z é c h e n y i.

*

A kormányformát illetőleg úgy találtam, hogy szegény ember legjobban élhet egyeduralom alatt, a gazdag pedig köztársaságban. Ugy találtam, hogy általában minden országban g a z d a g s á g csak más név e helyett s z a b a d s á g; s egy ember sem szerelmes maga olyannyira a szabadságba, hogy ne óhajtana a társadalomban legalább néhány egyént önakarata alá szegni.

G o l d s m i t h O.

*

Elmondhatjuk, hogy soha egyetlen jellemet sem értettek meg valódilag, ha előbb azt nemcsak az elnézésnek, hanem éppen a rokonszenvnek bizonyos érzésével nem vizsgálták. Mert itt erősebben igaz, mint bármely más esetben, hogy a szív messzebb lát, mint a fő. Legyünk róla biztosak, hogy ellenségünk n e m az a gyűlöletes lény, a minőnek mi magunk előtt lefestjük. Az ő bűnei és aljasságai saját lelke előtt bizonyosan egészen más színben tűnnek fel, mint a mienk előtt, olyan színben, a mely azokat nemcsak rútakul nem, hanem néha erényekül mutatja.

C a r l y l e T.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Mind. A quarterly review of Psychology and Philosophy. April. 1882. Nro XXVI.

Tartalmából kiemelendők I. Értekezések. 1. Can there be a Natural science of man? (II. cikk). — By Prof. T. H. Green. 2. On Some Hegelisms; by Prof. Wm. James. 3. Causation and its Organic Conditions by Edmund Montgomery. 4. The Relation of Greek Philosophy to modern Thought (II. c.) by Alfred W. Benn. II. Nagyobb bírálatok közül: Hinton's Philosophy and Religion. Schadworth H. Hodgson-tól. — Harper's Metaphysics of the School (II. c.) by Dr. J. Burns Gibson. — V. Hartmann's Das relig. Bewusstsein der Menschheit etc. Carveth Read-től stb. III. Notes and Discussions. The passage from Stimulus to Sensation, by Edmund Gurney. — Localisation of Brain-Functions, by Editor. — Horwicz on the Organic Sensations; by James Sully. — Definition of Intuition. Wm. L. Davidson-tól. — Uj könyvek jegyzéke. — Vegyesek.

II. Philosophische Monatshefte. Szerk. C. Schaarschmidt. XVIII. Band. IV-tes Heft. — Önálló cikk: Galilei als Philosoph. Eine Skizze von Dr. P. Natorp. Galilei tana az emberi ismeretről tüzetesen van előadva, forrásokból merített idézetek alapján. — Bírálatnak: C. T. Heman: Die Erscheinung der Dinge in der Wahrnehmung. Lpz. Hinrichs. 1881. — Dr. Wilh. Schuppe, Greifswaldi tanár: Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie. Breslau. Willh. Kölber 1881. — Emil Arnoldt. Kant's Jugend und die 5 ersten Jahre s. Privatdocentur (I. Könyvszemle). — Az irodalmi értesítőben több műnek taglalása fordul elő. — Bibliographia. Lapszemle.

III. Vierteljahrsschrift für wiss. Philos. Unter Mitwirkung von M. Heinze und W. Wundt, herausgeg. von R. Avenarius. VI-ter Jhg. 2-tes Heft. Értekezések: R. v. Schubert Über den Begriff des Seins mit besonderer Berücksichtigung Beneke's. — G. Heymans. Die Methode der Ethik. 2-ter Art. — E. Laas Vergeltung und Zurechnung. 4-ter Artikel. — Irodalmi értesítő. Önismertetések. — Lapszemle. Bibliographia.

IV. Zeitschrift für Philos. u. philos. Kritik. Gegründet von Dr. J. H. Fichte, redig. von Dr. Herman Ulrici. — 80-ter Bd. 2-tes Heft. Értekezések. Dr. Johannes Kreyenbühl Die Teleologie als Weltanschauung. 1-ter Art. — Dr. H. Siebeck. Der Bgf. des Bewusstseins in der alten Philos. — Dr. J. L. A. Koch Der menschl. Geist u. s. Freiheit. — Dr. Moritz Eisler. Die Quellen des Spinozist. Systems. — Bírálatnak: Frohschammer. »Phantasie als Grundpre. des Weltprocesses.« — Dr. Kirchner Fr.-tól. Edm. Pfleiderer. Eudämonismus u. Egoismus. Dr. Kirchner Fr.-tól. — Louis Liard. La science positive et la metaphysique. J. Rehmke-től. — Löwe H. J. Lehrb. der Logik. Ulrici H.-tól. Bibliographia.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.*

1. Magyar.

Dr. Babics Kálmán. Tapasztalati lélektan. Középkiskolák használatára. Bp. 1882. Eggenberger. 50 kr.

— — — Logika v. Gondolkodástan. Középkisk. használatra. II. Kiadás. Bp. 1882. Eggenberger. 1 frt.

Dr. Pauer Imre. Philos. propaedeutika. 3-dik teljesen átdolgozott kiadás. I. A lélektan elemei. Bp. 1882. Eggenberger. 70 kr.

2. Angol.

A. Bain. James Mill. A Biography. London. Longmans. 1882.

— — John Stuart Mill. A Criticism.: with Personal Recollections. Ibid. 1882.

E. Caird. The Problem of Philosophy at the Present Time An Introductory Address etc. Glasgow. Maclehose. 1881.

W. Dennis. The two Consciences; or Conscience the moral Law and Conscience the Wittners. Boston. Ellis, 1881.

Sir W. Hamilton. Lectures on Metaphysic. Edited by H. L. Mansel and J. Veitch. 6 th. Ed. London. Blackwood, 1882.

— — Lectures on Logie. Ed. by the same. 3 d. Edition. ib.

J. Luys. The Brain and its Functions. London. K. Paul. 1881.

W. Pole. The Philosophy of Music. London, Trübner. 1881.

H. Spencer. Descriptive Sociology, or Groups of Sociological Facts: France. London. Williams. 1882.

— — The French Civilisation. Classified and Arranged. Compiled and abstracted by J. Collier ibid.

3. Francia.

Ch. Bastian. Le cerveau organe de la pensée chez l'homme et chez les animaux. 2 vols. Paris. Baillière. 1882.

M. E. Beaussire. La morale laïque; examen de la Morale évolutionniste de M. Herbert Spencer. Paris 1881.

M. de Broglie. Le positivisme et la science expérimentale. 2 vols. Paris. 1882.

E. Despine. Théorie physiologique de l'hallucination. Paris. Bonnet. 1882.

G. de Greef. Abrégé de psychologie d'après Herbert Spencer, avec préface. Bruxelles. Kistemakers. 1882.

* Hogy ezen állandó rovatot minél teljesebbé tehesük, kérjük a szakunkba vágó művek szerzőit vagy kiadóit, hogy ujonnan megjelenő műveikből egy példányt vagy legalább annak teljes címét a szerkesztőséghez beküldeni szíveskedjenek.

Szerk.

A. Montagu. Cours de philosophie scientifique et ses consequences sociales. 2. éd. Paris 1881.

T. Ribot. L'hérédité psychologique. 2-ième éd. entièrement refondu. Paris. Baillière, 1882.

Robinet: La philos. positive. A Comte et P. Laffite. Paris 1881.

4. Német.

E. Arnold. Kant's Jugend u. die 5 ersten Jahre seiner Privatdozentur. Kgsbg. Beyer. 1882. (1 m.)

Berschke. Lehrb. der empir. Psychol. zunächst für Gymn. 2. Aufl. Wien. Hölder. 1882. (248.)

F. J. Donat. Das mathem. Raumproblem u. die geometr. Axiome. Leipzig. Barth. 1882. (1.50.)

R. Koeber. Die Grundprinc. der Schelling'schen Naturphil. Berlin, Habel. 1882. (50 Pf.)

K. C. F. Krause. Vorlesungen über Aesth. o. über die Philos. des Schönen und der schönen Kunst. Aus dem handschriftl. Nachlass des Vf. herausgegeben von Dr. P. Hohlfeld und Dr. A. Wünsche. Leipzig. Schulze. 1882. (7. m.)

P. Natorp. Descartes' Erkenntnisstheorie. Marbg. Elwert. 1882. (4 mark.)

W. Preyer. Die Seele des Kindes. Beobachtungen über die geist. Entw. in den ersten Lebensaltern. Leipz. Grieben. 1882. (8 m.)

F. Schultze. Philosophie der Naturwiss. Th. II. Leipz. Günther. 1882. (10. m.)

H. Sommer. Über das Wesen und die Bdtg. der menschl. Freih. u. deren moderne Widersacher. Berlin. G. Reimer. 1882. (4. m.)

H. Spencer. Die Princ. der Psychol. Autoris. deutsche Ausgabe. Nach der 3-ten engl. Aufl. übers. von Dr. Vetter. Stuttgart. Schweizerbart. 1882. (12 m.)

5. Olasz.

A. Asturaro. Saggi di Filosofia Morale. Napoli. Morino. 1881.

G. Buccola. Nuove ricerche sulla durata della localizzazione tattile. Milano, Dumolard. 1881.

G. A. Longo. Principii di Filosofia del Diritto. Roma. 1881.

A. G. Pari. La Psicologia scientifica. Parte V-ta. Udine. 1881.

G. Giola. Del fondamento della Morale. Studio critico sulle teorie dello Spencer et dell' Hartmann. Roma, Barbera. 1881.

G. Scalzuni. L'uomo ed il materialismo. Studi. Milano, Ottino. 1882.